

Univerzitet u Nišu
Filozofski fakultet

PRIMENJENA PSIHOLOGIJA
DRUŠTVO, PORODICA
I PONAŠANJE

Niš, 2007.

DRUŠTVO, PORODICA I PONAŠANJE
ZBORNİK RADOVA

Izdavač
FILOZOFSKI FAKULTET NIŠ

Za izdavača
Prof.dr Momčilo Stojković, dekan

Glavni i odgovorni urednik
Doc.dr Vladimir Jovanović

Recenzenti
Prof.dr Snežana Stojiljković
Doc.dr Ljubiša Zlatanović

Redakcija
Prof.dr Vladimir Nešić, Prof.dr Bojana Dimitrijević, Prof. dr Goran Golubović,
Doc.dr Aleksandra Kostić, Doc.dr Marina Hadži Pešić, Mr Nebojša Milićević

Lektor
Prof.dr Nedeljko Bogdanović

Kompjuterski prelom i korice
Darko Jovanović

ŠTAMPA GIP "Krug"

Tiraž
300 primeraka

ISBN 978-86-7379-139-5

NIŠ, 2007.

Predgovor

Ova publikacija sadrži radove iz nekoliko oblasti primenjene psihologije. Većina radova predstavlja prerađena saopštenja sa II Konferencije iz primenjene psihologije 2006, koji su kasnije recenzirani i prilagođeni zahtevima publikovanja u ovom tematskom zborniku. Jedan broj radova sačinili su članovi istraživačkog tima anagažovani na projektu „Usklađivanje uloga na poslu i u porodici” koji finansira Ministarstvo nauke Republike Srbije i koji je evidentiran pod brojem 149062D. S obzirom na kompleksnost projekta, radovi članova istraživačkog tima, ali i drugih autora, grupisani su u dve celine, pri čemu se jedna odnosi prvenstveno na porodicu i ponašanje pojedinca (i nosi naslov „DRUŠTVO, PORODICA I PONAŠANJE”) a druga grupa na odnos škole i profesije (i nosi naslov „ŠKOLA I PROFESIJA”). Pored toga, treba istaći da većina radova drugih učesnika, koji nisu članovi istraživačkog tima, gravitira pomenutim temama. Imamo u vidu da su pitanja kojima se bavi primenjena psihologija, a koja su vezana za područje porodičnog života, kao i radnih aktivnosti, od vitalne važnosti za sadašnju društvenu situaciju, pa smo smatrali da je umereno da jedna tematska celina, odnosno publikacija u naslovu sadrži i odrednicu „društvo”, kako bi se istakla relevantnost društvenog konteksta za ponašanje pojedinca u okviru porodice, ali i van nje. Članovi redakcije ove publikacije su nastojali da određivanjem redosleda radova postignu zaokruženu celinu i olakšaju čitaocu da prati izlaganja pojedinih autora, tj. kako su oni obradili teme u svojim prilogima.

Jedan broj autora potiče iz susednih regiona i zemalja. Naša je vizija da će tretirana problematika privlačiti pažnju sve većeg broja zainteresovanih čitalaca, koji imaju određena stručna iskustva iz pojedinih oblasti primenjene psihologije. Posebno cenimo zainteresovanost mladih istraživača koji pokazuju interesovanja za praćenje naših publikacija ili izlaganja na naučnim konferencijama koje organizujemo, a ujedno su i sami autori pojedinih radova. Ovom prilikom želimo da zahvalimo svim učesnicima i autorima pojedinih radova za svoje doprinose u radu konferencije i prilogima za ovu publikaciju. Posebnu zahvalnost dugujemo Ministarstvu nauke koje pokazuje razumevanje za naše napore da organizujemo naučno istraživački rad i podsticanje razvoja primenjene psihologije u smislu organizovanja originalnih istraživačkih projekata, stimulisanja izdavačke delatnosti, a zatim i praćenje savremenih trendova u psihologiji kao struci i nauci.

Prof. dr Vladimir Nešić

SOCIJALNA KONTROLA KAO PREDIKTOR SOCIJALNO PRIHVATLJIVIH PONAŠANJA MLADIH

Rezime

Socijalna kontrola koja podrazumijeva privrženost faktorima socijalizacije, povjerenje u društvene institucije, norme i konvencionalne aktivnosti društva potrebni su za očuvanje i unapređenje egzistencije svakog pojedinca, humani razvoj i prosperitet svakog društva. Naša je osnovna postavka da nepostojanje socijalno prihvatljive socijalne kontrole, shvaćene u navedenom smislu, pojedincu, a posebno mladima, otvara između ostalog, put u svijet socijalne patologije. Ovo istraživanje se bavi ispitivanjem odnosa određenih aspekata socijalne kontrole i socijalno neprihvatljivih ponašanja mladih. Kao aspekti socijalne kontrole ispitivani jesu: komunikacija i povjerenje između roditelja i adolescenata, socijalna anomija, naučena bespomoćnosti i doživljaj samoodbacivanja. Istraživanje je sprovedeno na uzorku od 1498 ispitanika uzrasta između 13 i 18 godina (786 muškaraca i 712 žena). Prosječna dob ispitanika je 15.2 godina. U istraživanju su korištene skale zadovoljavajućeg nivoa pouzdanosti. Rezultati pokazuju da ispitivani aspekti socijalne kontrole mogu biti prediktori socijalno neprihvatljivog ponašanja mladih, odnosno da nepostojanje adekvatnog socijalnog oslonca, podrške i veze, prvenstveno sa porodicom, i drugim agensima socijalizacije, može biti faktor rizika socijalno neprihvatljivog ponašanja mladih.

Ključne riječi: socijalna kontrola, socijalno neprihvatljiva ponašanja, mladi.

Uvod

Socijalna patologija odugo prati ljudsku stazu i danas, može se operativno kazati, nema značajnih razlika u pogledu njene manifestacije u bilo kojoj državi u svijetu. O njenoj trajnosti u ljudskoj istoriji i svakodnevnici svjedoči jedno od značajnih biblijskih pitanja koje bi moglo da glasi: "Zašto ljudi krše norme koje su sami ili na drugi način spoznali?" Koliko se uspjelo u odgovoru na to biblijsko pitanje dovoljno ilustruju činjenice, prvo, da su sve puniji zatvori u većini država svijeta i drugo, da je droga postala globalni problem u svijetu, a dijelom i ostali vidovi socijalne patologije. Milosavljević u određivanju predmeta socijalne patologije (2004) ističe da se radi o nauci koja se bavi izučavanjem socijalnih pojava koje se manifestuju u vidu toksikomanija, socijalnih izopačenosti, agresija kriminalnog i suicidalnog tipa, te mogu uticati na razvojne mogućnosti pojedinca i socijalnih grupa. Dakle, *socijalna patologija za predmet svog interesovanja određuje socijalnopatološke pojave, odnosno socijalno neprihvatljiva ponašanja, koja se mogu odrediti kao socijalni fenomeni koji se sa aspekta kulture jednog društva ocjenjuju kao neprihvatljivi u zakonskom, moralnom i/ili vrijedonosnom smislu.* Socijalno neprihvatljiva ponašanja (SNP) pojedinca ili socijalnih grupa se ne moraju isključivo vezivati za njihovo

¹ E-mail: milab@teol.net

² E-mail: sanja_lovric@yahoo.com

nazadovanje. Ona mogu predstavljati napredak za razvoj pojedinca ili društva (npr. revolucije). Određeno socijalno neprihvatljivo ponašanje u datom vremenskom kontekstu kulture jednog društva može biti socijalno neprihvatljivo, dok isto to socijalno neprihvatljivo ponašanje u drugom vremenskom kontekstu može biti potpuno prihvatljivo. Takođe, dok su u nekim društvenim kulturama neka ponašanja socijalno neprihvatljiva, u drugim kulturama ista ta ponašanja su u potpunosti prihvatljiva ili čak poželjna (npr. ubistvo supruge zbog nevjerstva). U naučnoj i stručnoj javnosti kada je reč o socijalnoj patologiji nerjetko se spominju teorijski konstrukti kao što su antisocijalno ponašanja ili socijalno devijantno ponašanje. Za razliku od već pomenutog konstrukta, antisocijalno ponašanje, kao i termin socijalno devijantno ponašanje upućuje na pojave koje su nesocijalne, izolovane od društva, pojave koje ne pripadaju društvu, one koje su *isključivo protiv društva*. Međutim, neosporno je da se radi o socijalnim pojavama, koje su uvriježene u društvu i socijalizacijskim procesima pojedinca, kako u prošlosti, tako i u sadašnjosti, a zasigurno će se održati i u budućnost sa vjerovatnim inovativnim manifestima. Stoga se upotreba konstrukta socijalno neprihvatljivo odnosno socijalnopatološko ponašanje čini primjerenijim, jer sam konstrukt podrazumjeva ponašanje stečeno u okvirima procesa socijalizacije pojedinca ili socijalnih grupa. Upotrebljeni konstrukt, socijalno neprihvatljiva ponašanja označava društveni fenomen koji pripada kulturi jednog društva, koji je njen sastavni dio bez obzira što je socijalno neprihvatljiv, odnosno socijalno patološki.

U našem polazištu socijalno neprihvatljivim ponašanjima mladih ograničili smo se na određene teorije i od njih polazimo:

- teorija socijalne kontrole,
- teorija anomije,
- teorija naučene bespomoćnosti i
- teorija samoodbacivanja.

Prema teoriji socijalne kontrole ili kako se još naziva socijalne veze, gubitak ili slabljenje socijalnih veza između pojedinca i drugih agensa socijalizacije može biti važan eksplanans socijalno neprihvatljivih ponašanja. Socijalna veza između pojedinca i društva očituje se kroz elemente: privrženost drugima, povjerenja u društvene institucije, vjerovanja u uobičajene, važeće norme i vrijednosti u društvu, te participacije u uobičajenim društveno prihvatljivim aktivnostima kao što su sportski timovi, školske sekcije i sl. Odgovor na slabljenje ili gubitak elemenata socijalne kontrole može biti socijalno neprihvatljivo ponašanje. Drugačije rečeno, prema autoru ove teorije Hirshiju (Hirschi, 1969), život u nepovoljnim uslovima socijalizacije koju karakterišu: slabi socijalni kontakti, izgradnja nepovjerenja prema konvencionalnim normama, aktivnostima i društvenim institucijama doprinosi, s jedne strane, slabljenju ili gubitku socijalno prihvatljivih veza i, s druge strane, vode pojedinca ka socijalno neprihvatljivim ponašanjima.

O posljedicama gubitka kontrole društva nad pojedincem govori i teorija anomije (Durkheim, 1897). Prema Dirckemu (Durkheim, 1969), kolektivna svijest utemeljuje društvena ponašanja pojedinca, socijalizujući ga ka društveno poželjnom kroz sistem vrijednosti u društvu, norme, pravila ponašanja, kolektivne ideje,

osjećanja i mišljenja koja postoje u društvenom sistemu, a utkana su u običaje, moral, pravo, religiju. Sa razvojem društva, te mijenjanjem prilika u društvu, kolektivna svijest se razvija i mijenja. Međutim, kada se desi da kolektivna svijest ne može da prati odvijanja društvenih promjena, dolazi do nemogućnosti kontrole društva nad pojedincem, društvo gubi svoje regulatorske funkcije, nestaju društvena pravila i norme o ljudskom ponašanju koje je društveno prihvatljivo. Tada nastaje stanje u društvu koje Dirkem (Durkheim, 1969) naziva anomijom, stanjem bezakonja. U anomičnom društvu nepostoji red, vlada siromaštvo, nestabilnost i neizvjesnost, a pojedinac ostaje bez društvene kontrole.

O značenju nekontrolabilnih životnih događaja za psihosocijalni status pojedinca govori i teorija naučene bespomoćnosti. Pojam "naučena bespomoćnost", bio je prvo naveden u istraživanjima Seligmana i Maiera (1967), prema navodu Franzoi (2000). Pojam označava naučeno, pasivno prihvatanje neugode, bez pokušaja kontrole događaja ili bijega od njega. Eksperimentalno je dokazano da ljudi mogu da nauče bespomoćnost (Seligman, 1975, Abramson et al., 1989, Alloy et al., 1999, Alloy i Abramson, 1999). Teza da doživljavanje nekontrolabilnih dešavanja, okolnosti vodi u naučenu bespomoćnost koja rezultira kognitivnim, motivacionim i emocionalnim deficitom (tj. tugom, gubitkom samopoštovanja, kompetentnosti), široko je prihvaćena u literaturi.

I u teoriji samoodbacivanja naglašavaju se nepovoljni uslovi socijalizacije kao eksplanansi socijalnopatoloških pojava. Kaplan je istakao da su glavni organizatori ljudskog iskustva i djelovanja socijalni stavovi (prema Milosavljević, 1986, 2001, 2004). Ovaj autor svoje teorijsko saznanje zasniva na postavci da ukoliko se u ljudskom iskustvu pronalaze elementi kao što su: odbacivanje od značajnih drugih, društveni neuspjesi, uviđanje ličnih nedostataka i neposjedovanja cijenjenih atributa, nesposobnost odbrane od napada, nemogućnost prilagođavanja na postojeće okolnosti ili stalno nepovjerenje i podcjenjivanje od strane drugih, dolazi do formiranja stavova samoodbacivanja. Stavovi samoodbacivanja prema Kaplanu (navodi Milosavljević, B., 1997, 2004) predstavljaju dispoziciju za nastanak i razvoj socijalno neprihvatljivih oblika ponašanja. Kaplan to objašnjava na sljedeći način: osoba sa formiranim stavovima samoodbacivanja traži način da postigne ličnu samoeфикаsnost, te da se prilagodi okolnostima sopstvene socijalizacije. Usljed nedostatka doživljaja prihvaćenosti, uvažavanja i cijenjenosti od strane drugih, osoba bira socijalno neprihvatljive oblike ponašanja ulazeći u socijalne grupe koje se ponašaju neprihvatljivo. Socijalne grupe u kojima neprihvatljiva ponašanja nailaze na odobravanje, mogu pojedincu pružiti doživljaj prihvaćenost od strane drugih, te time stvoriti utisak o ефикаsnosti sopstvene ličnosti.

Polazeći od pomenutih teorija koncipirali smo problem našeg ispitivanja: *da li naučena bespomoćnost, socijalna anomija, doživljaj samoodbačenosti, nivo komunikacije, povjerenja roditelj-adolescent, mogu biti prediktori socijalno neprihvatljivih ponašanja mladih?*

METOD

Uzorak

Istraživanje je sprovedeno na kvotnom uzorku od 1498 ispitanika uzrasta između 13 i 18 godina (učenika osnovnih i srednjih škola) nastanjenih na području Republike Srpske. Kvote u uzorku određene su u odnosu na broj učenika osnovnih i srednjih škola u opštinama u kojima je sprovedeno istraživanje (Banja Luka, Bijeljina, Prijedor, Doboj, Trebinje, Foča i Brod). Prikazi uzorka prema polu, uzrastu i mjestu stanovanja dati su u Tabelama 1 i 2.

Tabela 1: Struktura uzorka prema polu i mjestu stanovanja

Pol	Mjesto stanovanja					
	Selo		Grad		Ukupno	
	Broj	Procenat	Broj	Procenat	Broj	Procenat
Muško	296	19.8	490	32.7	786	52.5
Žensko	238	15.9	473	31.6	711	47.5
Ukupno	534	35.7	963	64.3	1497	100.0

Tabela 2: Struktura uzorka prema uzrastu ispitanika

Godine starosti	Broj	Procenat
13 godina	243	16.2
14 godina	308	20.6
15 godina	290	19.4
16 godina	272	18.2
17 godina	314	21.0
18 godina	71	4.7
Ukupno	1498	100.0

Opis instrumenata istraživanja

Upitnik korišten u ovom istraživanju sastojao se od:

Prvo, grupe pitanja o socijalnodemografskim varijablama: pol, godine starosti, mjesto stanovanja.

Drugo, skala za mjerenje socijalno-psiholoških odredica socijalizacije:

-*Skale za ispitivanje socijalne anomije*, autora Milosavljevića (2006). Skala je petostepena, sadržana je u devet tvrdnji sa alternativama odgovora od 1 (jako se ne slažem) do 5 (veoma se slažem). U našem ispitivanju skala je pokazala pouzdanost u iznosu 0.74.

-*Skale naučene bespomoćnosti* autora Milosavljević B. (2005). Skala se sastoji od 14 tvrdnji, koje mjere stepen naučene bespomoćnosti. Ispitanik je za svaku tvrdnju

označavao odgovore na kontinuumu od 1 (uopšte se ne slažem) do 5 (potpuno se slažem). U našem istraživanju skala je pokazala nivo pouzdanosti od 0.74.

-Skale za ispitivanje komunikacije i povjerenja roditelj-adolescent. Skala POVOD (Lovrić, 2006) konstruisana je prema uzoru na skale roditeljske kontrole i nadzora (Skala PAKON-BM-90) i instrumentalne komunikacije (Skala IKOM-BM-90), autora Milosavljevića (2002). Skala je sadržavala 12 tvrdnji na koje je ispitanik odgovarao na petostepenoj skali od 1 (uopšte se ne slažem) do 5 (u potpunosti se slažem). Dobijena pouzdanost u našem ispitivanju je 0.89.

-Skale za ispitivanje doživljaja samoodbačenosti (Skala SAMODB&BM-2002) konstruisane od strane Milosavljevića (2002). Skala sadrži 18 tvrdnji, koje ispituju da li ispitanik u organizaciji svog iskustva ima formirane stavove samoodbacivanja. Za svaku tvrdnju na skali od 1 (uopšte se ne slažem) do 5 (u potpunosti se slažem), označava se stepen ispitanikove saglasnosti. Pouzdanost skale u našem istraživanju iznosi 0.89.

Treće, Skale socijalno neprihvatljivih ponašanja (Skala SOCNEP&BM-99), autora Milosavljevića (2002) prilagođene potrebama ovog istraživanja. Skala sadrži 23 tvrdnje, koje ispituju učestalost javljanja pojedinih oblika socijalno neprihvatljivih ponašanja kod mladih, npr. desi mi se da u društvu probam džoint (travu). Ispitanicima su na petostepenoj skali ponuđene alternative odgovora od „nikada“ do „stalno“. Na našem uzorku skala je pokazala pouzdanost od 0.90.

Procedura ispitivanja

Istraživanje je sprovedeno u školama u toku februara i marta mjeseca 2006. godine. Ispitanici su pokazali zadovoljavajuću motivaciju i spremnost na saradnju, te su se ponašali u skladu sa datim uputstvima. Ispitivanje je bilo anonimno. Prosječno vrijeme trajanja upitnika iznosilo je 35 minuta.

Rezultati i diskusija

Primjenom regresione analize provjeravali smo u kojoj mjeri se može na osnovu varijabli: društvene anomičnosti, naučene bespomoćnosti, nivoa komunikacije, povjerenja roditelj-adolescent, doživljaja samoodbačenosti adolescenata, predviđati socijalno neprihvatljivo ponašanje (SNP) mladih. Dobijeni rezultati prikazani su u Tabeli 3.

Tabela 3: Socijalno-psihološke odredice socijalizacije kao prediktori SNP

Model	Koeficijent multiple korelacije	Koeficijent multiple determinacije	Korigovani koeficijenti multiple determinacije	Standardna greška
1	.539	.291	.289	11.4128

Model	Sume kvadrata		df	Prosječni kvadrati	F	Sig.	
Za regresiju	75599.53	5	18899.88		145.10	.000	

Model	Nestand. koeficijenti		Stand. koeficijenti		Sig.	Korelacije	
	Beta	Stand. greška	Beta			Parcijalna korelacija	Semiparc. korelacija
(Konstanta)	64.844	2.939			22.064 .000		
Društvena anomija	-.153	.055	-.063		-2.781 .005	-.074	-.062
Naučena bespomoćnost	.180	.046	.098		3.957 .000	.105	.089
Komunikacija i povjerenje	-.706	.038	-.439		-18.455 .000	-.440	-.413
Doživljaj samoodbacivanja	.172	.032	.142		5.433 .000	.143	.122

Prema dobijenim rezultatima, možemo konstatovati da između postavljenog modela socijalno-psiholoških odredica socijalizacije i socijalno neprihvatljivog ponašanja (SNP) mladih postoji linearna povezanost ($R = .54$). Na osnovu postavljenog modela socijalno-psiholoških odredica socijalizacije možemo predvidjeti i objasniti 29% ukupne varijanse u izraženosti socijalno neprihvatljivih ponašanja (SNP) adolescenata. Najveći stepen povezanosti sa kriterijumskom varijablom ima varijabla komunikacije i povjerenja između roditelja i adolescenata ($Beta = -.71$, $r_p = -.44$, $p < .001$). U odnosu na druge prediktorske varijable u prikazanom modelu, varijabla odnosa komunikacije i povjerenja između roditelja i adolescenata ima najveći doprinos predviđanju socijalno neprihvatljivih ponašanja, jer objašnjava oko 19% varijanse. Intenzitet linearne povezanosti, kao i postotak objašnjene varijanse drugih kriterijumskih varijabli modela je znatno manji (Tabela 3).

Ispitivani model socijalno-psiholoških odredica procesa socijalizacije objašnjava 29% ukupne varijanse, ali značajan dio varijanse ostaje neobjašnjen. Navedeno nam govori o kompleksnosti objašnjenja i razumjevanja etiologije društveno neprihvatljivih ponašanja. Međutim, možemo biti zadovoljni da smo utvrdili pojedine *odredice* procesa socijalizacije koje doprinose predviđanju socijalno neprihvatljivih ponašanja mladih. Na osnovu regresionog faktora možemo zaključiti da nepostojanje adekvatne komunikacije i odnosa povjerenja između roditelja i adolescenata uz prisutnost socijalne anomičnosti, naučene bespomoćnosti i stavova samoodbacivanja kod mladih predstavlja indikator rizika generisanja socijalno neprihvatljivih ponašanja.

Dobiveni nalaz podupiru teorije od kojih polazi naše istraživanje. Također, oni se mogu dovesti u vezu sa nizom empirijskih istraživanja koja su utemeljena na navedenim teorijama. Prvo, empirijska istraživanja naučene bespomoćnosti (npr. Seligman, Maier, 1967, Seligman, 1975, Graber et al, 1980, Peterson, 1987, Alloy, Ambramson et al., 1999a, Alloy, Ambramson et al., 1999b) pokazuju da se naučena bespomoćnost može manifestovati kod ljudi i u situacijama bez neposrednog ataka

neugodnog događaja, jer im se dešava ispunjenost očekivanja da su bespomoćni u nekontrolabilnim okolnostima, odnosno doživljaj samoispunjenosti psihičkom nemoći, bespomoćnošću. I jedno i drugo, operativno uzeto, jeste samoispunjenje psihofizičke blokiranosti, bespomoćnosti (Pygmalionov effect). Ambrason i saradnici postavili su teoriju (Abramson et al., 1989) da sa negativnim životnim događajima raste naučena bespomoćnost i u visokoj je korelaciji sa depresijom. Osnovna premisa ove teorije je da ljudi, licem u lice sa negativnim događajima postaju pasivni, depresivni i tada atribuiraju negativne životne događaje kao stabilne i globalne nekontrolabilne uzroke. Naučena bespomoćnost utiče na performanse postignuća (Dweek, 1975, Dweek et al, 1980, Dweek, Wartman, 1982, Weiner, 1985) i na doživljaj kompetentnost (Coyne, Gotlib, 1983, Peterson et al., 1985).

Drugo, empirijske provjere u vezi sa teorijom samoodbacivanja pokazale su (navodi Milosavljević, 1999, 2004, Lovrić, 2006) da je doživljaj samoodbacivanja posljedica određenih averzivnih okolnosti za pojedinaca na koje on ne može da se socijalizuje. Mlade osobe disonantnost zbog doživljaja samoodbačenosti rješavaju priklanjanjem socijalnim grupama u kojima postoji odsustvo motivacije za konformizam, a ujedno prisustvo motivacije za kršenjem društvenih normi, nepoštovanje prihvatljivog sistema vrijednosti i društvenih institucija.

Treće, mnoga istraživanja su ukazala na važnu ulogu porodice u generisanju socijalno neprihvatljivih ponašanja mladih (npr. Hošek, Momirović, 1998, Milosavljević, 1999, 2002, Lovrić, 2006). Postojanje socijalnopatoloških pojava kod članova porodice, prema empirijskim nalazima Hošekove i Momirovića (1998) predstavljaju maskirane pokazatelje psiholoških faktora koji utiču na kriminalno ponašanje putem kognitivnih i konativnih poremećaja mladih, ali i njihovih roditelja. Dalje, empirijske provjere Milosavljevića (1999, 2002) pokazuju da se kvalitet i kvantitet porodične interakcije, atmosfera u porodici, kao i instrumentalna komunikacija na relaciji roditelj – dijete može dovesti u vezu sa društveno neprihvatljivim ponašanjima kod mladih. Istraživanja (Milosavljević, 2002) pokazuju da mladi sa indikacijama ka toksikomaniji imaju statistički značajno niži indeks svakodnevne okupljenosti porodice oko zajedničkih aktivnosti u zajedničkom prostoru i vremenu, kao i slabiju učestalost komunikacije na relaciji dijete – roditelj. Lovrićeva u jednoj empirijskoj studiji (2006) pronalazi da je stepen komunikacije i odnos povjerenja između adolescenata i roditelja znatno slabiji kod grupe mladih koji imaju toksikomansko iskustvo (zavisnici od heroína) nego kod mladih koji nemaju toksikomansko iskustvo, kao i to da su mladi koji su se odali drogama bili okruženi lošijom socijalno-psihološkom atmosferom u porodici u odnosu na mlade koji nemaju takvo iskustvo.

Navedeni podaci podupiru teorijska shvatanja o značaju slabljenja socijalnih veza u generisanju socijalno neprihvatljivih ponašanja mladih, kao i to da uspostavljanje socijalne kontrole, u smislu privrženosti, ostvarivanja čvrstih socijalnih veza sa faktorima socijalizacije, povjerenja u društvene institucije i konvencionalne norme, ima veoma važnu ulogu u očuvanju kvaliteta života pojedinca u savremenom društvu.

Zaključci

Rezultati našeg istraživanja pokazuju:

Prvo, neadekvatna komunikacija, povjerenje na nivou roditelj – adolescent, socijalna anomija, doživljaj samoodbacivanja, naučena bespomoćnost mogu biti indikator rizika generisanja socijalno neprihvatljivih ponašanja mladih.

Drugo, socijalno neprihvatljiva ponašanja, rezultat su uzajamnog djelovanja niza agensa (faktora) u procesu socijalizacije. Upravo, adekvatno uspostavljanje socijalne kontrole na svim nivoima socijalizacije može biti važna karika za očuvanje i unapređenje humane egzistencije mladih.

Treće, daleko samo od pomisli da smo došli do inovativnog zaključka, ali nismo udaljeni od pomisli da nam klasične teorije pomažu da razumijemo gdje bi trebalo učiniti određene korake kako bi razvoj i socijalizacija mladih bila što primjerenija humanom, društvenom razvoju.

LITERATURA :

- Abramson, L. Y., Metalsky, G., & Alloy, L. Y. (1989). Hopelessness depression: A theory - based subtype of depression. *Psychological review*, 96, 358-372.
- Abramson L. Y., Seligman M. E. P. & Teasdale J. D., *Learned Helplessness in Humans: Critique and Reformulation*, Journal of Abnormal Psychology, 1978, 87, 49-74. Aitken, P. P. (1989). Alcohol advertising in developing countries. *British Journal of Addiction*, 84, 1443-1445.
- Alloy, L. B., & Abramson, L. Y. (1999). The Temple -Wisconsin cognitive vulnerability to depression project: conceptual background, design, and methods. *Journal of Cognitive Psychotherapy: An International Quarterly*, 13, 3, 227-262.
- Alloy, L. B., Abramson, L. Y., & Francis, E. L. (1999). Do negative cognitive styles confer vulnerability to depression? *Current Directions in Psychosocial Science*, 8, 4, 128-132.
- Castel, R., Castel, F. & Lovell, A. (1982). *The Psychiatric Society*. New York, Columbia University press.
- Coyne, J. C., & Gotlib, I. H. (1983). The role of cognition in depression: A critical appraisal. *Psychological Bulletin*, 94: 472-505.
- Crotty, M. (2003). *The foundations of Social Research*. London, Sage.

- Darke, S., Kelly, E., Ross, J. (2004). *A review of drug use and driving: epidemiology, impairment, risk factors and risk perceptions*. Drug and Alcohol Review, 23(3), 319-344.
- Dhar, U., Kohli, S. & Dhar, S (1987). *Manual for the learned Helplessness scale Bhiwant*. Haryana Council of Psychological Researches.
- Durkheim, E. (1897). *Le Suicide*. Paris, Press universitaires de France.
- Durkheim, E. (1969): *Elementi oblici religioznog života*, Beograd, Prosveta.
- Dweek, C. S. (1975). The role of expectations and attributions in the alleviation of learned helplessness. *Journal of Personality and Social Psychology*. 31: 674-685.
- Dweek, C. S., & Licht, B. G. (1980). Learned helplessness and Intellectual achievement. In J. Garber & M. E. P. Seligman, (Eds.), *Human helplessness: Theory and application* (pp. 197-221). New York, Academic Press.
- Dweek, C. S., & Wortman, C. B. (1982). Learned helplessness, anxiety and achievement motivation: Neglected parallels in cognitive, affective, and coping responses. In H. W. Krohne & L. Laux (Eds.), *Achievement, stress, and anxiety*. New York, Hemisphere.
- Foddy, W. (2002). *Constructing Questions for Interviews and Questionnaires – Theory and Practice in Social Research*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Frances, Q. W, Nelson, M. A. (1995). *Development of a measure of learned helplessness*. Department of Nursing Education and Services. School of Health Related Professions. University of Medicine and Dentistry of New Jersey, Newark.
- Franzoi, S. L. (2000). *Social Psychology*. New York, McGraw-Hill Higher Education.
- Graber, J., Miller, S. M., Abramson, L. Y. (1980). On the distinction between anxiety and depression: Perceived control, certainty, and probability of goal attainment. In J. Garber & M. E. P. Seligman (Eds.). *Human helplessness: Theory and application* (pp. 131-169). New York, Academic Press.
- Hirschi, T. (1969). *Causes of Delinquency*. Berkeley, University of California Press.
- Hošek, A., Momirović, K. (1998). *Relativni uticaj socioloških i psiholoških faktora na kriminalnu patologiju u porodici i pripadanje prokriminalnim grupama*. U D. Radovanović, Psihologija kriminala, 4, 123-146. Beograd, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.

- Hošek, A., Momirović, K. (1998). *Uticaj socijalnih prilika na delinkventno ponašanje*. U D. Radovanović, Psihologija kriminala, 4, 123-146. Beograd, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- Kaplan, H. B. (1988). *Self-esteem and self-derogation theory of drug abuse*. In: D.J. Lettieri, M. Sayers and H.W. Pearson, Eds., Theories on Drug Abuse: Selected Contemporary Perspectives. NIDA Research Monograph No. 30, 128-131.
- Keene, J. (2005). *A Case-Linkage Study of the Relationship Between Drug Misuse, Crime, and Psychosocial Problems in a Total Criminal Justice Population*. Addiction Research and Theory. 13(5), 489-502.
- Lovrić, S. (2006). *Socijalno-psihološke odredice socijalizacije mladih bez i sa toksikomanskim iskustvom*. (Magistarski rad). Banja Luka, Filozofski fakultet.
- Maier, S. F., Seligman, M. E. P. (1976) *Learned Helplessness: Theory and Evidence*. Journal of Experimental Psychology: General, 1976, Vol. 105, No.1, 3-46.
- Mikšaj-Todorović, Lj., Butorac, K. (2002). *Tretman delinkvenata ovisnika kao socijalna kontrola*. Zagreb: 6. Znanstveni skup. Istraživanja u edukacijsko-rehabilitacijskim znanostima. "Poremećaji u ponašanju", usmena izlaganja.
- Milosavljević, B. (1999). *Interakcija u porodici i mladi*. Banja Luka, Narodna i univerzitetska biblioteka.
- Milosavljević, B. (2002). *Porodica i mladi – socijalnopsihološka istraživanja*. Banja Luka, Filozofski fakultet.
- Milosavljević, B. (2004). *Socijalna patologija i društvo*. Banja Luka, Univerzitet u Banjoj Luci, Filozofski fakultet.
- Milosavljević, B. (2005). *Socijalna psihologija ljudskih grupa, Socijalna psihologija II*. Banja Luka, Univerzitet u Banjoj Luci - Filozofski fakultet.
- Milosavljević, B., Dušanić, S., Lovrić, S. (2006). *Naučena bespomoćnost i religioznost mladih u tranzicijskim okolnostima života*. U Sažeci radova. Međunarodni –znanstveni skup XV dani psihologije u Zadru. Zadar, Filozofski fakultet.
- Papalina, D. E., Olds, S. W. (1995). *Human Development*, sixth edition. New York, WCB McGraw-Hill.
- Peterson, C., Villanova, P., & Raps, C. S. (1985). Depression and attributions: Factors responsible for inconsistent results in published literature. *Journal of Abnormal Psychology*, 94: 165-168
- Peterson, C., Seligman, M. E. P. (1987). Explanatory style and illness. *Journal of Personality*, 55, 237-268.

- Ray, O., Ksir, C. (1996). *Drugs, Society and Human Behaviour*, seventh edition. Boston, Massachusetts, WCB McGraw-Hill.
- Regoli, R. M., Hewit, J. D. (1997). *Delinquency in Society*, third edition. New York, WCB McGraw-Hill.
- Reid, S. T. (1996). *Crime and Criminology*, eight edition. Boston, Massachusetts, WCB McGraw-Hill.
- Seligman, M. E. P & Maier, S. F. (1967). Failure to escape traumatic shock. *Journal of Experimental Psychology*, 74, 1-9.
- Stone, J. L. & Church, J. (1984). *Childhood and adolescence – A psychology of the growing person*. New York.
- Tenžović, L. (1998). *Statistika u psihologiji – Priručnik*. Beograd.
- Thornton, J. W. (1982). *Predicting helplessness in human subjects*. The Journal of Psychology, 112, 251-257.
- Waterman, S. A. (1982). Identity Development from Adolescence to Adulthood. *Developmental Psychology*, 18, 341-358.
- Weiner, B. (1985). Spontaneous Causal Thinking. *Psychological Bulletin*, 97, 74-84.
- Zvonarević, M. (1976). *Socijalna psihologija*. Zagreb, Školska knjiga.

SOCIAL CONTROL AS PREDICTOR OF SOCIALLY UNACCEPTABLE BEHAVIOURS OF YOUNGSTERS

Branko Milosavljević, Sanja Lovrić
Abstract

Social control which includes determination to factors of socialisation, trust in social institutions, norms and conventional activities of society, is necessary to save and improve the existence conditions for every individual, as well as for human development and prosperity of every society. Our basic assumption is that non existence of socially acceptable social control, interpreted only as stated above, opens to every individual, among other things, the road to the world of social pathology, and this applies especially to the young. The subject of this research is the relationship between certain aspects of social control and socially unacceptable behaviours of youngsters. As social control aspects questioned were the following: communication and trust between parents and children, social anomaly, learned hopelessness and feeling of self-rejection. The research was carried out at the sample of 1498 questioners, between 13 and 18 years of age (786 men and 712 women). The average age of questioners is 15,20 years of age. The research used scales of satisfactory level of reliability. The results show that the questioned aspects of social control can be considered as predictors of socially unacceptable behaviours of youngsters, meaning that non existence of adequate social support and connection, especially with family, and other factors of socialisation, can be the factor of risk for the socially unacceptable behaviour of the young.

Key words: social control, socially unacceptable behaviour, youngsters.

ZNAČAJ INDEKSA SOPUS ZA RELIGIOZNOST I PORODIČNU ATMOSFERU MLADIH

Rezime

Cilj ovoga istraživanja je da se provjeri odnos kvantiteta interakcije u porodici i religioznosti mladih i njihovog doživljaja atmosfere u porodici. Ispitivanje je izvršeno na uzorku 501 mladih ($M = 301 + \bar{Z} = 200$), dobi od 15 do 26 godina. U ispitivanju su korištene skale Indeksa SOPUS (alfa .90), Atmos (alfa .89) i religioznosti (alfa .88 za intrinzičku religioznost; alfa .77 za ekstrinzičku). Rezultati pokazuju da je kvantitet porodične interakcije mladih odnosno Indeks SOPUS u statistički značajnoj korelaciji sa njihovom religioznošću i doživljajem atmosfere u porodici. Rezultati su prodiskutovani sa nalazima drugih autora.

Glavne riječi: index SOPUS, atmosfera u porodici, religioznost

Uvod

U stručnoj, naučnoj literaturi u svakodnevnoj komunikaciji od dugo se navodi značaj porodice za razvoj i ponašanje mladih. Brojni autori ukazuju na to direktno i indirektno u svojim istraživanjima, preglednim radovima i studijama (npr. Andersen, 1995, Asch, 1952, Bandura, 1965, 1977a, 1977b, 1989, 1991, Baskett, 1985, Baumrind, 1967, 1971, 1975, 1991, Erikson, 1968, Kiesler, 1969, Kohleberg, 1969, Lacković-Grgin, 1986a, 1986b, 1987, 1988a, 1988b, Piaže, 1978a, 1987b, Steinberg, 1985, 1986, 1987, 1988, 1993, Zajonc, 1981, Zanden, 1993).

Pozicija porodice za pojedinca i društvo determinisana je njenim biološkim, društvenim i psihološkim determinantama. Samo tako salijentne determinante mogle su održati porodicu kroz istoriju do danas kao neprevaziđenu instituciju, vrijednost, vrhovno dobro za većinu ljudi. Međutim, iako je takva pozicija porodice, prema njoj nije standardizovan, postuliran odnos koji bi se očitovao u njenom neprikosnovenom uvažavanju. Na to ukazuje sljedeće:

Prvo, činjenice (svima poznate) koje pokazuju da porodica u nizu slučajeva služi kao „žrtveni jarec”, dežurni krivac ili literarno kazano „**kontejner**” za **sve pogreške njenih članova, odnosno glavni krivac** za sve što pojedinac ima ili čini, a ne pripada društveno prihvatljivom.

Drugo, činjenice ukazuju na postojanje „**mita o svemoći porodice**”. Taj mit se posebno aktuelizira u kriznim situacijama pojedinca ili društva. Prema mitu o

³ E-mail: milab@teol.net

⁴ E-mail: dusanic@teol.net

svemoći porodice od nje se očekuje da, npr. u situacijama moralnog haosa, dekriminalizacije ponašanja, društvene anomije, može materijalno i duhovno da spase pojedinca i održi na „pravom putu”. Zbog postojanja mita o svemoći porodice porodica se može naći u dvostruko tragičnoj situaciji. S jedne strane, zbog gubitka člana koji je narušio društvene standarde i, s druge strane, zbog društvene odbačenosti, jer kao porodica ne ispunjava očekivanja prema mitu o svemoći porodice.

Važno je naglasiti da one više povećavaju nego što umanjuju važnost porodice za pojedinca, društvo, odnosno to na specifičan način podupire tezu da dosadašnji **ljudski razvoj nije znatnije destabilizovao shvatanje i stvarno mjesto porodice u životu** pojedinca niti je produkovao, kako naglašava Mudrock (1949), instituciju koja bi bila adekvatna zamjena za porodicu. Zbog toga se čine važnim istraživanja u vezi sa porodicom koja doprinose razumijevanju pozicije pojedinca u porodici i društvu. *Jedan aspekt tih istraživanja temelji se na teorijskom konceptu indeksa SOPUS. Teorijski koncept indeksa SOPUS (indeksa svakodnevne okupljenosti porodice urbane sredine) polazi od postulata da savremena porodica urbane sredine kao socijalno-psihološki interakcijski krug ima efekte na ponašanje mladih (adolescenata) srazmjerno svojoj svakodnevnoj okupljenosti (Milosavljević, 1985, 1987, 1990, 1991, 2002).* Socijalnointerakcijski krug se ostvaruje u određenoj mjeri u većini porodica kao zajedničko vrijeme odnosno kao čestina očekivanih aktivnosti u potpunoj porodici (prisutna oba biološka roditelja) kao što su: zajednički obroci, šetnje, razgovori o problemima, poslovima porodice itd. Navedene i slične zajedničke aktivnosti čine indeks SOPUS i mjerom kvantiteta interakcije, ili mjerom kvantiteta socijalnointerakcijskog kruga porodice. Spoznaje na kojima se temelje socijalno-psihološke teorije, prije svega teorije socijalnog učenja, socijalne kontrole, imitacije i druge, kao i spoznaje o „principu frekvencije” socijalnih kontakata (Homans, 1961), proksemičkim znacima (znacima blizine), uvjeravaju u moguće zamišljeno značenje indeksa SOPUS za ponašanje adolescenata. Iz toga je proizišao postulat: **da savremena porodica urbane sredine ima pozitivne efekte (efekte socijalno očekivane, socijalno prihvatljive) na ponašanje adolescenata srazmjerno svojoj svakodnevnoj okupljenosti**. Ovaj postulat je suprotstavljen interakciji u stilu „hot doga”, koju produkuje savremeni ritam života u urbanim sredinama i koji ima tendenciju robotizacije, programiranja ljudske emocionalnosti, ljudske socijalne interakcije. Međutim, ljudski ritam života teško se može robotizovati i zbog toga interakcija u stilu „hot-doga” (kratkotrajne intenzivne komunikacije ili brzog zadovoljenja potreba) predstavlja jednu od varijanata ljudske neizvjesnosti sa nepoznatim ishodima.

Očekujemo da se indeks SOPUS reflektuje na određene sfere funkcionisanja porodice kao što su: socijalno psihološka atmosfera u porodici i religioznost mladih.

Socijalno-psihološka atmosfera je stanje i odraz sveukupnih socijalnih stimulusa koji determinišu doživljaj prihvaćenosti ili odbačenosti ili indiferentnosti u u socijalnoj grupi. Za doživljaj prihvaćenosti bitni su struktura i dinamika u socijalnoj grupi. Strukturom se, u širem značenju, posamtra, kao relativno stabilan obrazac odnosa koji se uspostavlja između članova grupe. Ovo je posebno naglašeno u porodici. Obrasci odnosa i interakcije roditelj – dijete, dijete – dijete, ostali – dijete, u

skladu su sa stilom vladanja porodicom. Međutim strukturi, često ne idu u prilog dinamike u porodici. Dinamike se baziraju na osnovu promjena u pojedincima (razvoj identiteta, adoescencija, kriza identiteta, promjene u ponašanju, dolazak novih i odlazak starih članova itd.). Prema tome, socijalni stimulusi koji dolaze bilo iz strukture ili dinamike proizvode pozitivna, negativna ili neutralna emocionalna stanja kod članova porodice, koja čine i socijalno- psihološku atmosferu u porodici.

U vezi sa religioznošću polazimo od teze da je religija dio iracionalne sfere čovjeka i pripada onom redu ljudskih iracionalno – kognitivnih potreba (termin “iracionalan” koristi se u značenju onoga što je nedostižno raciu, nešto što se neda izmjeriti pomoću poznatih jedinica mjerenja, “nešto što je iza fizike”), motiva **koji mogu** u miru, opasnostima i disonancama života doprinosti čovjeku da otkrije put, nadu ka duhovnoj ravnoteži (Milosavljević, 1987, 2005). Dakle, religija je sa psihološkog socijalnog aspekta prvo, ljudska iracionalno – kognitivna potreba i drugo, socijalni motiv. Te dvije psihološko socijalne osnove religioznosti imaju trajno značenje u životu velikog broja ljudi (Milosavljević, 1987). Svi pokušaji, posmatrano kroz ljudsku istoriju, osujećenja religije kao potrebe i socijalnog motiva, ostali su bez realnog uspjeha. Religija je pratilac ljudske staze bila i ostala, i manifestuje se kao potreba za odgovorima na metafizička pitanja (o pravim izvorima i *uzrocima bića*, krajnjoj prirodi ljudske egzistencije, *onome šta je s one strane fizičkog i nedokučivo u stvarnosti*).

Socijalna determinisanost religije se odražava kroz uticaj porodice, vršnjaka, obrazovanja, društva... Utvrđeno je da je daleko veća sličnost i korelacija između roditelja i njihove djece u sferi religioznosti ($r = 0,57$) nego u drugim sferama kao što su politika ($r=0,32$), sport ($r=0,13$), zabava ($r=0,16$), ishrana ($r=0,07$) itd (prema Beit-Hallahmi, Argyle, 1997).

Dakle, osnovni cilj istraživanja je da se ustanovi postoji li povezanost između indexa SOPUS i socijalno psihološke atmosfere u porodici, te religioznosti adolescenata.

Metod

Uzorak. Ispitivanje je izvršeno na prigodnom uzorku od 501 ispitanika (301 M + 200 Ž).. Ispitanici su bili uzrasta od 15-26 godina (tabela 1).

Tabela 1: Uzorak s obzirom na pol

POL	N	%
M	301	60,1
Ž	200	39,9
Ukupno	501	100,0

Instrumenti. Upitnik se sastoji od sociodemografskih pitanja te nekoliko skala.

Sociodemografska pitanja se odnose na mjesto boravka ispitanika, pol, uzrast, red rođenja, (ne)izbjeglički status, obrazovanje roditelja, zaposlenost roditelja, nacionalna i vjerska pripadnost...

Skala BM/IV-2004 REL je skala religioznosti koja je zasnovana na Allportovom konceptu intrinzične i ekstrinzične religioznosti. Cronbach alfa iznosi 0,82.

Skala ATMOS mjeri atmosferu u porodici, pri čemu veći skorovi ukazuju na lošiju atmosferu u porodici. Kreirana je od strane prof. Branka Milosavljevića. U ovom istraživanju pouzdanost, cronbach alpha iznosi 0,89.

Skala SOPUS mjeri svakodnevnu okupljenost urbane sredine kroz učešće u zajedničkim obrocima, razgovorima, šetnjama, radu itd. Kreirana je od strane prof. Branka Milosavljevića. Pouzdanost, tj cronbach alpha iznosi 0,90.

Obrada rezultata. U obradi podataka su korišteni različiti statistički postupci iz SPSS paketa.

Deskriptivna analiza u vidu frekvencija i procenata je korišćena za pregled uzorka. Aritmetičke sredine i standardne devijacije su prikazane za skalu SOPUS-a, a njihovi odnosi s obzirom na određene socio-demografske karakteristike, su ispitivane F i t-testom. Izvršene su korelacije između indexa SOPUS, atmosfere u porodici, religioznosti adolescenata. Obradu je izvršio autor rada.

Tok ispitivanja. Ispitivanje je sprovedeno u novembru i decembru 2005. Ispitanici su bili iz raznih gradova uglavnom sa teritorije Republike Srpske (Banjaluka, Mrkonjić Grad, Prijedor, Gradiška, Novi Grad, Teslić, Prnjavor itd). Ispitanici su popunjavali upitnik uglavnom u grauapam. Ispitanici su pristupili dobrovoljno ispitivanju i tokom ispitivanja nije bilo nikakvih problema.

Rezultati

Prosječne vrijednosti (M) tvrdnji skale indeksa SOPUS, se, uglavnom, kreću oko 3. To pokazuje da se, prema samoiskazima adolescenata (stepeni procjene se kreću od 1= nikada do 5=svaki dan se okupljaju zajedno svi članovi porodice), savremena porodica u kojoj oni žive zajedno ponekad 1-2 puta tokom sedmice. Prema tome, adolescenti žive u porodicama, koje imaju, prema kategorizaciji indeksa SOPUS (Milosavljević, 2002, str. 90), neznatnu svakodnevnu okupljenost porodice.

Tabela 2: Mjere deskriptivne statistike za sve tvrdnje na skali SOPUS

	N	M	SD
Svi se zajedno dogovaramo o pitanjima važnim za moju porodicu	496	3,467	1,178
Svi zajedno doručujemo	496	2,752	1,271
Svi zajedno razgovaramo o obavezama, dužnostima, ponašanju, članovima porodice	496	3,366	1,198
Svi ručamo zajedno	496	3,276	1,174
Svi zajedno radimo u stanu, kući	496	2,907	1,266
Svi se okupljamo zajedno u vrijeme posjete prijatelja i moje porodice	496	3,086	1,806
Svi zajedno učestvujemo u porodičnom druženju	495	3,153	1,224
Svi se okupljamo zajedno u vrijeme posjete rodbine sa majčine strane	497	3,209	1,262
Svi zajedno večeramo	496	3,179	1,318
Svi se okupljamo zajedno u vrijeme posjete očeve rodbine	496	3,211	1,290
Zajednička M i SD		3,151	,899

Prosječna vrijednost (M) odgovora ispitanika na skali Atmos (tabela 3), koja mjeri negativnu razinu socijalno psihološke atmosfere u porodici, kreće se od oko 2 (to znači da se ispitanici uglavnom ne slaže da je atmosfera loša) do 3,60 (to znači da se ispitanici uglavnom slažu da je atmosfera u porodici loša) na petostepenoj skali Likertovog tipa.

Tabela 3. Aritmetičke sredine i SD za skalu ATMOS

Tvrdnje	N	M	SD
1.Dobri odnosi između djece i roditelja su puste želje	497	1,961	1,064
2.Roditelji nikada ne prepoznaju osjećanje usamljenosti kod djece	497	2,372	1,134
3.Rasprava između roditelja i djece završava zaključkom roditelja "Neću više da to slušam"	496	2,633	1,302
4.Roditelji ne razumiju svoju djecu	497	2,501	1,247

5.Lomove, teškoće, koje djeca imaju ne uzimaju za ozbiljno njihovi roditelji	497	2,203	1,174
6.Svadje, napetosti su jedine redovne pojave u svim porodicama	497	2,696	1,237
7.Roditelji vrijedjaju svoju djecu ravnodušnošću prema njihovim zahtjevima	495	2,408	1,215
8.Kad god dijete nešto poželi, roditelji traže način da se to drugačije ili nikako ne ostvari	496	2,112	1,126
9.Dešava se da djeca razmisljaju da napuste porodicu	496	2,949	1,084
10.U porodici se dešavaju stvari koje djeci jako smetaju	496	3,320	1,046
11.Kada bi roditelji znali saslušati dijete, u porodici bi bilo manje napetosti i svadja	496	3,572	1,094
12.U porodici svi žele da naredjuju, a niko da sluša	496	3,086	1,325
13.Većina porodica predstavlja pakao za djecu	496	2,191	1,090
14.Napetost u porodici postoji zbog uvjerenja da su roditelji uvijek u pravu	496	3,171	1,381
15. U porodici se često dešava da dijete hoće nešto o sebi da kaže, a roditelji nemaju vremena da ga saslušaju	496	3,060	1,153
16.Svaki roditelj misli da samo njegova djeca stvaraju probleme	496	3,110	1,270
Zajednička M i SD		2,712	,708

Prosjeak za cijelu skalu je ($M = 2,712$, $SD = .7083$, tabela 3), oko 3. Ona se kreće oko odgovora koji glasi da se adolescenti «dijelom ne slažu da je atmosfera u porodici loša». Međutim, odgovori za pojedine tvrdnje pokazuju da su određeni aspekti socijalno –psihološke atmosfere u porodici neprimjereni (pogledati tvrdnje 11, 14, 16).

Tabela 4: Korelacije između SOPUS-a, atmosfere u porodici i religioznosti adolescenata

SOPUS		Atmosfera	Religioznost
	r	-,247(**)	,349(**)
	p	,000	,000
	N	490	492

U tabeli 4. prezentovane su korelacije između indeksa SOPUS i religioznosti i socijalno psihološke atmosfere u porodici. Indeks SOPUS je u statistički značajnoj pozitivnoj korelaciji sa religioznošću mladih i u negativnoj korelaciji sa atmosferom u porodici. U prvom slučaju viši indeksu SOPUS pozitivno korespondira sa religioznošću mladih, a u drugom višem indeksu SOPUS odgovara manje loša atmosfera u porodici i obrnuto nižem indeksu SOPUS odgovara porast loše atmosfere u porodici.

Diskusija

Naši rezultati pokazuju da je svakodnevna okupljenost porodice urbane sredine u vezi sa religioznošću mladih kao i sa socijalno psihološkom atmosferom u porodici. Nalaz u vezi sa religioznošću je usklađen sa drugim istraživanjima. Poznati su nalazi koji pokazuju da prihvaćenost adolescenata u porodici, tj. dobra atmosfera u porodici, kvalitet veze sa roditeljima, nezavisno od religioznosti roditelja, pozitivno utiču na religioznost adolescenata (Spilka et al, 2003). Ukoliko su roditelji religiozni, pozitivna atmosfera u porodici dodatno ubrzava i intenzivira transmisiju religioznosti na adolescente. Spilka i saradnici (2003) su zaključili da su značajne odrednice religioznosti adolescenata, između ostalog, roditeljska religioznost, kvalitet odnosa u porodici, tradicionalna porodična struktura. Weigert i Thomas (1972) su ustanovili da je religioznost adolescenata povezana sa stepenom roditeljske podrške. Bliske veze u porodici kao značajne odrednice uticaja roditelja na religioznost, navodi i Hoge (1982).

Provjere u kakvom je odnosu indeks SOPUS (svakodnevna okupljenost porodice urbane sredine) kao jedan od socijalnih stimulusa sa ATMOS (socijalno psihološkom atmosferom u porodici) pokazale su da je indeks SOPUS u negativnoj statistički značajnoj korelaciji sa ATMOS (tabela 4). To konkretno znači da višem indeksu SOPUS odgovara bolja socijalno-psihološka atmosfera u porodici, odnosno niži rezultat na skali ATMOS. Dakle, logično je da indeks SOPUS koji se do sada pokazao kao pozitivna mjera odnosa u porodici, bude u negativnoj korelaciji sa rezultatima na skali ATMOS, jer su tvrdnje u njoj tako definisane da viši rezultat na njima znači lošiju atmosferu u porodici.

Prema tome, indeks SOPUS se može posmatrati kao varijabla koja je u pozitivnoj korelaciji sa religioznošću adolescenata i u negativnoj sa nepovoljnom socijalno-psihološkom atmosferom u porodici, ali ne i da SOPUS jedini sve to determinira. Mjesto i važnost indeksa SOPUS za religioznost i socijalno – psihološku atmosferu u porodici se našim rezultatima samo naznačuje i još jednom potvrđuje značaj kvantiteta interakcije za funkcionisanje savremene porodice urbane sredine.

LITERATURA:

- Andersen, C. A, Deuser, W. E., Deneve, K. M. (1995). "Hot temperatures, hostility affect, hostility cognition, and arousal", *Personality and Social Psychology Bulletin*, 21, 434-448.
- Asch, S. E. (1952). "Effects of group pressure on the modification, and distortion of judgments" U H.S. Guetzkow (Eds.) *Group leadership and men*. Pitsburg: Carnegie University Press.
- Bandura, A. (1965). "Vicarious process", Berkovitz (eds) *Advances in experimental social psychology*. Academic Press.

- Bandura, A. (1977a). *Social Learning Theory*. New Jersey: Prentice Hall
- Bandura, A. (1977b). "Self Efficacy: Toward a unifying Theory of Behavioral change", *Psychological Review*, 84, 191-215.
- Bandura, A. (1989). "Perceived Self-Efficacy in the Exercise of Personal Agency", The British Psychological Society: *Bulletin of the British Psychological Society*, 10, 411-424.
- Bandura, A. (1991). "Self-Efficacy" u R. M. Lerner, A. C. Peterson, J. Brooks Gunn (Eds.) *Encyclopedia of Adolescence*, Vol. 2. New York: Garland.
- Baskett, L. M. (1985). "Sibling status effect", *Development Psychology*, 21, 441-445.
- Baumrind, D., Black, A. E. (1967). "Socialization practices associated with dimensions of competence in preschool boys and girls", *Child development*, 38, 291-327.
- Baumrind, D. (1971). "Harmonious parents and their preschool children", *Developmental Psychology*, 41, 92-102.
- Baumrind, D. (1991). "The influence of parenting style on adolescent competence and substance use", *Journal of Early Adolescence*, 11, 56-95.
- Erikson, E. H. (1968). *Identity: Youth and crisis*. New York: Norton.
- Hoge, D. R., Petrilo, G. H. & Smith, E. I. (1982). "Transmission of religious and social values from parents to teenage children", *Journal of marriage and the family*, 44, 569-580.
- Homans, G. C. (1961). *Social behavior: Its elementary forms*. New York: Harcourt Brace.
- Kiesler, C. A., Kiesler, S. B. (1969). *Conformity*. Reading, Mass: Addison-Wesley.
- Kohlberg, L. (1969). "Stage and sequence; The cognitive-development approach to socialization" U D.A. Goslin (Eds.) *Handbook of socialization theory and research*. Chicago: Rand McNally.
- Lacković-Grgin, K. (1986a). "Porodica i socijalizacija mladih", *V Dani psihologije u Zadru*, Zbornik 80/81, 63-71.
- Lacković-Grgin, K. (1986b). "Neke karakteristike interakcije adolescenata sa značajnim odraslim", *V Dani psihologije u Zadru*, 3, 87-92.

- Lacković-Grgin, K., Raboteg-Šarić, Z. (1987). "Spolno sazrijevanje, odnosi sa značajnim odraslim osobama i neki aspekti socijalnog ponašanja adolescenata", *VI Dani psihologije u Zadru*, 4, 85 – 90.
- Lacković-Grgin, K. (1988a). "O nekim mitovima u razvojnoj psihologiji", *Primjenjena psihologija*, 9, 195 - 201.
- Lacković-Grgin, K., Božičević, V., Milosavljević, B., Rijavec, M. (1988b). *Problemi adolescenata iz gradskih sredina*. Zadar: Narodni list.
- Milosavljević, B. (1985). "Indeks SOPUS kao indikator porodične moći u socijalizaciji adolescenata", *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 24, 117-127.
- Milosavljević, B. (1987). *Socijalna psihologija*. Rukopis. Zadar: Filozofski fakultet.
- Milosavljević, B. (1990). "Instrumentalna komunikacija i roditeljska kontrola u odnosu na indeks SOPUS adolescenta", *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 29, 109-116.
- Milosavljević, B. (1991). "Deidealizacija roditelja i svakodnevna okupljenost porodice adolescenata", *Psihologija*, XXIV, 87-93.
- Milosavljević, B. (2002). *Porodica i mladi*. Banja Luka: Filozofski fakultet.
- Mudrock, G. P. (1949). *Social structure*. New York: Macmillan.
- [Piaže, Ž. \(1978b\)](#). "Teorija stadijuma u kognitivnom razvoju" U *Intelektualni razvoj deteta*. Beograd: Zavod za udžbenike, nastavna sredstva.
- Steinberg, L. (1993). *Adolescence*. New York: McGraw Hill.
- Steinberg, L. (1985). *Adolescence*. New York: Knopf.
- Steinberg, L., Silverberg, B. S. (1986). "The vicissitudes of autonomy in Early Adolescence", *Child Development*, 57, 841-851.
- Steinberg, L. (1987). "Impact of Puberty on Family Relations", *Developmental Psychology*, 23, 451-460.
- Steinberg, L. (1988). "Reciprocal Relations between Parent-Child Distance and Pubertal Maturation", *Developmental Psychology*, 24, 1-7.
- Spilka, B., Hood, R.W., Hunsberger, B., & Gorsuch, R. (2003). *The psychology of religion, an empirical approach*. New York: The Guilford Press.
- Zajonc, R. B. and et al (1981). One justified criticism plus three flawed analyses equal two unwarranted conclusion. *American Sociology Review*, 56, 159-165.

Zanden, V. (1993). *Human development*. New York: McGraw Hill.

Wigert, A. J., Thomas, D. L. (1972). "Parental support, control, and adolescent religiosity", *Journal for the scientific study of religion*, 11, 389-393.

IMPORTANCE OF INDEX SOPUS FOR RELIGIOSITY AND FAMILY ATMOSPHERE OF YOUTH

Branko Milosavljević, Srdjan Dušanić

Abstract

The aim of this research is to check relation between the quantity of interaction in the family and religiosity of youth and their experience of atmosphere in the family. The research has been conducted on the sample of 501 young people ($M = 301 + F = 200$), from the age of 15 to the age of 26. The scales that were used in this research are scale of Index SOPUS (alpha .90), Atmos scale (alpha .89) and religiosity scale (alpha .88 for intrinsic religiosity; alpha .77 for extrinsic religiosity).

The results show that quantity of family interaction, meaning Index SOPUS, is in statistically significant correlation with their religiosity and with the experience of atmosphere within the family. The results were compared with the findings of other authors.

Key words: index SOPUS, atmosphere within the family, religiosity

HRIŠĆANSKA I ISLAMSKA RELIGIOZNOST PRED IZAZOVOM GLOBALNE SVESTI

Rezime

Autor u ovome radu određuje pojam religioznosti uopšte, potom se usredsređuje na neke osobitosti hrišćanske i islamske religioznosti, sagledavajući tačke spajanja i razdvajanja između ovih, i to kako u teološkom, tako i u etičko-psihološkom diskursu. Nakon ovog, izlažu se pojedini, bitni aspekti globalne, korporacijske svesti i potencira njihova pseudoreligiozna dimenzija. Autor smatra da globalizacija, kao svetski nproces, sa svojim psihološkim implikacijama može da ima razorno dejstvo i po autentično hrišćansko i muslimansko religiozno biće.

Ključne reči: religioznost, hrišćanska religioznost, islamska religioznost, globalizacija.

U ovome referatu postavio sam sebi, čini mi se, ni malo jednostavan zadatak. Namera mi je, naime, da pokušam, u što kraćim crtama, da formulišem, sa psihološkog aspekta, suštinske odrednice religioznosti kao fenomena uopšte, potom – specifičnosti hrišćanskog i muslimanskog tipa religioznog iskustva (imajući u vidu da se radi o dvema dominantnim religijama na ovim, našim prostorima), da bih, nakon toga, dotakao problem globalne, tj. korporacijske svesti kao jedne od fundamentalnih determinanti vremena u kome živimo te, na posletku, ovaj fenomen doveo u odnos sa tradicionalnim religijskim iskustvima (hrišćanskim i islamskim). Podsticaj za razmišljanje u ovome pravcu dolazi otuda što se sve češće, čak i na kvazinaučnoj osnovi, ističu teze o opasnosti islama po zapadnu, navodno hrišćansku (a zapravo – pseudohrišćansku, globalističku) civilizaciju. Ali ne samo to – i u muslimanskom svetu postoji strah od «krstaškog» hrišćanstva, koji možda i nije istorijski gledano u potpunosti neopravdan, ali bi svakako trebao biti anahron u veku u kome se nalazimo. Čini mi se da najrazornije posledice i po autentično hrišćanstvo i po klasični islam već ima globalizacija, koja je, bez sumnje, ne samo ekonomski projekat svetskih razmera, već i svojevrsna nazovireligija koja oblikuje svest pojedinca. Ovaj bih stav u daljem tekstu potkrepio nekim razmišljanjima.

Bračni par Ingliš u *Obuhvatnom rečniku psiholoških i psihoanalitičkih pojmova* (English H.B., English A.C., 1972) pod odrednicom **religija** navode da se radi o sistemu stavova, ponašanja, rituala, ceremonija i verovanja putem kojih pojedinci ili zajednice uspostavljaju odnos sa božanstvom ili natprirodnim svetom, kao, često – i jedan sa drugim, a iz čega religiozna osoba izvodi niz vrednosti na osnovu kojih procenjuje događaje u prirodnom svetu. Štefica Bahtijarević (1988) pravi razliku između religije kao društvene činjenice, sastavnog dela kulture, koja se kao složeni fenomen javlja i izvan pojedinca, s jedne strane, i religioznosti koja se, s

⁵ E-mail: ambrosius@sezampro.yu

druge strane, ispoljava upravo subjektivno, kao individualni, lični aspekt religioznog fenomena uopšte. Pomenuta autorka **religioznost** definiše kao subjektivni sistem stavova koji uključuje posebne oblike verovanja, mišljenja, osećanja i tendencija reagovanja, a javlja se kao sistem unutrašnjih trajnih dispozicija koje se manifestuju bilo na verbalan, bilo na neverbalan način u ponašanju vernika. Kompleksan fenomen religioznosti sadrži, dakle: skup verovanja uz naročiti pogled na svet, posebne emocije i određene radnje, odnosno rituale. Prema Njutnu Meloniju (Malony H.N., 1992) **religiozno iskustvo** je, zapravo, susret sa onim što se doživljava kao transcendentna stvarnost. Ono može biti veoma raznoliko, što zavisi od religijske tradicije kojoj vernik pripada; nadalje – može biti teističko ili neteističko, pojedinačno ili grupno, pasivno ili aktivno, novo ili ponavljano, snažno ili blago, prolazno ili postojano, tradicionalno ili ne, inicijalno ili razvojno, očekivano ili spontano; asketsko, mistično ili proročko; obnavljajuće, potvrđujuće ili preobraćujuće; na koncu – responzivno, ekstatičko ili otkroviteljsko.

U različitim religioznim sistemima sam sadržaj religioznosti ima specifična, diskriminativna obeležja uprkos zajedničkim, tj. opštim odrednicama, koje su prethodno navedene.

Konačni ideal **hrišćanske religioznosti** jeste ostvarenje autentične ljudskosti usvajanjem nove dimenzije vlastite osobnosti – Hristovog ja. S tim u vezi Mihali Sentamartoni kaže (Szentmartoni M., 1990):

«Mi smo ti odabrani svedoci. Bog nas je pozvao da budemo svedoci uskrslag Hrista u ovome času istorije. Ovo je izabranje zapečatio neizbrisivim, večnim pečatom u krštenju. Strahovita je to istina: krsni se pečat ne može izbrisati sa duše (...)

Sledi to da hrišćanin ne može ostvariti autentičnu ljudskost ako ne uzme u obzir i ovu, novu dimenziju svoje osobnosti: svoje Hristovsko ja. Pokuša li ga negirati, on poriče nešto bitno u svojoj ontološkoj strukturi. Mi smo jednom zauvek pokršteni, izabrani od Boga. Pokršten čovek nikada više ne može postati nekrštenim. Ontološki ima novo ja – Hristovsko ja – i razvijanje ove svesti pripada bitnim elementima njegove ljudskosti.»

Hrišćanska religioznost insistira na natprirodnosti svoje suštine. Od čoveka se ne traži da razume i opravda sebe; naprotiv – bavljenje sopstvenom ličnošću na način kako to čini antropocentrična psihologija ravno je duhovnom umiranju. Odricanje od sebe samoga i predaja Hristu je temelj hristocentrične psihologije, koja svoja učenja zasniva na asketskim podvizima Hristovih heroja vere.

Upravo o tome, biblijski utemeljeno, govori anglikanski teolog – laik, poznati književni kritičar i dugogodišnji profesor srednjovekovne i renesansne književnosti na Oksfordu i Kembridžu Kliv Stejpls Luis (Lewis C.S., 1984):

«Odrecite se sebe i pronaćićete svoju stvarnu osobnost. Izgubite li svoj život, saćivaćete ga. Predajte se smrti, i to smrti svakodnevnih želja i pobuda, i na kraju

predajte smrti i vlastito telo, umrite svakom žilicom svoga bića i pronaćete večni život. Nemojte ništa zadržati. Ništa od onoga što ste zadržali, neće biti stvarno vaše. Ništa od onoga što u vama nije umrlo neće uskrsnuti. Tražite li sebe, na kraju ćete naći samo mržnju, usamljenost, očaj, bes, ruševine i raspadanje. Međutim, tražite li Hrista, naći ćete ga, a sa njime i sve ostalo.»

Savremena psihijatrija je od nedavna počela da razlikuje hrišćanski mistični doživljaj od psihotičnog ispoljavanja. Mirko Pejović (1995) postavlja pitanje – da li se mistično dodiruje sa psihotičnim? I, dalje sam daje odgovor: Psihotično je fenomenološki određenije i jasnije, njega je moguće verifikovati kliničko-dijagnostičkim metodama. Nasuprot njemu, mistično se izmiče naučnoj opservaciji. Ono nije bolest, mada u nekim slučajevima može imitirati i dotaći morbidno. Psihotična osoba, bez svoje volje, pod teretom češće unutrašnjih nego spoljašnjih pritisaka, reaguje dezintegrirano, halucinantno, paranoidno, anksiozno, i, bilo kako bilo – u svakom slučaju pati. Mističar doživljava vizije, priviđenja, pa čak i prave halucinacije, ali u tom obliku naročite kreativnosti kapaciteti njegove ličnosti se pre šire nego sužavaju, i on se posle mističnih iskustava vraća bez puno teškoća procesima realne egzistencije. Situaciju, doduše, komplikuje to što nekada psihotično i mistično mogu da koegzistiraju u istom subjektu, što iziskuje izvestan oprez u kliničkom radu. Pejović svoja razmišljanja na ovu temu zaključuje konstatacijom da se psihotično proučava i pojavljuje u domenu psihopatološkog, a vera se ostvaruje u domenu metafizičke realnosti, tako da i oni ljudi koji veruju u transcendentno poimanje sveta autentično mogu da ostvare sebe, odnosno – svoju humanističku egzistenciju.

Međutim, hrišćansku religioznost sami hrišćani ne shvataju kao isključivo mistično-kontemplativnu aktivnost. Naprotiv, ona u sebe treba da uključi (u praksi, na žalost, to nije svuda slučaj) veoma bitnu socijalnu dimenziju. Upravo o tome i govori Hajnc Carnt, poznati katolički teolog u sledećim pasusima (Zahrnt H., 1980):

«Odlučujuće bitno obeležje Boga u koga je Isus verovao i koga je nagoveštavao sastoji se u tome da se taj Bog beskrajno zanima za ljude, te stoga nije nikakav nebeski nego ljudski Bog – Deus humanissimus istorije religije. Iz toga za hrišćane sledi da moraju biti delatni u društvu, i to ne tek na njegovom rubu, kako bi tamo sakupljali ljude koji su u životnoj borbi podlegli, osiromašili i propali (tzv. asocijalni ljudi), kako bi onda te ljude bilo časno sahranjivali, ili ih previjali i zatim slali natrag u borbu. Njihovo je da među sobom društvene odnose sačuvaju ukoliko su ljudski, ili da pomognu njihovom menjanju, ukoliko su neljudski. (...) Gde teologija veru u Boga očituje istinitom upravo u toj zemaljskoj stvarnosti, tamo obistinjuje ona samoga Boga kao stvarnost usred sveskolike zemaljske zbilje. Ili još bolje: upravo se ta zemaljska stvarnost sveta u kome živimo pokazuje tamo kao Božja stvarnost i upravo na taj način tek kao prava stvarnost. Tamo se zemlja, čovek i svet dovode do svog božanskog određenja, kako bi postali ono što od svoga iskona i jesu: zemlja, ljudi, svet – jednom rečju dobro Božje stvorenje.»

Islam, kao druga dominirajuća monoteistička religija, bazira se na sasvim određenom tipu religioznosti. Murat Hofman (Hofmann M., 1996), bivši nemački ambasador u Maroku, koji je stekao doktorat pravnih nauka na Harvardu, poznat po

svom konvertiranju u islam, kaže da biti musliman znači ispunjavati dve pretpostavke. Prva je verovanje u jednog, personalnog, bespolnog i transcendentnog Boga, koji je aktivan u svetu, a druga – verovanje u Njegove objave jednako važne od Ibrahima do Muhameda. Kao teisti muslimani su agnostici u terminima epistemološke teorije, po pitanju Božje egzistencije, Njegove esencije i delovanja; oni veruju da je Njega moguće opisati samo negativnim terminima: na primer, da Bog nema početka niti kraja. Muslimani su takođe uvereni da prirodnim promišljanjem nije moguće pronaći adekvatan životni put, zbog čega insistiraju na važnosti objave preko vesnika monoteističke vere, kao što su: Ibrahim (Avram), Musa (Mojsije), Isa (Isus), te konačno – Muhamed, koji je poslednji verovesnik i prorok. Islamska religioznost po pitanju teološkog razumevanja kosmičke realnosti praktično se, u nekim aspektima, ne razlikuje bitno od hrišćanske jer uključuje postojanje Boga, drugih duhovnih bića (meleka – anđela), realnost objave, slanje poslanika (proroka), Sudnji dan i život posle smrti, kao i predodređenje u smislu Božjeg promisla (konačnog plana – eshatona) i Njegove suverenosti u realizaciji promisla. Međutim, temeljna teološka razlika islama u odnosu na hrišćanstvo jeste poricanje Svetoga Trojstva, iz čega proističe da Isus nije začet od Boga (iako nije ni od muškarca), niti je konsupstancijalan sa Njim, te da «božji duh» (Sveti Duh u hrišćanskoj terminologiji) ne predstavlja Božje biće. Nadalje, islam odbacuje ideju istočnog greha, kao i teologiju Hristove žrtvene smrti na krstu. Nema mesta u muslimanskoj religioznosti ni za posredništvo crkve kao «mističnog božanskog tela».

U etičkom smislu, suštinske teološke razlike između islama i hrišćanstva uslovljavaju i sasvim određene konsekvence:

- Musliman živi u svetu bez klera i stroge religijske hijerarhije, bar u onom smislu kako je to slučaj u pravoslavlju ili katoličanstvu. On se u molitvi direktno obraća Bogu, a ne posrednicima – Isusu, Mariji, svetima. Zagovornici islama su čvrsto ubeđeni da ovo religiju oslobađa nepotrebnog misticizma.
- Islam insistira na očuvanju psihofizičkog zdravlja pojedinca. Na to su upravo sračunate mere poput bezuslovne zabrane konzumiranja svinjskog mesa, alkohola i drugih opojnih sredstava, kao i efekat redovne kontemplativne molitve.
- Islam podstiče brak, koji uključuje normalne seksualne odnose između muškarca i žene, a potpuno mu je strana ideja monaštva, tj. dobrovoljnog odricanja od braka i porodice zarad mističnih spoznaja transcendentalne stvarnosti.
- Musliman smatra da je bezuslovna ljubav prema neprijatelju pretežak teret na savesti prosečnog čoveka. Nemogućnost ispunjavanja ove hrišćanske zapovesti dovodi kod mnogih hrišćana do patološkog osećanja krivice, na temelju koga je crkveni kler kroz istoriju manipulisao ne samo pojedinim vernicima, već i čitavim masama. Suprotno, zapovesti Alaha, kako ih islam vidi, nisu lake, ali ih je moguće ispuniti. One obuhvataju: ritualnu molitvu u određeno vreme pet puta dnevno (namaz), godišnje plaćanje poreza na kapital (zakat), dnevni post tokom meseca ramazana i, ukoliko je moguće – hodočašće u Meku, barem jednom u životu svakog muslimana.

- Islam obuhvata sve sfere ličnog i javnog života: državno uređenje, ekonomiju, životnu sredinu, umetnost, pravo (šerijat definiše ono što bi smo mi nazvali i građansko-pravna i krivično-pravna oblast), ljudska prava, položaj žene u društvu, ponašanje u ratu, međunarodne odnose itd.
- Autentičan islam nije netolerantan, kako često pokušavaju da ga predstave zapadnjački mislioci. Istorija svedoči da su čak i muslimanska osvajanja, u globalu, donela manje razaranja nego što su to učinili ratovi samih hrišćana između sebe.

Vek u kome živimo počeo je kao vek globalizacije. Da li je **globalizacija** samo ekonomski koncept, ili je kultura (ili antikultura) življenja, uopšte? Nemoguće je u ovome radu osvrnuti se na veliku većinu aspekata ovog fenomena, za koje autor, na kraju krajeva, ni po svojoj struci, ni po vokaciji ne bi bio kompetentan. Ipak, evidentne su neke činjenice koje se moraju istaći.

Globalizacija je direktni produkt sekularizacije. Islamski mislilac Jusuf el-Karadavi (2004) tvrdi da je jedno od osnovnih obeležja zapadnjačke misli materijalizam. Pod ovim on podrazumeva tendenciju da se kosmos, spoznaja i moral objašnjavaju kroz materijalističke kategorije, u kojima nema mesta za metafiziku. Trenutnim koristima i uživanjima daje se prednost u odnosu na idealističke vrednosti (Bog kao stvoritelj svemira, proroci, objava, večni duh u čoveku, nevidljivi svet i dr.). El-Kardavi napominje da se ovaj sud odnosi na ono što preovladava u zapadnom svetu, ne negirajući da i u toj kulturi ima spiritualista, moralista i idealista, ali da su oni, na žalost, u manjini. Hrišćanstvo kod mnogih zapadnjaka, nastavlja ovaj autor, je samo parola za koju se vezuju, krst oko koga se okupljaju i izlet do crkve u danima vikenda. Hrišćanstvo kod njih nije moralna vrednost u koju veruju niti doktrina kojoj se pokoravaju, kao što to nije ni zakon po kome bi «emancipovani» čovek svoj život uredio.

Naravno da su sekularizacija pojedinaca i društva u celini paralelni procesi. Kada i građanin i država izgube veru u transcendentno, onda se događa povratak idolatrije «na velika vrata», i umesto jednoga Boga, Tvorca i Svedržitelja svega vidljivog i nevidljivog, ličnog Boga koji se obraća ličnom, bogolikom čoveku, a ne tek pukoj individui, na scenu stupaju mnogi «bogovi» - «bog» profita, kao vrhovni, a za njim – «bog» slobodnog tržišta, «bog» ugone i naslade, «bog» potrošnje, «bog» sužete, «bog» mode i prazne zabave, «bog» obezličene seksualnosti i tako do unedogled. U ovakvom projektu budućnosti, za koji mnogi veruju da je idealan, sve manje i manje mesta ima za suverenitet građanina, nacije, države. Umesto toga, multinacionalne korporacije postaju svojevrсни otuđeni organizmi koji pokoravaju pojedince i narode, na najperfidniji način: menjajući njihovi svest uopšte, pa tako i tradicionalno religioznu – koja bi u ovom globalnom procesu prepoznala veliku opasnost po samo religiozno biće čoveka, svejedno dolazio on sa zapada ili istoka.

Džeri Mander (2003) je na lep način skicirao 11 pravila korporacijskog ponašanja, koja odražavaju istovremeno i suštinu ove nove nazovireligije:

- *Imperativ profita* – zarada stoji iznad dobrobiti zajednice, zdravlja radnika i stanovništva, mira, zaštite životne sredine ili državne bezbednosti. Uz rečeno, nije dovoljno zadovoljiti se profitom, ma koliko on veliki bio; potrebno je stalno obezbeđivati njegov kontinuirani rast.
- *Imperativ rasta* – u svrhu koga se osvajaju nova tržišta. Planeri korporacija svesno nastoje da uvedu «manje razvijena društva u moderan svet» u nameri da, s jedne strane, stvore infrastrukturu za razvoj, a sa druge – novu radnu snagu i potrošače. Iako korporacije tvrde da ovo rade iz altruizma, radi porasta životnog standarda, u stvarnosti – one ne znaju za altruizam i ovo je tek puka racionalizacija i obmana.
- *Konkurencija i agresivnost* – ne samo da su korporacije agresivne jedna u odnosu na drugu, već se unutar svake od njih podstiče žestoka agresivnost između samih zaposlenih. Kada ste zaposleni u korporaciji, od vas se zaista očekuje da budete deo tima – morate se boriti da pobedite drugu kompaniju, ali pored toga morate biti spremni i da, zarad svoje karijere, gazite sopstvene kolege.
- *Amoralnost* – odluke se u korporacijama donose bez mnogo ustezanja, makar bile u oštroj suprotnosti sa ciljevima zajednice, zdravljem ljudi ili očuvanjem životne sredine. Ipak se ta amoralnost što je moguće više prikriva, što će reći da korporacije obično namerno reklamiraju one kvalitete koje same ne poseduju, a sa ciljem da se ublaži negativan stav javnog mnjenja. Otuda njihovo «interesovanje» u medijima za društvena pitanja, zaštitu životne okoline, suzbijanje narkomanije i slično.
- *Hijerarhija* – korporacije imaju centralnu piramidalnu strukturu, sa klasama nadređenih i podređenih: predsednici, direktori, izvršni direktori, načelnici, šefovi itd. Diskriminatorski odnos prema pojedincu se podrazumeva: neki poslovi su superiorni u odnosu na druge, što povlači za sobom odgovarajuće stilove života, stanovanje u posebnim četvrtima, način odevanja, ophođenja, statusna obeležja.
- *Brojivost, linearnost i segmentacija* – u korporacijama se operiše uglavnom brojevima, tako da se prirodni resursi vide kao kubni metri drvne građe, hektari zemljišta, tone rude, a u procesu donošenja odluka isključuje se sve što nije objektivizirano, pa tako duhovni, mentalni ili kulturni značaj nekog resursa nikoga u kompaniji naročito ne zanima. Pored toga, radi veće produktivnosti uvodi se automatizacija, a tamo gde to nije moguće ljudski rad se segmentiše i odvija u najjednostavnijem obliku. Radnik, radeći godinama na istom poslu, ima stravičan osećaj dosade i nekreativnosti, prosto – on sebe doživljava kao da je puki šraf u mašini, što i jeste fenomen alijenacije o kome je pisao Karl Marks.
- *Dehumanizacija* – ljudi su u velikim kompanijama obezličeni. Obični radnici su pod stalnim nadzorom, čemu doprinosi i uvođenje kompjuterske tehnologije. Oni koji se pokazuju suviše spori, koji prave češće pauze nego što je to dopušteno, ili jednostavno – ispadaju iz šeme rada, bivaju kažnjeni ili otpušteni. Menadžeri, sa druge strane, ne smeju da ispolje nikakvu sentimentalnost prema zaposlenima i

lokalnom stanovništvu, da bi bili uspešni u rukovođenju i da bi napredovali u karijeri.

- *Eksploatacija* – čak i oni kojima marksizam nikada nije bio prihvatljiva teorija društva, moraju da konstatuju da je, po ovome pitanju, Marks bio u pravu. Radniku se, kao ni snabdevaču sirovinama, ne nadoknađuje potpuna vrednost rada. Vlasnici kapitala odvajaju deo vrednosti kao profit. Suština profita je u zakidanju (manjem plaćanju).

- *Efemernost i pokretljivost* – korporacija je organizam izvan vremena i prostora; ona je tvorevina koja postoji zakonski samo na papiru. Moderne globalne korporacije su sasvim drugačije od pekara ili zanatskih radionica iz minulih vremena, koje su opstajale zbog toga što su negovale dobre odnose sa susedima i kupcima. Korporacija kada iscrpi resurse, kada više ne može da isplati radnike (zbog visoke cene rada) ili ako joj ne odgovaraju lokalni zakoni o zaštiti životne sredine – jednostavno se preseli na drugo mesto. Zbog toga u Evropi ima sve više nezaposlenih, dok u zemljama trećeg sveta radnici rade po ceo dan za smešno male naknade.

- *Nesklad sa prirodom* – imperativ stalnog rasta profita dovodi do opustošenja prirodnih resursa. Ponašanje korporacijskog čoveka je ekstremno egoističko: on ne shvata, ili ne želi da shvati da resursi planete na kojoj živimo nisu neiscrpnii, njega nije briga za generacije koje tek treba da nas naslede na ovome svetu. Zapadni čovek ponesen ovom ideologijom morbidno se izdiže iznad prirode – on nije više njen gospodar (što mu je Bog dao), već tiranin i zlotvor.

- *Homogenizacija* – globalizovani ljudi su uniformisani u svojim načinima života. Za njih su zadovoljstva: kupovina predmeta (često beskorisnih), bitisanje u virtualnim svetovima (čemu naročito doprinosi ekspanzija interneta), jeftini i laki vidovi zabave, obezličen seks koji se doživljava samo kao još jedan vid rekreacije, bleđa imitacija prirodnih fizičkih aktivnosti oličena kroz teretane, džogiranje, smešne sprave koje se postavljaju u stanu, a koje treba da zamene trčanje u prirodi ili vožnju bicikla. Osim toga, tu je i opsednutost statusnim simbolima, počev od najmanje skupih (mobilni telefoni, kompjuteri) pa do onih za čije posedovanje je potrebno izdvojiti veliku količinu novca (skupoceni automobili, jahte, nekretnine), glupavo shvatanje modnih trendova u odevanju i još mnogo toga. Naravno i jezik globalizacije igra veliku ulogu. Nekada je bilo potrebno naučiti nemački da bi se upoznala germanska kultura, francuski da bi se doživeo frankofonski svet sa svim njegovim posebnostima, arapski, turski i persijski da bi se komuniciralo sa islamskom civilizacijom ili kineski i japanski da bismo istražili nama neka daleka ne samo geografska, već i kulturna područja. Danas je za skoro sve engleski sasvim dovoljan. Nacionalni jezici, na žalost, imaju trend da polako postanu samo deo lokalnog folklora.

Nekada su istorijske okolnosti diktirale suprotstavljnje hrišćanske kulture islamskoj. To je zaista fakat. Međutim u XX, a naročito XXI veku rađa se jedan novi tip ljudi. Oni formalno mogu biti hrišćani, muslimani, judaisti, budisti ili bilo šta drugo. Njihova formalna religioznost se iscrpljuje u praznim ritualima, poštovanju

tradicije bez sadržaja i života i polovičnoj informisnosti, ili češće – dezinformisanosti u pogledu vlastite verske, pa i nacionalne, utemeljenosti. U njihovim glavama religija i svakodnevni život nemaju baš mnogo dodirnih tačaka. Vera je rezervisana za retke posete crkvi, džamiji, sinagogi ili pagodi, a život je nešto što se neminovno pokorava filozofiji globalizacije, koja uopšte i ne haje za bogoliki razvoj ličnosti, jer ovaj dar od Boga i nivelacija svih kulturnih vrednosti uz podsticanje agresivnosti, kompetitivnosti, egoizma, izolovanosti od bližnjih i sveopšte neodgovornosti za svet koji nam je dat na odgovorno upravljanje ne idu baš ruku pod ruku.

Bio bih veoma srećan da nisu sasvim tačne reči Marka Tanaskovića objavljene u članku Manifest normalne Srbije (2006):

«Godine nametnute izolacije i materijalne oskudice proizvele su novu glad za uvezenim produktima zapadnjačke popularne kulture i nekritičku fascinaciju njima, a vremenom je laka dostupnost i raširenost tih inostranih zabavljачkih sadržaja u glavama omladine izjednačena sa pojmovima demokratije, prosperiteta i blagostanja (...).

Pod firmom nužne i neizbežne modernizacije i emancipacije mladih od okoštale tradicije i nazadnog nacionalnog osećanja, izvršeno je nezapamćeno neokolonijalno porobljavanje srpske omladine, koje za cilj ima da stvori armiju odrođenih i otuđenih podanika sa teškim kompleksom inferiornosti, pukih i pasivnih konzumenata strane ideologije i brendova, lakih plenova za manipulaciju i instrumentalizaciju, u skladu sa potrebama i željama ideologa «svetske vlasti». Mladi su naučeni da idolopoklonički gledaju prema svemu što dolazi spolja, pre svega iz Amerike i sa Zapada, a da istovremeno razviju odbojnost i gađenje prema svemu što ima predznak narodnog, nacionalnog ili tradicionalnog.

Dobar primer za to koliko se daleko ide u omaložavanju sopstvenog kulturnog nasleđa jeste i podatak da se u gradskom slengu najvulgarnija novokomponovana folk muzika (koja zapravo ima vrlo malo veze sa izvorno i stvarno narodnim) naziva «ćirilicom», čime se pojam nacionalnog pisma namerno stavlja u jedan izrazito pežorativan, prostački kontekst. Uporedo sa time, korišćenje i nasilno posrbljavanje stranih reči, prevashodno anglicizama, obavezno uz izveštačen, razvučen akcenat, smatra se vrhunskim izrazom naprednosti, prefinjenosti i kosmopolitizma. Na taj način muzički ukusi, tuđinski mani-rizmi u ponašanju, način izražavanja i odevanja, postaju svojevrsne lozinke pomoću kojih se mladi preporučuju u mondijalističkom klubu odabranih i povlašćenih.

To u našoj praksi izgleda otprilike ovako: Mlad si, slušaš R.E.M. i slične američke bendove (...) redovno posećuješ FEST, odrastao si na tekstovima u Vremenu Zabave, natučaš tu i tamo engleski i malo si, zahvaljujući studentskim ekskurzijama, proputovao po Evropi? Odlično. Naš si čovek, novi član bratstva naprednih. Još jedan pravoverni mali pešak na građanskom, evropskom putu Srbije. Sada će ti biti prosleđene instrukcije o tome šta tvoj izbor sve podrazumeva i šta sve treba da misliš i kako prema čemu da se postaviš»

Na kraju ostaje dilema: hoćemo li i dalje krst tako revnosno suprotstavljati polumesecu ili pre – veru u jednoga Boga globalnoj, otuđenoj, obezličenoj i sebičnoj kolektivnoj svesti u kojoj nema mesta za Tvorca, Promislitelja i Svedržitelja? Posebno sada, u vremenu u kome živimo, sa svim njegovim izazovima od kojih je najveći upravo globalizacija neosekularne (postkomunističke, korporacijske) svesti o kojoj sam govorio. Razloga za optimizam ipak ima. To je upravo vera, pouzdanje i sigurnost u objavu, ali, po mome skromnom mišljenju, ne neka pasivna vera, već aktivno delovanje koje proističe iz duboke spoznaje i velike ljubavi, kako prema Tvorcu tako i prema bližnjem, uz uzdanje u Božju pomoć. Ili, kao što kaže jerodakon Avelj Semjonov (2003): «Svetlost života svakog hrišćanina, odbacivanje nove antireligije – mondijalizma, odbacivanje kodiranja duša, življenje verom i ljubavlju – samo ovo daje snagu koja je u stanju da razruši nove globalne zamisli «gospodara» ovoga sveta». Svi drugi društveni projekti, koji su se bazirali na ljudskom ispraznom mudrovanju, ionako su doživeli i doživljavaju istorijski fijasko. Izazov globalne svesti prestaje pred čistotom biblijske poruke Svetog apostola Pavla:

«A sada ostaje vera, nada, ljubav, ovo troje; ali od njih najveća je ljubav.»

LITERATURA:

- Bahtijarević Š. (1998). "Psihička struktura i razvoj religioznosti", *Religija i društvo: zbornik tekstova*. Brkić M. Ed. 98-106. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1988.
- El-Kardavi J. (2004). *Islam civilizacija budućnosti*. Novi Pazar: El-Kelimeh Bookline d.o.o.
- English H. B., English A. C. (1972). *Obuhvatni rečnik psiholoških i psiho-analitičkih pojmova*. Beograd: Savremena administracija.
- Hofmann M. (1996). *Islam kao alternativa*. Sarajevo: Bemust.
- Lewis C. S. (1984). *Kršćanstvo*. Zagreb: Duhovna stvarnost.
- Malony H. N. (1992). "Religijsko iskustvo", *Enciklipedia živih religija*. Krim K. Ed. 581-584. Beograd: Nolit.
- Mander DŽ. (2003). "Pravila korporacijskog ponašanja", *Globalizacija: argumenti protiv*. Mander DŽ., Goldsmit E. Ed. 306-324. Beograd: Clio.
- Pejović M. (1995). "Psihotično i mistično: psihijatrijski aspekt", *Religija i duševni život čoveka*. Milašinović J. Ed. 87-93. Zavod za bolesti zavisnosti, Beograd: Partenon M.A.M.
- Semjonov A. (2003). *Crkva, globalizacija, identifikacioni broj*. Cetinje: Svetigora.

- Szentmartoni M. (1990). *Psihologija duhovnog života*. Zagreb: Filozofsko-teološki institut DI, Zagreb.
- Tanasković M. (2006). "Manifest normalne Srbije", *Evropa Nacija*, Godina II, broj 9, jun, 46-49.
- Zahrnt H. (1980). *Potječe li Bog od čovjeka*. Zagreb: Družba katoličkog apostolata.

CHRISTIAN AND ISLAMIC RELIGIOUSNESS FACING THE CHALLENGE OF GLOBAL CONSCIOUSNESS

Goran Golubović

Abstract

The author in this study determines the term of religiousness in general, and then he focuses on certain features of christian and islamic religiousness, perceiving the points of connecting and dividing between these, in both theological and ethical-psychological discourse. After this, certain vital aspects of global, cooperation consciousness were shown, and their pseudoreligious dimension was pointed out also. The author is of the opinion that globalization, as a world process, with its implications may have destructive impact on both christian and muslim religious being.

Key words: religiousness, christian religiousness, islamic religiousness, globalization.

RELACIJE RELIGIOZNOSTI I FIKSACIJA LIBIDA

Rezime

Relacije religioznosti i fiksacija libida su razmatrane u okviru psihoanalitičke pretpostavke o porijeklu autoritarnosti. Fiksacije libida su mjerene skalom REKA, a religioznosti upitnikom R. Uzorak je činilo 1238 ispitanika podjednake polne zastupljenosti, uzrasta od 16 do 30 godina. Religioznost je izražena prvom glavnom komponentom, kao neupitno prihvatanje religije. Faktorska analiza upitnika REKA je uz metodu glavnih komponenti i scree test pokazala 8 značajnih faktora, pomjerenih u promax poziciju. U multiploj regresionoj analizi njih pet se pokazalo značajnim prediktorima religioznosti. Uz vrijednost koeficijenta multiple regresije $R=.290$, dobijene veze ukazuju na važnost oralne agresivnosti u formiranju potpune saglasnosti sa religioznim datostima, dok analna retentivnost i uretralni stid predstavljaju indikatore otpora hipersocijalizovanosti. Faktor autoerotizma ostvaruje vezu negativnog predznaka. Rezultati ne omogućavaju pouzdano opštije zaključivanje, ali su uglavnom saglasni sa nalazima ranijih razmatranja odnosa fiksacija libida i subdimenzija autoritarnosti.

Gljučne riječi: fiksacije libida, religioznost, autoritarnost, faktorska analiza, multipla regresiona analiza.

Uvod

Religioznost na područjima bivše zemlje zvane Jugoslavijom je u istraživačkom smislu vrlo atraktivna kao psihološki konstrukt. Razvoj interesovanja se javlja zajedno sa društvenim pojavama opisanim kao vjersko i nacionalno buđenje. Najčešći način na koji se ovaj konstrukt razmatra je nastojanje da se religioznost afirmiše i da joj se pridaje važnost i na nivou individue i društva. Istovremeno se znatno manja pažnja posvećuje činjenicama koje su prateće komponente oživljavanja religioznosti. Ono što je danas najprisutnije u okviru psiholoških rasprava o religioznosti jeste nastojanje da se ispita njena povezanost sa brojnim drugim konstruktima iz domena socijalne psihologije. Znatno manja pažnja je posvećena rasvjetljavanju njene strukture i procesa. Uz to stvarna razmatranja porijekla religioznosti kao odrednice ličnosti gotovo da nisu ni nisu ugledala svjetlost dana u akademskim krugovima ovih prostora. Ako konačni cilj bavljenjem religioznosti kao psihološkim konstruktom jeste da se njena priroda u potpunosti rasvijetli onda interes treba svakako prošiti i ovim domenom.

Religioznost je u sprovedenom istraživanju posmatrana u nešto drugačijem svjetlu nego je to kod domaćih autora. Pri konstrukciji skale je kao baza uzeta osobina moralnosti. Na osnovu prihvatanja ideje o egzistenciji dvije vrste moralnosti (Ignjatović, 1982; McRea, John, 1992; Digman, 1990; Trogrlić, Kurbalija, 1996;

⁶ E-mail: djopsi@yahoo.com

Čekrlija, Turjačanin, Puhalo, 2004) kao i nalaza koji omogućavaju posmatranje religioznosti kao aspekta moralnosti (Čekrlija i sar. 2004) prihvaćena je ideja o dvije vrste religioznosti; jedne determinisane opšte-humanim životnim načelima i empatijom, i druge zasnovane na nepromijenjivnim uputama datim od strane apstraktnog autoriteta prema kome se osjećaju strah i na strahu zasnovano poštovanje. Provjere njene strukture u više navrata (Čekrlija i sar. 2004; Čekrlija, Turjačanin, Puhalo, 2005; Dušanić, 2005a; Dušanić, 2005b; Čekrlija, 2005; Dušanić, Čekrlija, 2005; Gajić, 2005) pružila je argumente u prilog ovoj hipotezi. Ono što je u provjeri ove skale do sada izostalo je potraga za korijenima religioznosti. Autorima istraživanja se činilo nužnim da se ovom problemu posveti posebna pažnja. Jednostavnije govoreći, potrebno je religioznost posmatrati u svjetlu razvojnih teorija koje pružaju mogućnost sagledavanja važnih razvojnih faktora i procesa koji ovu crtu oblikuju. Za ovo istraživanje je odabrana Frojd-Abrahamova teorija psihoseksualnog razvoja.

Ova je teorija korištena u više navrata u potrazi za porijeklo autoritarnih crta ličnosti opisanih u teoriji autoritarne ličnosti (Adorno, Frenkel-Brunswick, Levinson, Sanford, 1950). U dosadašnjim radovima na ovu temu su analizirane relacije libidonosnih fiksacija sa antiintraceptivnosti (Marinković, 1996; Hubert, Momčilov, Jevremov, 1996; Čekrlija, 2001; Čekrlija, 2006) i sa porodičnom okupljenosti (Čekrlija, Gajić, 2006). Zaključak kojim bi se dosadašnja razmatranja fiksacija libida kao potencijalne osnove autoritarnih crta ličnosti mogla obuhvatiti je da se većim dijelom potvrđuje pretpostavka o porijeklu autoritarnosti (i njenih subdimenzija) u falusnoj fazi usljed nerazriješenog ediplanog konflikta. Takođe se može reći da su potvrđeni i doprinosi oralne agresivnosti i fiksacije u analnoj fazi.

Frojd-Abrahamova teorija je u ovom istraživanju operacionalizovana skalom REKA (Ignjatović, Mitrović, Jevremov, 2003, prema Mitrović, 2004). Kao i ranije verzije ovog upitnika sadrži indikatore (somatske) karakteristične za: narcizam, oralno-pasivnu i oralno-agresivnu podfazu oralnog stadija, analno-retentivnu i analno-agresivnu podfazu analnog stadija, uretralnu fazu i falusnu fazu (hostilitet prema starijim). Provjera psihoanalitičkih konceptata upitničkim putem je do sada veliki broj puta pokazala svoju korisnost (Grygier, 1956; Kline i Storey 1978; Ignjatović, Vasić, Kosanović, Mitrović, Momirović 1995; Ignjatović, Stojanović, Marinković, Orozović, 1996; Momirović, Džamonja, Hrnjica, Ignjatović, Mejovšek, Radovanović, Vučinić, Wolf, 1975; Momirović i saradnici, 1976; Momirović, Radovanović, Wolf, Džamonja, 1992; Wolf i saradnici, 1998). Iako su nalazi ovih istraživanja na više načina pokazali primjenjivost multivarijantnih ispitivanja i vjerovatno pravac daljih provjera psihoanalitičkih konstrukata, treba pomenuti da i dalje ostaje nemoguće zaključiti da su koncepti psihoanalize empirijski argumentovani i stoga istiniti. I dalje jedino dozvoljeno ostaje zaključivanje o njihovoj većoj ili manjoj empirijskoj potkrijepljenosti. Tako ona ostaje teorija u smislu sistema gdje neki dijelovi imaju određenu empirijsku podršku, dok su drugi još uvijek u više ili manje na nivou hipotetičkih konstrukata. To znači da ova teorija ostaje područje atraktivno za dalja istraživanja.

Što se tiče samog rada, njegov zadatak je ispitivanje veza između religioznosti i fiksacija libida, odnosno da pruži svoj doprinos spoznaji konformističkog tipa religioznosti kao jednoj od pretpostavljenih komponenti autoritarnosti.

Metod

Uzorak

Uzorak je činilo 1238 klinički zdravih ispitanika sa podjednakom polnom zastupljenosti iz oko 30 gradova Bosne i Hercegovine. Uzrast se kretao od 16 do 30 godina, uz modalnu vrijednost $Mod = 20$ godina. Od varijabli koje se mogu uzeti bitnim sa stanovišta psihoanalize posmatrani su još: redoslijed rođenja, da li je jedino dijete u porodici i da li su živi roditelji. Prikaz vrijednosti ovih varijabli je u tabeli 1.

Tabela 1. opis uzorka

		<i>f</i>
Pol ispitanika	<i>Muški</i>	609
	<i>Ženski</i>	629
Da li ima braće i sestara	<i>Da</i>	1047
	<i>Ne</i>	191
Redoslijed rođenja	<i>Prvorodeni i jedinci</i>	657
	<i>Kasnijerodeni</i>	581
	<i>Majka Da</i>	1172
Da li su živi roditelji	<i>Ne</i>	66
	<i>Otac Da</i>	1050
	<i>Ne</i>	188

Instrumenti

Skala REKA (Ignjatović, Mitrović, Jevremov, 2003), sa 40 ajtema u poliemocionalnom formatu je rezultat usavršavanja njenih ranijih verzija sa oznakama FR-1, FR-2 i FR-3. Čine je ajtemi namenjeni ispitivanju somatskih simptoma fiksacija libida i tvrdnje koje se odnose na edipalni/elektra kompleks (ambivalencija prema roditeljima i substitutima roditelja).

Skala R (Čekrlja, 2004) namijenjena je mjerenju stepena religioznosti kao stepena prihvatanja osnovnih načela i ideja religije uopšte. Njen prvi i glavni predmet mjerenja može se nazvati konformističkom religioznosti. Skala se sastoji se od 18 čestica, petostepena je i Likertovog tipa.

Neka od osnovnih psihometrijskih svojstava ovih instrumenata data su u tabeli 2.

Tabela 2. Mjere skala REKA i R

		REKA	R
Reprezentativnost testa	<i>Normalizovani KMO</i>	.840	.883
Pouzdanost Bertove komponente	<i>á</i>	.865	.854
	<i>λ1</i>	.843	.807
	<i>λ6</i>	.908	.883
Pouzdanost prve glavne komponente	<i>MI1</i>	.854	.831
Homogenost testa	<i>H4</i>	.769	.823

KMO - Normalizirani Kaiser-Mayer-Olkinova, mera reprezentativnosti

á - Cronbahova mjera pouzdanosti pod sumacionim modelom

λ1 - Gutmanova mjera pouzdanosti pod sumacionim modelom

λ6 - Gutmanova mjera pouzdanosti pod sumacionim modelom

MI1 - Momirović-Knežević-Radovičeva mjera pouzdanosti prve glavne komponente

H4 - Momirović-Gredeljeva mjera homogenosti

Metode obrade podataka

Na normalizovane i standardizovane podatke su primijenjena tri statističko-analitička postupka. Prvo je na prostor obuhvaćen skalom REKA primijenjena faktorska analiza. Uz metodu glavnih komponenti u ekstrakciji i Katelov (Cattel) *scree* test u određenju broja značajnih faktora, izdvojeno je njih osam, koji su potom transformirani promax rotacijom uz Kaiser normalizaciju. Prema zanatskom kriteriju u obzir pri definisanju faktora su uzeti oni ajtemi čije su projekcije veće od .30.

Prostor religioznosti je tumačen na osnovu prvog predmeta mjerenja skale R. Identifikovane latentne dimenzije su iskorištene kao varijable u multiploj linearnoj regresionoj analizi, gdje osam dimenzija prostora skale REKA postavljeno u prediktorsku poziciju, dok je prva komponenta skale religioznosti uzeta kao kriterijska varijabla.

Prilikom predstavljanja rezultata radi veće preglednosti su korišteni izvodi iz izvornih tabela. Potpune matrice se nalaze kod autora i dostupne su na zahtjev.

Rezultati

Faktorska analiza prostora upitnika REKA

Tabela 3. Svojstvene vrijednosti ekstrahovanih faktora predstavljene kao procenti objašnjene varijanse prostora skale REKA

	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII
% objašnjene varijanse	18.640	9.679	8.816	5.215	4.453	3.721	3.194	3.143
kumulativni % objašnjene varijanse	18.640	28.319	37.135	42.350	46.803	50.524	53.718	56.861

Tabela 4. Izvod iz matrice faktorske strukture skale REKA

	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII
Mleko je za mene više od hrane.				.593				
Često prevlačim jezikom preko usana.				.646				
Kad mi se nešto ne sviđa, ja to bacim.		.667						
Pamtim da sam kao dete često povraćao.		.400		.336			.478	
Gadljiv sam.		.639					.336	
Kao da se bojim da će me pojesti.	.370	.595					.508	
Ne volim kad neko proždire hranu.		.647						
Često zapažam ružna usta i opasne zube.		.761						
Volim hranu gde baš treba da se grize.		.723			.337			
Volim da grizem bombone a ne da ih sisam.		.526			.411			.357
Vrlo često ispljunem neukusnu hranu.		.648			.398		.351	.358
Desi se da grizem svoje usne.				.692	.348		.313	
Više puta mi se desilo da se ugrizem za jezik.				.687	.338			
Pamtim da su me prekorevali zbog grizanja.				.611			.498	
Na putovanjima danima nemam stolicu.	.460			.382			.406	
Često čitam u WC-u.								.559
Radi velike nužde idem u WC više puta dnevno.		.322					.370	.626
Patim od hemoroida.	.673						.451	.356
Pamtim kazne u vezi sa navikavanjem na urednu stolicu.	.731						.438	
Imam probleme sa debelim crevom.	.859						.395	
Često imam zatvor.	.807							
Uzimam sredstva protiv zatvora.	.826						.362	
Majka me je neprijatno kažnjavala zbog moje neurednosti u vezi sa mokrenjem.	.443	.316		-.313		.364	.393	.496
Dugo mogu da se uzdržavam od mokrenja.					.715			
Često idem u WC u poslednjem momentu.					.684			
Kad se prehladim često mokrim.				.366	.669			
Ne volim da pijem mnogo tečnosti, jer onda često idem u WC.	.399	.364			.444		.453	
Imam problema sa mokraćnim putevima.	.576	.327			.302		.553	
Pamtim da sam kao dete nešto duže mokrio u krevet i da je zbog toga bilo problema.	.444						.793	
Stideo sam se zbog problema sa noćnim mokrenjem.	.381						.814	

Često raščešem neku od bubuljica.	.571	.313	
Grizem nokte.		.610	.361
Nožić za svakodnevne potrebe treba da je uvek pri ruci.	.309	.453	
Uhvatim sabe da diram nepristojna mesta.	.418	.643	.429
Često trljam ruke bez razloga.	.387	.781	
Često gladim bokove ili leđa.	.325	.377	.733
Mislim da starije žene nisu baš prijatne osobe.	.801	.406	
Sa starijima se teško može izaći na kraj.	.832		
Ljudi kad ostare postaju zli.	.885	.377	
Za jaz koji postoji među generacijama krive su starije.	.834	.370	

Prvi faktor u objašnjenju varijanse učestvuje sa oko 19% i može se reći da je dobro zasićen. Dominantnog učešća u određenju faktora su indikatori analne retencije. Uz njih se izdvajaju i indikatori poteškoća u prevazilaženju konflikata uretralne faze, odnosno stida koji prati proces sticanja kontrole nad uretralnim sistemom i neprijatnosti u vidu kazni ili reakcija okoline. Naziv faktora je *analna retencija praćena stidom zbog enuresis nocturna*.

Drugi faktor je definisan relativno visokim vezama, među kojima se ističu one koje su ostvarene sa indikatorima oralne agresivnosti i projektovanjem vlastitih dentalnih sklonosti. Učešće u definisanju faktora daje i opisana gadljivost, čije se manifestacije takođe svrstavaju u domen oralne agresivnosti. Faktor je određen kao *oralno-sadistička projekcija*, koja bi prema sastavu faktora mogla biti potpomognuta regresijom usljed neostvarene kontrole nad uretralnim traktom.

I treći je faktor dobro definisan. Jednostavne je strukture i određen je indikatorima hostiliteta prema starijim i ajtemima koji indikuju autoerotizam. Moguće je da je faktor nastao kao posledica suprotstavljenosti prijatnosti koje prate autoerotsko ponašanje sa stavovima i smjernicama koje u vezi s tim tradicionalno dolaze od starijih (ili im se pripisuju usljed vlastitog osjećanja stida i krivice). Stoga bi probni naziv faktora bio *hostilitet prema starijim uz osjećanje krivice zbog masturbiranja*.

Faktor je definisan vezama pristojne visine. Ajtemi najviših korelacija sa faktorom jasno ukazuju na oralni sadizam. Prisustvo stalnih stavki omogućava pretpostavku o regresiji kao posledici problema vezanih za usvajanje toaletne higijene. Ipak veze ovih ajtema su tek nešto iznad donje granice statistički značajne povezanosti, dakle nedovoljne da bi se moglo osloniti na pretpostavljeni proces. Faktoru je dodijeljen naziv *fiksacije ili regresije na oralno-sadističku fazu*.

Peti je faktor relativno dobro definisan. Uzdržavanja od mokrenja i problemi sa uretralnim traktom indikatori su fiksacije na uretralnoj fazi, međutim o uretralnom karakteru se ne može govoriti jer izostaju indikatori stida. Ostale stavke sugerišu oralnu (auto)agresivnost. U prilog samokažnjavanju govori i stavka *raščešem bubuljicu*. Uz pomenuti izostanak indikatora uretralnog karaktera ostaje da se faktor *ad hoc* imenuje *uretralnom fiksacijom sa prislinim samokažnjavanjem*.

Relativno dobro definisan faktor koji obuhvata autoerotizam, hostilitet prema starijima i neprijatnosti vezane za majčine kazne koje su pratile umokravanje. Ovaj zadnji indikator se vjerovatno u svojoj generalizovanoj formi može prepoznati u stavu da su starije žene neprijatne osobe. Hostilitet u okviru ovog faktora bi mogla biti i projekcija vlastitog osjećanja krivice kao posljedice autoerotskog ponašanja. U okviru jednog sistema, modularano autoerotsko ponašanje (zamaskirano u gladenje »socijalno pristojnijih« dijelova tijela ili nesvjesno dodirivanje nepristojnih mjesta) i mržnja prema majci generalizovana na starije uopšte, sasvim jasno sugerišu fiksaciju na falusnoj fazi. A uzrok neuspjehu se može vjerovatno tražiti u majčnim kaznama vezanim (realnim ili projektovanim) za masturbaciju. Stoga je faktor definisan kao *autoerotizam kao posljedica kazni falusne majke*.

Sedmi faktor prema vezama koje se odnose na probleme sa mokraćnim putevima i uretralni stid, dalje indikatore uretralne fiksacije i prisustvo indikatora analne retentivnosti, ponavlja ranije dobijene nalaze koji govore da se retencija rijetko zadržava na samo jednoj somatskoj zoni. Konačan oblik faktoru daju indikatori oralne agresivnosti; grizenje, pljuvanje, povraćanje. Izvedeni naziv faktora u izvjesnom smislu predstavlja jednostavnu taksonomiju skupina registrovanih indikatora. *Analno-uretralna retentivnost sa oralnim sadizmom*.

Posljednji osmi faktor je relativno slabo definisan. Dobijen je kao rezultanta indikatora više različitih fiksacija i vrlo je moguća posljedica prevelikog broja odabranih faktora. Međutim, postoji i mogućnost da su kod ovog faktora radi o stidljivoj naznaci hipersocijalizovanosti koja se ogleda u velikom broju odlazaka ili dugom zadržavanju u toaletu kao nastojanju da se stekne potpuna kontrola nad analnim i uretralnim aparatom. Sklonost infantilnim strategijama, kakva je primijenjena kod sticanja kontrole i prevazilaženju razvojnih konflikata bi se mogla naslutiti i u ispljuvavanju hrane, kao odagnavanju neprijatnog. Međutim u tom slučaju bi se na taj način ovom faktoru prije nastojao naći prihvatljiv interpretativan okvir nego ustanoviti stvarna priroda ove dimenzije. Odabrani probni naziv faktora je *analno-uretralna retencija kao način kontrolisanja toalentnih fizioloških potreba*.

Tabela 5. Interkorelacije faktora prostora skale REKA

	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII
Analna retencija praćena stidom zbog enuresis nocturna	1.00							
Oralno-sadistička projekcija	.128	1.00						
Hostilitet prema starijim usljed osjećanja krivice zbog masturbiranja	.111	.207	1.00					
Fiksacije ili regresije na oralno-sadističku fazu	.163	.146	-.128	1.00				
Uretralnom fiksacijom sa prislinim samokažnjavanjem	.079	.332	.095	.170	1.00			
Autoerotizam kao posljedica kazni falusne majke	.265	.225	.415	-.080	.102	1.00		
Analno-uretralna retentivnost sa oralnim sadizmom	.452	.366	.127	.239	.235	.226	1.00	
Analno-uretralna retencija kao način kontrolisanja toalentnih fizioloških potreba	.132	.175	.156	-.039	.057	.195	.325	1.00

Za matricu interkorelacija faktora može se reći da svojim najvećim dijelom pokazuje veze analne i uretralne retentivnosti sa indikatorima oralne agresivnosti.

Zanimljivim se mogu naći i veze koje ostvaruju faktori hostiliteta prema starijim i autoerotizma. Njihova korelacija ukazuje na konflikt koji generišu suprotstavljenost prijatnosti autoerotskog ponašanja sa kaznama od strane majke ili stida koji se u odnosu na majku javlja. Posljedica kažnjavanja ili preplavljenosti stidom vjerovatno je transformacija autoerotskog ponašanja koje biva modifikovano u prihvatljivo „usputno“ stimulisanje neutralnih dijelova tijela. Uz to i vjerovatno praćena hostilitetom prema starijima. Za vezu faktora oralno-sadističke projekcije sa dimenzijom hostiliteta prema starijim se potvrđuje pretpostavka koja je iznešena u okviru interpretacije samog faktora mržnje prema ostalim. Naime, aktivnost mehanizma projekcije sugerise da dio hostiliteta prema starijim dolazi usljed projekcije osjećanja stida i griže savjesti na spoljne objekte, i da ne može u potpunosti biti posljedica kažnjavanja zbog autoerotskog ponašanja. Takođe se mora uzeti kao moguće da je izmjereni hostilitet prema starijima posljedica prvenstveno opštedruštvenih uslova života.

Veze faktora oralno-sadističke projekcije sa uretralnom fiksacijom uz prisilno samokažnjavanje i analno-uretralnu retentivnost praćenu oralnim sadizmom spadaju u već pomenuto preopkrivanje prostora koji obuhvataju analna i uretralna retentivnost i oralna agresivnost. A to bi se lako moglo ticati sklonosti da se neprijatni sadržaji pamte (odnosno zadržavaju) ali i aktivno koriste kao izvori održavanja intenziteta i trajanja agresivnih ponašanja.

Analiza glavnih komponenti prostora upitnika R

Prostor upitnika namijenjenog mjerenju religioznosti je predstavljen preko prve glavne Hotellingove komponente. Svih 18 stavki upitnika je značajnog učešća u određenju prvog predmeta mjerenja.

Tabela 6. Struktura I Hotellingove komponente prostora skale R

	I
Život bez vjere u Boga nema smisla.	.799
Bez vjere u Boga, čovjek je izgubljen.	.772
Raj i pakao postoje.	.689
Mlade bi trebalo vaspitavati u duhu vjere.	.685
Vjera donosi ljudima nadu i utjehu.	.643
Često odlazim u bogomolju (crkvu, džamiju...).	.609
Postim sve propisane postove.	.597
Vjeronauka bi trebala biti uvedena za obavezan predmet u svakoj školi.	.499
Molim se Bogu, kada mi je teško.	.474
Umjesto vjeronauke u škole bi trebalo uvesti istoriju religija.	-.381
Vjere se prihvataju samo oni koji nisu uspješni.	-.479
Da Bog postoji, ne bi bilo ovoliko nesreće na svijetu.	-.638
Vjerska pravila zaglupljuju ljude.	-.652
Smatram da je religija samo "opijum za narod".	-.672
Mislim da Bog uopšte ne postoji.	-.736

Prva glavna komponenta prostora skale R varijansu sistema objašnjava sa oko 34%. Za veze stavki sa prvom komponentom se može reći da su pristojne visine. Zavisno od intonacije stavki, one su se usmjerile ka različitim polovima izdvojene dimenzije. Na pozitivnom polu su one koje ukazuju na apsolutno prihvatanje osnovnih religijskih dogmi. Stavke pozitivnih veza sa prvom komponentom na neki način predstavljaju "na pamet" naučene stavove i u najvećoj mjeri liče na konformiranje sa autoritetom koji karakterišu stanovita neuhvatljivost, mističnost i koji se prihvata od strane prevelikog broja pojedinaca da bi se mogao tek tako diskreditovati ili zanemariti. Negativne veze sa dimenzijom imaju ajtemi koji minoriziraju značaj religije. Areligioznost ili ateizam koji se ovdje očituju nisu samo odbacivanje religije ili nezainteresovanost, već prije potreba da se objasni negativan stav i doživljaj religije. Sama je potreba uzrokovana stanovitom nelagodom koja mora postojati kao pratilac suprotstavljanja nekom autoritetu. Drugim riječima, ovdje se radi o mehanizmu racionalizacije oblikovanom ateizmu. Na ovom mjestu se može iznijeti relativno slobodna pretpostavka; Naime, nelagodnost ili anksioznost su uvijek pratilac doživljaja autoriteta i odnosa sa ili prema autoritetu. Iz toga slijedi da stanovita anksioznost i osjećanje neprijatnosti postoje i kao sastavni dio odnosa prema bogu, religiji, vjeri. Kako se čini, moguće je da ovakva anksioznost uokvirena u religioznost kao prihvatanje religijskih ideja i učenja putem reaktivne formacije konvertuje u ljubav prema autoritetu i poštivanje njegovih smjernica. Sa druge strane, u slučaju negativne vrijednosti ove dimenzije, odnosno areligioznosti inicijalna anksioznost bi, kako je rečeno, putem racionalizacije postala energija usmjerena ka argumentovanju besmislenosti vjerovanja i obrazlaganju vlastite nereligioznosti. U svakom slučaju, prihvatajući ovakvu pretpostavku anksioznost se tertira bitnim faktorom u oblikovanju (a)religioznosti.

Konačno, prvoj glavnoj dimenziji je pridružen opisni naziv *neupitno prihvatanje religije nasuprot njenom minoriziranju oblikovanim mehanizmom racionalizacije*.

Povezanost mjera skale REKA i R

Nakon faktorsko-analitičkih postupaka primijenjenih na skale REKA i R dobijene latentne dimenzije su postavljene u okvire multiple linearne regresione analize. Nakon upute naznačeno u dijelu Metode obrade podataka na samom predstavljajnu korištenog postupka, od osam faktora dobijenih iz prostora fiksacija na osnovu vrijednosti standardizovanih β koeficijenata pet se pokazuje kao značajni prediktori religioznosti. Od osam faktora dobijenih iz prostora fiksacija na osnovu vrijednosti standardizovanih β koeficijenata četiri se pokazuju kao značajni prediktori religioznosti.

Tabela 7. Koeficijent multiple korelacije identifikovanih dimenzija skale REKA i glavne komponente skale R

R	R ²	F	df1	df2	P
.290	.084	12.643	8	1103	.000

Tabela 8. Linearni regresioni koeficijenti za predviđanje konformističke religioznosti na osnovu latentnih dimenzija skale REKA

	Neupitno prihvatanje religije nasuprot njenom minoriziranju oblikovanim djelovanjem mehanizma racionalizacije		
	Standardizovani β koeficijent	t	p.
Analna retencija praćena stidom zbog enuresis nocturna	-.080	-2.417	.016
Oralno-sadistička projekcija	.213	6.419	.000
Hostilitet prema starijim usljed osjećanja krivice zbog masturbiranja	.001	.045	.964
Fiksacije ili regresije na oralno-sadističku fazu	.028	.905	.365
Uretralnom fiksacijom sa prisilnim samokažnjavanjem	.137	4.415	.000
Autoerotizam kao posljedica kazni falusne majke	-.045	-1.366	.172
Analno-uretralna retentivnost sa oralnim sadizmom	-.073	-1.972	.049
Analno-uretralna retencija kao način kontrolisanja toaletnih fizioloških potreba	-.062	-1.977	.048

Multipla regresiona analiza pokazuje vrijednost koeficijenta multiple korelacije $R=.290$ i njegovu statističku značajnost na nivou $p<.01$. Od prediktorskih varijabli kao statističke značajne se izdvajaju: oralno-sadistička projekcija (standardizovani $\beta=.213$ i $p<.01$) i donekle uretralna fiksacija sa prisilnim samokažnjavanjem (standardizovani $\beta=.137$ i $p<.01$). Najizraženija veza u regresionoj analizi odnosi se na tzv. naredničko oblikovanje religioznosti. Bilo koji oblik konformizma ima i svoj narednički oblik koji podrazumijeva nametanje smjernica, pravila, vrijednosti ili autoritarnih stavova. Prema psihoanalitičkoj teoriji upravo oralna agresivnost je indikator naredničkog konformizma (ili agresivne forme autoritarne submisivnosti). Odatle i zaključak da oralna agresivnost u vezi sa konformističkom religioznosti rezultira naredničkim oblikom konformističke religioznosti. Kako je religioznost ovdje postavljena svojim pozitivnim polom kao neupitno prihvatanje religije onda u spoju sa oralom agresivnosti predstavlja konformističku religioznost koja se ne ograničava samo na poštovanje smjernica, već uključuje i nastojanje da se one i drugima nametnu.

Analno-uretralna retentivnost sa oralnim sadizmom odnosno, kao način kontrolisanja toaletnih potreba na prvi glavni predmet mjerenja skale R imaju negativne projekcije. Međutim, istina je da su te ostvarene veze vrlo slabe i da jedva prelaze granicu statističke značajnosti od $p<.05$. Opravdanje za uzimanje ovako nejakih veza u razmatranje se može naći u nužnosti retentivne komponente da bi se zadržale smjernice religije i da bi se osigurala dosljednost u religioznom ponašanju.

Gledano u cjelini religioznost posmatrana kao neupitno prihvatanje religijskih načela oblikovana je oralnim sadizmom što rezultira i isticanjem ili nametanjem tih načela, ne samo njihovim prihvatanjem ili sprovođenjem. Sa druge strane retentivna komponenta je u razvoju opisanog tipa religioznosti neophodna da bi se ona ustalila i dosljedno sprovodila u uglavnom socijalnim ponašanju.

Diskusija i zaključak

Ovaj rad predstavlja još jedan napor u rasvjetljavanju religioznosti i autoritarnosti. Ovaj put je kao subdimenzija autoritarnosti razmatrana religioznost. Kao pretpostavljena komponenta sindroma autoritarne ličnosti, ona je donekle modificirana u odnosu na postavku autora čikaške studije. Osnovni razlog za to leži u opažanju autora koje se odnosi na obim religioznosti. Naime, činilo nam se da religioznost kao subdimenzija autoritarnosti obuhvata širi domen uvjerenja i ponašanja od suvjerja i vjere u natprirodno i mistično, kako je to dato od strane Adorna i saradnika. Prema rezultatima prethodnih razmatranja religioznosti i odnosa sa moralnosti, altruizmom, lokusom kontrole, konformizmom,... zaključak koji nismo mogli izbjeći je sljedeći: egzistencija religioznosti je moguća u dva osnovna oblika ispoljavanja. Kao oblik rezonovanja i ponašanja srodan konceptu humane moralnosti i kao sistem stavova baziranih samo na religijskim načelima koja se ne preispituju. U našem istraživanju posmatrana je konformistička religioznost, koja je operacionalizovana kao neupitno prihvatanje religije nasuprot njenom minoriziranju oblikovano mehanizmom racionalizacije.

Ispitivanje odnosa konformističke religioznosti i fiksacija libida kao nastojanje da se rasvijetli priroda subdimenzija autoritarnosti i provjeri psihoanalitička pretpostavka o porijeklu autoritarne ličnosti dalo je djelimičnu potvrdu ranijih ispitivanja. To se prvenstveno odnosi na potvrđen doprinos oralne agresivnosti i analne retencije u formiranju autoritarnosti kao crte ličnosti. Međutim, ovaj put nije dobijena potvrda o nerazriješenom edipalnom kompleksu kao izvoru autoritarnosti. U objašnjenju izostajanja ove veze možemo se pozvati na sljedeće. Ako se osvrne na činjenicu da je posmatrana religioznost konformistička, a ne humanistička onda se dobijeni rezultat može smatrati očekivanim. Analogno već pomenutim dobijenim vezama religioznosti i moralnosti (Čekrlja i sar. 2004) može se reći da bi drugi tip religioznosti koji nije zasnovan na religijskim direktivama i koji je saglasan sa humanom moralnosti trebalo bi da je zasnovan u falusnoj fazi. Kako je u ovoj fazi smješten razvoj moralnosti za očekivati je da humanističke orijentacije nastaju i oblikovane bivaju kao rezultanta prevazilaženja konflikta ovog stadija. Sa druge strane, poslušnička religioznost bi prije bila posljedica spremnosti da se u psihoanalitičkom smislu progutaju i zadrže ideje i načela. Površnost u njihovom razumijevanju i često samo nominalna saglasnost posljedice su sklonosti ka bavljenju spekulacijama. U ovom slučaju nerazriješen edipalni konflikt bi samo pružio mogućnost pridruživanja religioznosti opštijem sindromu autoritarnosti. Ukoliko je ovakav zaključak moguć, onda se pred autore nameće još jedan zadatak, a on se odnosi na potrebu da se identifikuju subdimenzije autoritarnosti koje porijeklom jesu iz falusne faze, a koje su porijeklom iz drugih stadija. Na taj način bi se pored boljeg uvida u prirodu autoritarne ličnosti dobila i mogućnost posmatranja zakonitosti po kojima različite subdimenzije uzimaju učešće u oblikovanju autoritarne ličnosti.

LITERATURA:

- Adorno, T.W., Frenkel-Brunsvik, E., Levinson, D.J., Sanford, R.N. (1950). *The authoritarian Personality*. New York, London: W.W.W. Norton & Company.
- Čekrljica, Đ. (2006). "I jooš jednom; zajednička faktorska struktura prostora namijenjenog procjeni fiksacija libida i prostora antiintraceptivnosti", *Psihološka istraživanja kulture i obrazovanja*, Rezime, Banja Luka.
- Čekrljica, Đ. (2005). "Kanoničke relacije religioznosti i individualističke/kolektivističke orijentacije", *XVII naučni skup Dani Ramira i Zorana Bujasa*, Rezime, Zagreb.
- Čekrljica, Đ. (2001). „Relacije antiintraceptivnosti i fiksacija libida“, *Psihologija*, 1-2, 237-251.
- Čekrljica, Đ., Gajić, T. (2006): "Tu sam ali bih više volio da nisam", *Psihološka istraživanja kulture i obrazovanja*, Rezime, Banja Luka.
- Čekrljica, Đ., Turjačanin, V., Puhalo, S. (2004). *Društvene orijentacije mladih*. Banja Luka: Nacionalni institut za borbu protiv narkomanije.
- Čekrljica, Đ., Turjačanin, V., Puhalo, S. (2005). "Lokus kontrole u određenju humanističkog ponašanja", *XI naučni skup Empirijska istraživanja u psihologiji*, Rezime, Beograd.
- Digman, J. M. (1990). "Personality structure; Emergence of the five-factor model", *Annual review of psychology*, 41, 417-440.
- Dušanić, S. (2005a). "Hijerarhijska faktorska analiza religioznosti i konformizma" U V. Turjačanin, i Đ. Čekrljica. (Ur.) *Ličnost i društvo II; Etnički, državni i evropski identitet*, 132-149. Banja Luka: Grafomark.
- Dušanić, S. (2005b). "Religioznost i socijalni identiteti adolescenata" U V. Turjačanin i Đ. Čekrljica. (Ur.) *Ličnost i društvo II; Etnički, državni i evropski identitet*, 132-149. Banja Luka: Grafomark.
- Dušanić, S., Čekrljica, Đ. (2005). "Kanoničke relacije religioznosti i lokusa kontrole" U V. Turjačanin, i Đ. Čekrljica. (Ur.) *Ličnost i društvo II; Etnički, državni i evropski identitet*, 132-149. Banja Luka: Grafomark.
- Gajić, T. (2005). "Zajednička struktura religioznosti, nacionalne vezanosti i konformizma" U V. Turjačanin, i Đ. Čekrljica. (Ur.) *Ličnost i društvo II; Etnički, državni i evropski identitet*, 132-149. Banja Luka: Grafomark.
- Ignjatović, I., Ruk, Đ., Bakić, D., Petković, T. i Vasić, A. (1994). "Fromov model ličnosti: Pokušaj dimenzione provere" U Đ. Đurić. (Ur.) *Ličnost u višekulturnom društvu*, 1, 106-142. Novi Sad: Filozofski fakultet.

- Ignjatović, I., Vasić, A., Kosanović, B., Mitrović, D., Momirović, K. (1995). „Frojd još jednom – opšti muški i ženski faktori u kolekciji čestica FR-2“ U Đ. Đurić. (Ur.) *Ličnost u višekulturalnom društvu*, 2, 15-38. Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Ignjatović, I., Stojanović, D., Marinković, N., Orozović, I. (1996). “Indikatori antiintraceptivnosti, Ajzenkovog modela ličnosti i Frojdovih fiksacija – hijerarhijska faktorska analiza”, *X kongres psihologa Jugoslavije*, Rezime, Petrovac na moru.
- Ignjatović, I. (1982). *Integracija društvene i lične prilagođenosti*, doktorska disertacija, Beograd: Filozofski fakultet.
- Kline, P. & Storey, R. (1978). “The Dynamic Personality Inventory: What does it measure?”, *British Journal of Psychology*, 69, 375-383.
- Marinković, N. (1996). *Kanoničke relacije između antiintraceptivnosti kao subdimenzije Adornovog prostora antiintraceptivnosti i fiksacija libida Frojdove razvojne teorije*. Diplomski rad, Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Grygier, T. G. (1956). *Dynamic Personality Inventory*. London: N.F.E.R.
- McRea, R.R., John, O.P (1992). “An introduction to the Five-factor model and its applications”, *Journal of personality*, 2, 175-215.
- Mitrović, D. (2004). *Upitnička provera psihoanalitičkog konstrukta elektra kompleksa putem poliemocionalnog načina odgovaranja*. Doktorska disertacija, Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Momirović, K., Džamonja, Z., Hrnjica, S., Ignjatović, I., Mejovšek, M., Radovanović, D., Vučinić, B. i Wolf, B. (1975). “Struktura indikatora oralne agresivnosti”, *Psihologija*, 3-4, 95-117.
- Momirović, K., Ignjatović, I., Radovanović, D., Mejovšek, M., Horga, S., Hrnjica, S., Džamonja, Z., i Wolf, B. (1976). “Struktura indikatora analne agresivnosti”, *Psihologija*, 1-2, 61-80.
- Momirović, K., Radovanović, D., Wolf, B. i Džamonja, Z. (1992). “Test analne agresivnosti SIGMA-2”, *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, 1-2, 206-209.
- Trogrlić, A. Kurbalija, D. (1996). “Odnos ajtema S-R skale SEG-7 i faktora iz upitnika EPQ-103” U L. Genc i I. Ignjatović. (Ur.) *Ličnost u višekulturalnom društvu*, 3, 126-137. Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Wolf, B., Momirović, K., Radovanović, D. i Radulović, D. (1998). “Dokaz da Frojd-Abrahamovi konstrukti oralne i analne agresivnosti zadovoljavaju prva četiri uslova egzistencije” U K. Momirović, K. (Ur.) *Realnost psiholoških*

konstrukata, 1, 135-174. Beograd: Institut za psihologiju i Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.

RELATIONS BETWEEN RELIGIOSITY AND LIBIDO FIXATIONS

Đorđe Čekrlija

Abstract

Relations between religiosity and libido fixations are considered in the frame of psychoanalytic hypotheses about origin of authoritarianism. Libido fixations are measured by questionnaire REKA, and religiosity by questionnaire R. The sample was made by 1238 participants between 16 and 30 years old. Religiosity is represented by first principal component as absolute acceptance of religion. Factor analysis applied to REKA questionnaire with principal components method and scree test showed 8 statistical significant factors, moved into a promax position. Through multiple regression analysis five of them have been statistically significant. With value of multiple regression coefficient $R=.290$, identified relations suggest importance of oral aggression in the shaping of total agreement with authoritarian directions, while anal retentivity and urethral shame represented indicators of resistance to hypersocialization. Autoerotism as factor is making negative relation. Results do not give possibility for reliable general conclusions but mostly they are consistent with findings from earlier considerations of libido fixations and subdimensions of authoritarianism.

Key words: libido fixations, religiosity, fixation of libido, religiosity, authoritarianism, factor analysis, multiple regression analysis.

VREDNOSTI U PORODIČNOM VASPITANJU

Rezime

U radu su predstavljeni različiti teorijski pristupi vrednosnim orijentacijama roditelja, kao i rezultati empirijskog istraživanja. Predmet istraživanja su bile vrednosne orijentacije roditelja adolescenata na dimenziji autonomija – konformizam, kao i predstave koje adolescenti imaju o vrednostima svojih roditelja. Rezultati istraživanja su pokazali da su u vrednosnim orijentacijama majki prisutne autonomne vrednosne orijentacije i tendencija ka konformističkim vrednosnim orijentacijama, dok su u vrednosnim orijentacijama očeva izraženije autonomne vrednosne orijentacije. Ove razlike mogu se protumačiti povoljnijim obrazovnim nivoom očeva. Što se tiče korelacija između vrednosnih orijentacija roditelja i predstava adolescenata o njihovim vrednosnim orijentacijama utvrđeno je postojanje pozitivnih korelacija, statistički značajnih na nivou 0,01 i 0,05. Možemo da konstatujemo, nažalost, da je adolescentima jasnije šta je njihovim roditeljima manje važno, nego li što im je sasvim jasno koje vrednosti su njihovim roditeljima najvažnije. Rezultati istraživanja ukazuju na neophodnost obrazovanja roditelja, u kontekstu vrednosti i vrednosnih orijentacija. Smatramo da je veoma važno da se roditeljima pomogne da osveste ciljeve vaspitanja, da steknu jasne predstave o vrednostima koje žele za svoju decu, kao i na koji način mogu da ih realizuju

Ključne reči: vrednosne orijentacije roditelja, autonomija, konformizam, obrazovanje roditelja.

Vrednosne orijentacije roditelja u porodičnom vaspitanju

Na prvoj konferenciji o vrednostima konstatovano je još sredinom prošlog veka da život u savremenom društvu karakteriše sveopšta kriza vrednosnog sistema. Problemi povezani sa vrednosnim opredeljenjima ispoljavaju se u različitim oblastima ljudskog funkcionisanja pa i u funkcionisanju porodice i opredeljivanju roditelja za određene vrednosti. Razumevanje ovog problema povezano je sa razjašnjavanjem procesa prenošenja vrednosti u porodici. Smatra se da postoje dva gledišta o ulozi porodice u izgrađivanju sistema vrednosti individua. Prema jednom, porodica treba da sprovodi društvene zahteve što vernije, da bi obezbedila kontinuitet u kulturi i omogućila uspešnu adaptaciju individua u određenom društvu. Porodica je posrednik između ličnosti i društva, pa se porodične vrednosti javljaju s jedne strane kao refleksije društvenih vrednosti, a sa druge strane, kao model za sistem vrednosti ličnosti. Golubović (1981) smatra da ovakva šema često nije adekvatna, jer porodične vrednosti mogu biti suprotne prihvaćenim vrednostima u društvu i više reflektovati sistem vrednosti određenih ličnosti bilo roditelja, bilo drugog važnog člana porodice. Stoga porodicu možemo posmatrati samo uslovno kao transmisiju društvenih

⁷E-mail: imssl@beotel.net

vrednosti koje se prenose na članove porodice, utoliko pre što porodica nije mehanički provodnik društvenih vrednosti. Porodica vrši selekciju društvenih vrednosti u zavisnosti od vrednosnih orijentacija roditelja i njihovih personalnih mogućnosti da shvate i prihvate postojeći sistem vrednosti, odnosno da mu suprotstave druge autonomne vrednosti." (Golubović, 1981. str. 200, 201). Prema drugom stavu individua nije glina koju treba modelovati, prema zahtevima određenog društvenog sistema, već porodica ima funkciju da uskladi zahteve društva s dispozicijama individue. Zadatak porodice ne sastoji se u tome da prenosi na dete gotov sistem vrednosti, već da u njega usadi kriterijume pomoću kojih će ono biti u stanju da samostalno bira odgovarajuće vrednosti. Tako Z. Golubović smatra da se „može zaključiti da je samostalnost individue u izboru vrednosti, a time i autonomni tip vrednosti, biti podstaknut onom vrstom socijalizacije u kojoj roditelji neće pružiti detetu gotove standarde koji se moraju primiti kao takvi bez pogovora, već će ga upoznati sa alternativnim vrednostima, ukazujući mu na njihov smisao i posledice." (Golubović, 1981. str. 201). Posebno je značajno da porodica detetu pruži različite kriterijume na osnovu kojih će ono moći da procenjuje različite vrednosti. Ukoliko se roditelji u procesu vaspitanja budu služili uglavnom jezikom zapovesti, formiraće se heteronomna zavisnost deteta od roditelja. U takvim okolnostima dete je lišeno podloge za formiranje valjanih kriterijuma za izbor vrednosti. Ukoliko roditelji u procesu vaspitanja ne nameću deci gotova rešenja, već im nude mogućnost izbora različitih alternativa, stvaraju se uslovi za razvoj autonomije.

Roditelji koji se rukovode konformističkim vrednosnim orijentacijama trude se da formiraju dete u svim bitnim oblastima funkcionisanja prema ustaljenom uzoru. Ovi roditelji veruju da razvoj deteta determinišu spoljni uticaji i da je obaveza roditelja da upravljaju detetom. Roditelji koji zastupaju takav stav u veoma značajnoj meri ograničavaju pre svega bihevioralnu autonomiju mladih, jer po svaku cenu žele da zaštite dete da ne napravi pogrešan izbor ili donese nepromišljenu odluku.

S druge strane, roditelji koji se rukovode autonomnim vrednosnim orijentacijama trude se da odrastajućem detetu stvore takve uslove razvoja koji mu omogućavaju samostalno odlučivanje putem eksperimentisanja ili testiranja različitih izbora, spoznaju sopstvenih mogućnosti i ograničenja. Ovi roditelji veruju da se čovek razvija isključivo kroz sopstvene aktivnosti i da je upravo on sam najbitniji tvorac sopstvenog razvoja. Takvi roditelji teže da stimulišu svestranu autonomiju odrastajućeg deteta, ne namećući mu gotova rešenja, već nudeći mu mogućnosti izbora.

Takođe kao veoma značajan problem ističe se da roditelji treba da usaglasе svoje vrednosne orijentacije, da bi podsticali samostalni razvoj deteta, jer sukob vrednosti roditelja može biti izvor izgubljenosti i nesigurnosti za dete.

Veoma interesantan pristup roditeljskim vrednostima daje Theodore Dix (1992), koji postavlja pitanje roditeljskih vrednosti, odnosno ciljeva koje roditelji izražavaju u odnosima sa svojom decom. Roditeljski ciljevi mogu da izražavaju, smatra on, opšte vrednosti o tome kako dete treba da se ponaša, npr. da dete bude iskreno, nezavisno, uporno, vredno itd. a mogu i da se odnose i na ciljeve koje roditelji postavljaju u konkretnim situacijama (situacioni ciljevi su raznovrsni i

mnogobrojni: npr. da se izazove dečiji osmeh, da beba prestane da plače, da dete oseti podršku roditelja itd.). Koji od ovih ciljeva su važni za roditelje sa aspekta roditeljstva, postavlja pitanje Dix? Bitna dimenzija roditeljskih ciljeva, smatra on, jeste ta da li oni teže nečemu što je korisno za dete ili za roditelja. Roditelji obično traže ciljeve orijentisane ka sebi (oni žele da čiste kuću, komuniciraju sa prijateljima, uspavljaju decu ranije itd.) jer postizanje ovih ciljeva čini život roditeljima lakšim i prijatnijim. Ipak, roditelji moraju uzeti u obzir i ciljeve orijentisane ka deci: oni moraju da ih uče, da deci život čine udobnijim, da ih disciplinuju, da se igraju sa svojom decom, jer je to neophodno da bi deca bila srećna i da bi se zdravo razvijala. Mera do koje roditelji prihvataju ciljeve orijentisane ka samom sebi, odnosno ka detetu razlikuje se od situacije do situacije i od roditelja do roditelja.

Ciljeve orijentisane na dete Dix deli na dve podvrste: a) empatičke ciljeve – kada dete nešto želi, roditelj razume i prihvata cilj koji je dete formulisalo i teži njegovom ostvarenju, i b) društvene ciljeve – koji su povezani sa nečim što je u suštini korisno za dete, ali dete tome ne teži (npr. roditelji često zahtevaju određena pravila od dece, zahtevaju da deca budu ljubazna i kada to ne žele itd.). Dix smatra da nijedan od ovih ciljeva ne treba preporučiti kao strategiju. Svakodnevno roditeljstvo se može okarakterisati, smatra on, kao uspešan pokušaj od strane roditelja da odabere i promovišu personalne, empatičke i društvene ciljeve. U svakom trenutku roditelji treba da donose odluke o ciljevima i planovima za svoje dete. Oni moraju da ocene važnost različitih želja i potreba koje i oni i njihova deca imaju. Ukoliko roditelji i deca žele da njihovi ciljevi imaju harmoničan odnos, oni moraju konstantno usklađivati svoje planove i ponašanje, tako da ishodi budu zadovoljavajući i za roditelje i za decu.

Uzimajući u obzir odnos roditelj – dete u smislu vrednosnih ishoda i nezavisnosti, Dix ističe važnost ciljeva i planova roditelja kao i ciljeva i planova njihove dece. Ukoliko roditelji prihvataju ciljeve i ponašanja koji se razilaze sa ciljevima i ponašanjima njihove dece, usklađivanje odnosa postaje problematično. Ukoliko su ciljevi roditelja i dece slični, usklađivanje je još teže. Roditelji treba da biraju ciljeve visokih pozitivnih vrednosti, a da sprečavaju ishode visoko negativnih vrednosti. Da bi ovo uradili, roditelji moraju da procene empatičke i društvene ciljeve važne za određenu situaciju.

Dix takođe navodi da majke koje imaju empatiju za svoju decu, imaju skladan odnos sa svojom decom (npr. u izradi domaćih zadataka), na način koji se očekuje od odgovornih roditelja. Empatične majke su pozitivnije i ne pokazuju negativna osećanja u velikom broju situacija, za razliku od majki koje nemaju empatiju za svoju decu. Niska materinska empatija je povezana sa disfunkcionalnim roditeljstvom smatra Dix. Majke koje nemaju empatiju za svoju decu, imaju decu sa niskom samokontrolom, koja ispoljavaju unutrašnje i spoljašnje probleme u ponašanju.

Dix takođe govori i o situacionim determinantama personalnih, empatičkih i društvenih ciljeva. Za vaspitanje se vezuju pojmovi stabilnosti i doslednosti, i mišljenje da roditelji treba da funkcionišu na isti način u svim situacijama. Ipak često se događa da roditelji ne pokazuju jasnu vrednost u svakom trenutku, već njihovo ponašanje varira u zavisnosti od situacije i od deteta. Neke vrednosti će, smatra Dix

biti prioritetne u nekim situacijama, a druge u drugim. Da li roditeljsko ponašanje odgovara razvoju dece treba da zavisi od toga da li roditelji veruju u moguće ishode u situacijama koje su u isto vreme vredne i imaju pozitivan ishod.

Ovaj autor isto tako ističe da ciljevi i vrednosti roditelja orijentišu i organizuju roditeljsku kogniciju. Ciljevi čine roditelje osjetljivim na informacije i dovode ih do toga da prave razlike koje određuju na koji način će određena akcija biti izvršena. Ovo nam ukazuje na činjenicu da komponente ponašajnog regulisanja mogu biti vođene uz pomoć roditeljskih ciljeva kroz odnose roditelja i dece.

Personalni empatički i društveni ciljevi mogu činiti roditelje osjetljivim na različite informacije, a takođe mogu aktivirati različite tipove zaključaka. Kada su empatički ciljevi važni, kognicija roditelja je vođena iskustvom dece, za razliku od situacija kada empatički ciljevi nisu bitni. Da bi objasnili empatičke ciljeve, roditelji treba da razumeju dečije subjektivne reakcije na događaje, treba da se srode sa dečijim razmišljanjima, osećanjima i reakcijama, da znaju kako će ishod događaja uticati na dete.

Roditelji koji razlikuju personalne, empatičke i društvene ciljeve će osetiti različite emocije prema deci. Empatički ciljevi mogu povećati senzitivnost, kao i odgovorno roditeljstvo kroz vrednovanje i selekciju odgovarajućih ponašanja potrebnih za zdrav razvoj dece. Dix (1992. str. 339) na kraju navodi da uvažavanje empatičkih ciljeva ima važne posledice za decu, zbog toga što empatični roditelji vrednuju dečiji razvoj, oni rešavaju konflikt na način koji uzima u obzir dečje interese. Nasuprot tome, kada roditelji ne vrednuju dečje želje, oni mogu dominirati nad decom, rešavajući konflikte uz maksimalan napor, ali ne i ishode. Takođe roditeljska empatija podržava osnovne potrebe dece, roditelji koji ne vrednuju dečje želje loše utiču na dečji razvoj. Roditelji sa empatičkim ciljevima uče decu vrednim društvenim sposobnostima. Kroz odnose sa empatičkim roditeljima deca vremenom nauče da pružaju pomoć drugima, i da poštuju tuđa mišljenja.

Iako postojanje empatičkih ciljeva doprinosi dobrobiti dece, to nije uvek slučaj, ukoliko se roditelji ponašaju uvek u skladu sa dečijim željama, mogu biti previše popustljivi. Roditelji koji više vrednuju sopstvene potrebe od dečijih, imaju decu koja će se slabije razvijati, kao što i roditelji koji imaju malu kontrolu nad decom, imaju malo zahteva za zrelo ponašanje, i imaju decu sa slabijim društvenim i kognitivnim sposobnostima. Roditelji koji ne poznaju dovoljno svoju decu, imaju agresivnu decu, smatra on. Na kraju, Dix ističe da efektivno roditeljstvo zahteva balans između dečijih želja (empatičkih ciljeva), dečijih potreba (društvenih ciljeva) i roditeljskih želja i potreba (personalnih ciljeva).

Može se konstatovati da Dix na veoma zanimljiv način objašnjava vrednovanje roditelja i da se u stvari empatički ciljevi na određeni način mogu razumeti kao preferiranje autonomnih vrednosnih orijentacija dok bi personalni ciljevi bili više okrenuti ka konformizmu.

Pregled empirijskih istraživanja

Jedno od najznačajnijih istraživanja u ovoj oblasti jeste istraživanje američkog autora Kona (Kohn M. L. 1977.). On je pokušao da dokaže da razlike u vaspitnim postupcima roditelja proističu iz različitih vrednosnih orijentacija roditelja, kojima se roditelji rukovode u vaspitanju dece. Kon smatra da „pod vrednosnim orijentacijama podrazumevamo zeljene standarde." (Kohn, 1977. str.17). On smatra da sve vrednosti sadrže neke kognitivne elemente, da imaju selektivni ili usmeravajući karakter i da uključuju neke osećajne komponente. Vrednosti, po Konu, predstavljaju kriterijum za izbor načina delovanja. One predstavljaju kriterijum za prosuđivanje, davanje prednosti i izbor. Vrednosti predstavljaju, smatra on, bazično određenje za odluke u ponašanju jer ljudi ipak neke stvari više vole od ostalih, oni biraju jedan način ponašanja, prosuđuju o ponašanju drugih. Pod roditeljskim vrednostima Kon podrazumeva „vrednosti koje bi roditelji voleli da vide u ponašanju svoje dece – karakteristike koje oni smatraju najpoželjnijim da usade u svoju decu." (Kohn, 1977. str.18).

Kon u svom delu *Study of value*, 1977. navodi rezultate Vašingtonske studije koja je pokazala da majke srednjeg staleža daju prioritet kriterijumima koji se odnose na unutrašnju dinamiku samog deteta, i da mnogo više cene sreću (posebno za sinove), brižnost, samokontrolu i znatiželjnost, dok majke radničke klase više cene vrednosti koje se odnose na saobraznost ponašanja – poslušnost i urednost. Vrednosti srednje klase se baziraju na unutrašnjim procesima samousmeravanja tj. autonomije i naglašenom razumevanju, dok se vrednosti radničke klase baziraju na saobraznosti sa društveno definisanim standardima.

Takođe je utvrđeno da su vrednosne orijentacije majki srednjeg staleža slične i za dečake i za devojčice, ali zato majke iz radničke klase prave razlike među polovima: one radije smatraju pouzdanost, uspeh u školi i ambicioznost važnim za dečke, a sreću, urednost i lepe manire važnijim za devojčice.

Istraživanje je pokazalo da se klasne razlike u vrednovanju očeva slažu sa vrednostima majki. Roditelji srednjeg staleža i očevi i majke pripisuju veliku važnost dečijem reagovanju, što se bazira na unutrašnjim standardima ponašanja, dok roditelji iz radničke klase veću važnost daju saglasnosti sa roditeljskim autoritetom.

Ova studija je takođe pokazala da je vrednovanje majki direktno povezano sa njihovim zanimanjem i obrazovanjem, bez obzira na status porodice. Majke iz radničkih porodica, koje rade kao službenice imaju sličnije vrednosti sa majkama iz srednjeg staleža, nego sa majkama iz radničke klase.

Takođe je važno obrazovanje majki u vrednovanju. Majke obe klase koje su obrazovane više vrednuju brižnost, znatiželju samokontrolu i sreću, dok majke sa nižim obrazovanjem cene poslušnost i urednost.

Može se konstatovati da su faktori koji determinišu vrednosne orijentacije roditelja prema rezultatima koje je dobio Kon mnogobrojni, ali da su klasna pripadnost, sredina i nivo obrazovanja roditelja dominantni, s tim što klasna pripadnost roditelja često određuje sve ostale faktore.

Istraživanja o vrednostima roditelja, uz upotrebu Konove skale, ponovljenja su više puta na Poljskoj populaciji roditelja (prema: Piorkowska-Petrović, 1998. str. 101, 102). Rezultati navedenih istraživanja potvrdili su tezu o univerzalnosti postojanja dimenzija „samousmeravanje versus konformizam“ u sistemu vrednosti roditelja, u sferi stavova prema vaspitanju sopstvene dece, kao i u ostalim sferama života. Rezultati istraživanja izvedenih u Poljskoj sedamdesetih i osadesetih godina ukazuju na preovladavanje samousmeravanja nad konformizmom, s tim da je ova prevaga kod poljskih roditelja vrlo mala. Ispitivani roditelji žele da deca budu pre svega, dobro vaspitana, usmerena na postizanje ciljeva i učtiva. Kao sledeće žele da dete bude poslušno, vredan čak u školi i odgovorno u svemu. Najmanje su se roditelji izjašnjavali da se deca ponašaju u skladu sa sopstvenim polom i da budu čista i uredna. Manje važno za ove roditelje bilo je takođe, da dete uzima u obzir osećanja i mišljenja drugih ljudi i da bude zainteresovano za ono što se oko njega dešava. Krajem osamdesetih godina ova slika se donekle menja. U jednom od istraživanja pokazalo se da su roditelji nešto više nego ranije cenili vrednosti samoregulacije (autonomije) u odnosu na konformističke vrednosti. Dobijeni rezultati ukazuju na menjanje svesti roditelja, na blagu tendenciju porasta autonomnih vrednosnih orijentacija roditelja. Ovu promenu autori su tumačili dvojako: kao prvo, vremenom je došlo do izvesnih promena u odnosima roditelj dete i većoj zainteresovanosti za razvoj deteta, i drugo, kao odraz određenih društvenih promena. Ispostavilo se takođe, da je na Poljskoj populaciji veći značaj imao nivo obrazovanja roditelja nego li njihov sociojalno-ekonomski status. Nivo obrazovanja roditelja utiče na izbor vrednosti u tom smislu što roditelji višeg nivoa obrazovanja više cene vrednosti autonomnog karaktera, nego vrednosti konformističkog usmerenja, za razliku od roditelja nižeg obrazovnog nivoa.

Sameroff i Fiese (1992. str. 347), ispitivali su takozvane „roditeljske perspektive“, Konovom skalom roditeljskih vrednosti. Kada su deca iz ove studije imala četiri godine njihove majke su popunile ovu skalu, a kada su deca imala 13 godina njihove majke su ponavo popunile Konovu skalu. Autori su očekivali da postoji veliki deo roditeljskih verovanja i vrednosti i posle prelaznog perioda od devet godina. Istraživanje je pokazalo iznenađujući stepen stabilnosti verovanja i vrednosti majki, kao da nije postojao prelazni period, kao i stabilnosti faktora kao što su profesionalni i obrazovni nivo, stvari kojima se ljudi bave u životu, što nije bilo iznenađujuće. Obe vrste stabilnosti, smatraju autori, ističu važnost vrednosnog konteksta kao glavnog regulatora u odnosima roditelj-dete.

Na jugoslovenskoj populaciji urađeno je sociološko istraživanje u kome su ispitivane razlike između roditelja iz radničkih porodica i roditelja iz porodica srednje klase, u pogledu pomenutih vrednosti (Tomanović-Mihajlović, 1997) Dobijeni rezultati su bili u saglasnosti sa rezultatima koje je dobio Kon (Kohn, 1977). Utvrđeno je da radnici najviše vrednuju konformističke vrednosti (instrumentalne vrednosti kao što su lepo ponašanje i poslušnost, a najmanje intelektualnu radoznalost, osobinu iz

dimenzije samorazvojnosti, koja ima negativan skor. Nasuprot njima, roditelji iz srednje klase najviše vrednuju razumnost, pa intelektualnu radoznalost, dok su veoma malo vrednovani tipsko polno ponašanje i orijentacija ka uspehu.

U Institutu za pedagoška istraživanja u Beogradu, 1996. izvršeno je takođe jedno istraživanje o vrednostima roditelja uz pomoć Konove skale (Piorkowska-Petrović i Ševkušić, 1997). Dobijeni rezultati o hijerarhiji vrednosti ispitivanih roditelja u pogledu poželjnih vaspitnih ciljeva pokazuju da većina teži razvoju autonomne ličnosti dece. Ovakav zaključak potvrđuju i podaci o izboru nepoželjnih vaspitnih ciljeva koji spadaju u grupu konformističkih vrednosti. S obzirom na pol roditelja, pokazalo se da očevi i majke imaju slična očekivanja kako poželjnih tako i nepoželjnih vaspitnih ciljeva.

U svom istraživanju A. Baucal (1999) navodi, da su gledano očima roditelja, deset najpoželjnijih osobina za dete: 1) da je razumno, razborito, promišljeno; 2) spremno na saradnju; 3) odgovorno; 4) stabilno, staloženo, uravnoteženo; 5) ispunjava obaveze na vreme, ažurno; 6) vaspitano, pristojno, uljudno; 7) ljubazno, srdačno, prijatno; 8) poslušno, disciplinovano; 9) pomaže drugima, plemenito, požrtvovano; 10) temeljito, sistematično, studiozno, nije površno.

Metodološki pristup problemu

Predmet našeg istraživanja bile su vrednosne orijentacije roditelja adolescenata na dimenziji autonomija – konformizam kao i predstave koje imaju adolescenti o vrednostima svojih roditelja. U istraživanju smo pošli od sledećih hipoteza: a) pretpostavlja se da roditelji adolescenata preferiraju autonomne vrednosne orijentacije; b) pretpostavlja se da postoji korelacija između vrednosnih orijentacija roditelja (oca i majke) i sociodemografskih faktora, nivoa obrazovanja i zanimanje roditelja; c) pretpostavlja se da postoji saglasnost između vrednosnih orijentacija roditelja (oca i majke); d) pretpostavlja se da postoji korelacija između vrednosnih orijentacija roditelja i predstava adolescenata o njihovim vrednosnim orijentacijama.

U istraživanju je korišćena deskriptivna naučno-istraživačka metoda. Za utvrđivanje vrednosnih orijentacija roditelja preuzeta je Konova skala (Parental Values Scale, 1977). Vrednosti kao što su lepo ponašanje u prisustvu drugih poslušnost prema roditeljima; učtivost i lepo vaspitanje; pedantnost i urednost; ponašanje u skladu sa polom kao i biti dobar i vredan dak odnose se, na konformističke vrednosne orijentacije. Autonomne vrednosti čine odgovornost i tačnost; realno procenjivanje sebe i drugih; samostalno mišljenje i odlučivanje; obzirnost prema osećanjima i mišljenjima drugih ljudi; radoznalost i zainteresovanost. Za utvrđivanje predstava adolescenata o vrednosnim orijentacijama roditelja takođe je korišćena Konova skala vrednosnih orijentacija.

Uzorak je sačinjavalo ukupno 465 ispitanika (155 majki, 155 očeva i 155 adolescenata). Statistička obrada podataka je izvršena na nivou izračunavanja procenta, aritmetičke sredine, izračunavanja analize varijanse, Pirsonovog koeficijenta

korelacije, faktorske analize, Kanoničke korelacione analize i kvazikanoničke korelacione analize.

Rezultati i diskusija

Rezultati istraživanja su pokazali da su u vrednosnim orijentacijama majki prisutne autonomne vrednosne orijentacije i tendencija ka konformističkim vrednosnim orijentacijama. Utvrđeno je da su za majke najpoželjnije sledeće tri vrednosti: odgovornost i tačnost na prvom mestu, realno procenjivanje sebe i drugih na drugom mestu i učtivost i lepo vaspitanje na trećem mestu. Kao što se može primetiti, prva dva mesta zauzimaju vrednosti iz grupe autonomnih vrednosti, a na trećem mestu se nalazi lepo ponašanje i učtivost iz grupe konformističkih vrednosti. Što se tiče izbora manje poželjnih vrednosti, kao tri manje važne vrednosti majke su izdvojile sledeće vrednosti: imati obzira prema mišljenjima i osećanjima drugih ljudi; radoznalost i zainteresovanost, obe iz grupe autonomnih vrednosti i na poslednjem mestu, kao najmanje poželjna vrednost je ponašanje u skladu sa polnom ulogom, iz grupe konformističke vrednosti.

Kada su u pitanju vrednosne orijentacije očeva, utvrđeno je da su za njih najpoželjnije vrednosti iz grupe autonomnih vrednosti. Na prvom mestu je kao najpoželjnija vrednost samostalno mišljenje i odlučivanje, na drugom mestu je realno procenjivanje sebe i drugih i na trećem mestu odgovornost i tačnost. Što se tiče izbora manje poželjnih vrednosti, očevi su izdvojili dve vrednosti iz grupe konformističkih vrednosti i jednu iz grupe autonomnih vrednosti. Kao manje poželjnu vrednost očevi su izdvojili lepo ponašanje u prisustvu drugih, zatim radoznalost i zainteresovanost i na poslednjem mestu je ponašanje u skladu sa polnom ulogom. Iako se kod očeva među manje poželjnim vrednostima nalazi, nažalost, jedna autonomna vrednost zainteresovanost i radoznalost, očigledno je da su u vrednosnim orijentacijama očeva izraženije autonomne vrednosne orijentacije. Ove razlike mogu se protumačiti povoljnijom obrazovnom strukturom očeva. Što se tiče nekih drugih faktora, kao što je mesto stanovanja i vrsta poslova majki i očeva nisu utvrđene statistički značajne razlike. Utvrđena je negativna korelacija između autonomnih vrednosnih orijentacija majki i zaposlenosti majki i pozitivna korelacija između autonomnih vrednosnih orijentacija i zaposlenosti i prihoda očeva, čime je naša pretpostavka delimično potvrđena. Takođe je utvrđeno postojanje saglasnosti između vrednosnih orijentacija roditelja utvrđivanjem pozitivnih korelacija značajnih na nivou 0.05 i 0.01. Što se tiče korelacija između vrednosnih orijentacija roditelja i predstava adolescenata o njihovim vrednosnim orijentacijama, utvrđeno je postojanje pozitivnih korelacija, statistički značajnih na nivou 0,01 i 0,05. Ovde samo možemo da konstatujemo, nažalost, da je adolescentima jasnije šta je njihovim roditeljima manje važno, nego li što im je sasvim jasno koje vrednosti su njihovim roditeljima najvažnije.

Takođe se može istaći saglasnost naših rezultata sa rezultatima Baucala (1999) koji konstatuje visoko vrednovanje poslušnosti i disciplinovanosti dece od strane roditelja, dok se osobine koje se odnose na intelektualne sposobnosti nalaze tek na dvadesetom mestu na rang listi. Naše istraživanje je pokazalo da je radoznalost i zainteresovanost i kod majki i kod očeva na pretposlednjem mestu na rang listi vrednosti i da je ova vrednost svrstana u grupu manje poželjnih odnosno manje važnih

vrednosti. Ako se pogledaju rezultati koji se odnose na predstave koje adolescenti imaju o vrednostima svojih roditelja, može se videti da oni smatraju da je njihovim majkama najvažnije da dete bude učtivo i lepo vaspitano, a zatim da samostalno misli i odlučuje i da bude poslušno prema roditeljima, dok za očeve smatraju da im je najvažnije da dete bude učtivo i lepo vaspitano zatim da samostalno misli i odlučuje i da je odgovorno i tačno, što opet ukazuje na tendenciju majki ka konformističkim vrednosnim orijentacijama i na dominantnost autonomnih vrednosnih orijentacija kod očeva. Ovi rezultati se poklapaju sa rezultatima koje je dobio Baucal koji ističe da je našim roditeljima najvažnije da deca mogu da se kontrolišu, da budu socijalno kompetentna i prihvaćena i da budu odgovorna i savesna.

Dobijene rezultate bismo mogli da sagledamo i u kontekstu shvatanja T. Dix (1992) koji govori o ciljevima orijentisanim ka roditeljima i ciljevima orijentisanim ka deci (personalni i empatički). Roditelji koji više vrednuju personalne ciljeve, ciljeve okrenute ka sebi, više vrednuju urednost, poslušnost i slične ciljeve smatra Dix. Ovi rezultati nam govore da naši roditelji više vrednuju sopstvene želje, za razliku od dečijih želja za igrom stimulacijom, istraživanjem i podsticanjem intelektualne radoznalosti, što bi sve spadalo u grupu empatičkih i društvenih ciljeva, ciljeva okrenutih ka deci. Ovi rezultati ukazuju na neophodnost obrazovanja roditelja u pogledu ciljeva vaspitanja i razjašnjavanja značaja empatičkih ciljeva za razvoj deteta.

Zaključak

Na kraju smatramo značajnim da istaknemo, kada su u pitanju predstave adolescenata o vrednostima roditelja, problem boljeg razumevanja onoga što je roditeljima manje važno, od razumevanja onoga što je roditeljima najvažnije. Možemo pretpostaviti da se problem verovatno nalazi u komunikaciji između roditelja i adolescenata, u načinu na koji roditelji verbalizuju svoje zahteve, što bi, čini nam se, moglo da bude povod za istraživanje ovog problema. Naravno, takođe možemo konstatovati da je problem komunikacije i te kako značajan za edukaciju roditelja i da bi svakako trebao da bude prisutan u programima koji bi se bavili edukacijom roditelja. Rezultati istraživanja takodje ukazuju na neophodnost obrazovanja roditelja, u kontekstu vrednosti i vrednosnih orijentacija. Smatramo da je veoma važno da se roditeljima pomogne da osveste ciljeve vaspitanja, da steknu jasne predstave o vrednostima koje žele za svoju decu, kao i na koji način mogu da ih realizuju

LITERATURA:

- Arcus, M. E., Schvaneveldt, Moss J.J. (1993). *Handbook of Family Life Education* volume 1 and volume 2 Sage Publications London.
- Baucal, A.D. (1999). *Struktura implicitnog znanja roditelja o osobinama sopstvene dece*, Doktorska disertacija, Filozofski fakultet Beograd.

- Dix, T. (1992). "Parenting on Behalf of the Child: Empathic: Goals in the Regulation of Responsive Parenting" U: Sigel I.E. (ed.) *Parental Belief Systems: The Psychological Consequences for Children* (2. ed.). LEA Hillsdale, New Jersey.
- Golubović, Z. (1981). *Porodica kao ljudska zajednica*. Zagreb: Naprijed.
- Kohn, M.L. (1977). *Class and Conformity a study in values* (2.ed.), The University of Chicago Press.
- Maslov, A. (2001). *O životnim vrednostima*. Beograd: Žarko Albulj.
- Piorkowska-Petrović, K., Ševkušić S. (1997). "Očekivanja roditelja i nastavnika: autonomna ili konformistička ličnost deteta", *Zbornik IPI* br.28, Beograd.
- Sameroff, A. J., Fiese B. H. (1992). "Family Representation of Development", U: Sigel I.E. (ed.) *Parental Belief systems: The Psychological consequences for children* (2.ed.) LEA Hillsdale, New Jersey.
- Tomanović-Mihajlović, S. (1997). *Detinjstvo u Rakovici-svakodnevni život dece u radničkoj porodici*. Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog Fakulteta.

PARENTAL EDUCATION VALUES

Marina Metejević

Abstract

In this study, we have presented various theoretical approaches to parental values orientation, as well as the results of the empirical researches. The aim of this study referred to the parental values orientation toward adolescents, with respect to autonomous-conformist dyad, and to the notions of the adolescents toward the values of their parents. The results obtained in this study indicate that the maternal values orientation enclose autonomous parental values orientation, while they show tendencies to conformist parental values orientation, whereas the paternal values orientation distinctively show autonomous parental values orientation. This disparity can be interpreted by the more favourable educational structure of fathers. With respect to the correlations between the parental values orientation and the notions of the adolescents toward the values of their fathers, the existence of positive correlations was determined, which are statistically significant at the levels of 0,01 and 0,05. We have concluded, unfortunately, that the adolescents are more aware of what their parents find less important, than they understand what those values that their parents find most important are. The results obtained point toward the necessity of parental education, regarding the values and values orientation. We believe that it is very important to help parents realize the aims of education, acquire clear ideas regarding the values they want for their children as well as in what way they can be accomplished.

Key words: parental values orientation, autonomy, conformism, parental education.

PORODICA I PROFESIJA

Rezime

U porodici se radjamo, rastemo, razvijamo se i lično i profesinalno. Za mnoge porodica je mirna luka, sigurno utočište, mesto u kome sam „ja JA“, ljubav, poštovanje, zajedništvo, odskočna daska... Poznato je da je za mnoge ljude porodica glavni izvor socijalne podrške, ali isto tako i izvor ličnog stresa. Stoga možemo reći da porodični život ima i svoje prednosti i svoja ograničenja. Porodica utiče na profesionalnu karijeru svojih članova kao što i profesionalna karijera članova utiče na porodicu. Na izbor profesije i njeno obavljanje ne utiče samo aktuelna porodica nego i porodica porekla, kao i porodica porekla partnera. Profesinalna i porodična uloga (bračna, partnerska, roditeljska, uloga deteta) mogu da se dopunjuju, ali i da ometaju jedna drugu.

Ključne reči: porodica, profesija, uloge, modeli organizacije, roditeljstvo, očekivanja.

Uvod

U porodici se radjamo, rastemo, razvijamo se i lično i profesinalno. Čitav život je porodica u nama i mi u porodici. Čini nam se da znamo sve o porodici i da porodica zna sve o nama. A da li je baš tako? Mi o porodici i porodica o nama zna samo onoliko koliko mi odnosno ona želi da znamo.

Ovaj rad oslanja se na petnaestogodišnje radno, savetodavno i terapijsko iskustvo u Centru za socijalni rad, od kojih je 14 godina u Savetovalištu za porodicu, i na iskustvo u realizaciji psihosocioedukativnih programa „Škola za roditelje“, „Škola za vaspitače“, „Mala škola porodičnog života“ i „Za život bez straha“.

Za mnoge porodica je mirna luka, sigurno utočište, mesto u kome sam „ja JA“, ljubav, poštovanje, zajedništvo, odskočna daska... Da li su naši odgovori na pitanje „Šta je za Vas porodica?“ naše predstave, očekivanja ili realna slika naših porodica. Poznato je da je za mnoge ljude porodica glavni izvor socijalne podrške, ali isto tako i izvor ličnog stresa. Izgleda da veću iskrenost dobijamo u nabranju ograničenja, nego prednosti koje porodični život nosi sa sobom. Redovno je broj tvrdnji na listi ograničenja bio veći.

Život je veština, a porodični i bračni život čini se najtežim delom te veštine. Porodični život je ples udvoje, utroje, učetvoro... poznajemo li baš sve korake plesa? Da li ostali članovi znaju korake? Da li žele da igraju? Da li žele da igraju baš sa nama? Da li žele baš tu igru?

⁸ E-mail: pepapeca@ptt.yu

Među prednosti porodičnog života ljudi obično svrstavaju ljubav, poštovanje, razumevanje, sigurnost, zajedništvo, podršku, potomstvo. Ograničenja porodičnog života vide se pre svega u povećanju obaveza i odgovornosti, smanjenju lične slobode, gubitku individualnosti, nemogućnosti profesionalnog napredovanja, nerazumevanju, nepoštovanju, netolerantnosti.

Porodica utiče na profesionalnu karijeru svojih članova kao što i profesionalna karijera članova utiče na porodicu. Porodica porekla, naši roditelji, kroz porodični identitet utiče na izbor zanimanja, bilo da se izbor zanimanja transgeneracijski prenosi, bilo da se izbor nameće od strane roditelja ili se sopstvenim izborom borimo da dobijemo dozvolu za odrastanje. Siromaštvo koje godinama postoji u našoj sredini, takodje, diktira izbor zanimanja koje će nam omogućiti da odmah nadjemo posao.

Prihvatanje odredjenih uloga pre svega zavisi od poruka koje smo dobijali u detinjstvu i kroz odrastanje živeći u svojim porodicama porekla. U velikoj meri one će zavistiti od modela organizacije porodičnog života naših porodica porekla. Kada govorimo o modelima organizacije porodičnog života, pre svega, mislimo na tri osnovna modela:

- *RIGIDAN* – koji karakteriše kruta pravila koja se ne menjaju, podela na muško-ženske poslove, patrijarhat;
- *HAOTIČAN* – koji se prepoznaje po tome što nema pravila, nema jasne podelu uloga, nema jasnih granica ni individualnih, ni porodičnih, ni subsistemskih;
- *FLEKSIBILAN* – odlikuje jasno definisana podela uloga prema sposobnostima i interesovanjima, pravila koja se testiraju i podležu promeni, koji poštuju individualnost i pospešuje lični rast i razvoj.

Kao i svaka tako i ova podela ima nedostatke jer većina porodica, zavisno od životnog ciklusa porodice, okolnosti i životnih događaja, ima odlike sva tri modela, ali u svakom trenutku dominira samo jedan. A šta će se desiti ako porodicu formiramo sa nekim ko je imao drugačiju porodicu, ako su nam očekivanja od partnera i porodice drugačija, ako nismo izrekli svoja očekivanja. Šta će se desiti sa našim i partnerovim profesionalnim angažovanjem?

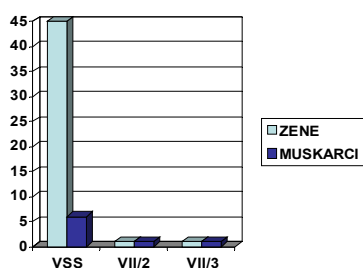
Svako od nas tokom svog života ima mnogo uloga. Mnoštvo uloga nas obogaćuje i podstiče naš individualni rast i razvoj. Često mnoštvo uloga jača naše samopoštovanje i samopouzdanje. Ipak ima ljudi i situacija u kojima mnoštvo uloga može predstavljati opterećenje i izvor stresa i nezadovoljstva, naročito ako ne možemo jasno da razgraničimo uloge u sebi onda jedna uloga može remetiti drugu. Iskustvo iz Savetovališta pokazuje da su zaposlene i profesionalno uspešne žene, majke, češće od svojih partnera bile spremne da se odreknu svoje profesionalne karijere i napredovanja zarad dobrobiti porodice.

Profesionalno napredovanje i problemi u partnerskim relacijama

Porodica može biti dobar oslonac i podrška profesionalnom napredovanju, ali i kočnica i ograničenje. Iskustvo iz Savetovališta za brak i porodicu pri Centru za socijalni rad "SVETI SAVA" u Nišu, pokazuje da zbog konflikta profesionalne – roditeljske – i bračne uloge, žena žrtvuje profesionalnu. Zarobiti se u sopstvenu ulogu bila ona porodična ili profesionalna može predstavljati i bekstvo i odbranu od gubitka samopoštovanja.

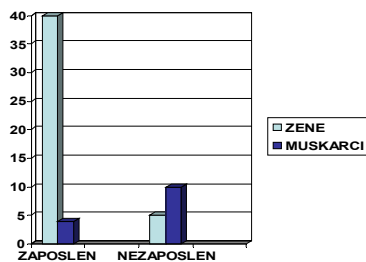
Podaci iz Savetovališta za 2005. godinu pokazuju da su od 369 porodica koje su potražile pomoć bile 233 porodice koje su imale teškoće u partnerskoj relaciji, a u 55 (23,61%) od tih porodica uzrok teškoćama (po navodima klijenata) bio je stepen obrazovanja i profesionalnog napredovanja, naročito ako su žene bile uspešne, imale više obrazovanje od partnera i bile na određenim funkcijama.

Tabela 1: Teškoće u partnerskoj relaciji i stepen obrazovanja

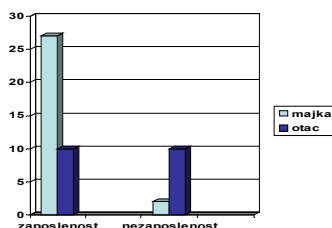
Kada je u pitanju zaposlenost, podaci iz 2005. godine pokazuju da je od 233 porodice koje su imale teškoće u partnerskoj relaciji, u 59 (25,32%) porodica uzrok teškoćama (po navodima klijenata) bila je zaposlenost tj. prezauzetost poslom i posvećenost profesiji i to u 40 (67%) slučajeva se radilo o zaposlenim ženama. Prema navodima njihovih partnera zbog profesije zanemarile su svoje kućne obaveze i decu. Upravo atak na majčinsku ulogu bude okidač za smanjenje profesionalnog angažovanja, odricanja od karijere, a poslednjih godina i razvoda braka.

Tabela 2: Teškoće u partnerskoj relaciji i profesionalno angažovanje

U pogledu konflikta roditeljske i profesionalne uloge karakteristične su izjave dece. U 2005. godini u savetovalištu je od 369 evidentiranih registrovano 49 porodica sa teškoćama u interakciji sa detetom. Deca su kao osnovni uzrok problema navodila prezauletost roditelja poslom i usredsredjenost na ličnu, profesionalnu karijeru, da roditelji malo vremena provode sa njima, da im je komunikacija oskudna i loša, da se o njima brinu bake i deke ili kućne pomoćnice. Naročito nezadovoljstvo deca ispoljavaju (27 porodica) u porodicama u kojima su majke okupirane svojim profesionalnim napredovanjem.

Tabela 3: Teškoće u interakciji roditelj dete – roditeljstvo i profesija

Poslednjih godina sve češće se srećemo sa kategorijom teškoće u interakciji između roditelja i „odrasle dece“. Takozvana „sendvič generacija“, na kojoj je odgovornost za podizanje potomstva, ali i obaveza brige i nege ostarelih roditelja sve teže može da odgovori svojim profesionalnim obavezama. Stalna borba između dužnosti, obaveza i lojalnosti često dovodi do zanemarivanja, zlostavljanja ostarelih roditelja ili njihovo zbrinjavanje u institucije socijalne zaštite.

I na kraju, ipak iskustva iz Savetovališta pokazuju da u našoj zemlji dominira tradicionalni, patrijarhalni model organizacije porodičnog života, po kome je ženi mesto u kući, a i ako je zaposlena mora prvo da obavi sve svoje porodične obaveze. Najčešće profesionalno napredovanje i uspešnost ne prašta ni porodica porekla, a naročito porodica porekla partnera i to još teže ako je žena u profesiji uspešnija od partnera. Stereotipi i predrasude, transgeneracijski prenos uloga i podele uloga u porodici još uvek su tako jaki da je teško, ili skoro nemoguće, osloboditi ih se. Zato je vrlo važno raditi na pripremi mladih za brak. To nije jednostavno, ali savremena porodica u razvijenom društvu sa visokim profesionalnim standardima, teško se može zamisliti kao ponavljanje tradicionalnih obrazaca podele uloga.

LITERATURA:

- Bruck, C. (1995). *Rod, moć i sistemski način razmišljanja*.
 Carter, B. (1998). *Polno senzitivna terapija*, Family Thrapy Networker.
 Jons, E. (1993). *Zloupotreba moći*, Family Sistems therapy.

- Jons, E. (1996). *The Gender of Therapist as contribution to the construction of meaning in therapy*, Human Systems
- Medić, S., Matejić-Djurić, Z., Vlaović-Vasiljević, D. (1996). *Škola za roditelje*, Institut za pedagogiju i andragogiju, Beograd. Filozofski fakultet.
- Minuchin S. & Fishman H.C. (1981). *Family Therapy Techniques*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts.
- Papp, P. (1988). Couples. Chapter 5 in: M. Walters, B. Carter, P. Papp, & O. Silverstein; *The Invisible Web; Gender Patterns in Family Relationships*. The Guildford Press.
- Rampage, C. (1978). *Moć rod i bračna bliskost*.
- Russell, S. & Carey, M. (2003). *Feminism, therapy and narrative ideas*, As Published in *The International Journal of Narrative Therapy and Community Work*.

FAMILY AND WORK

Violeta Blagojević

Abstract

In the circle of our family we are born, we grow, and we develop personally and professionally. For many people family is a sanctuary, a safe place, a place in which "I am myself", love, respect, unity...It is familiar that a family is a main source of social support, but also a main source of personal stress. So we can say that family life has its own advantages and limitations. Family affects professional careers of its members like professional career of members affects their families. Not only actual family affects on choice of profession, but also a primary family, and primary family of our partners. Professional and family role (marriage, partner, parent, and child role) can be supplemented, but can also be disturbed by each other.

Key words: family, profession, role, model organisation, parenthood, expectation.

LJUBAVNI ODNOSI I AFEKTIVNA VEZANOST

Rezime

Partnerski ili ljubavni odnosi su dominantna forma u kojoj većina ljudi provodi životni vek. Zbog toga je pitanje razumevanja porekla i kvaliteta ovih odnosa veoma značajno. Teorija afektivnog vezivanja (Bowlby, 1988; Ainsworth, 1968) okvir je koji uz teorijsko objašnjenje nudi i empirijsku proveru moguće povezanosti dominantnih obrazaca afektivnog vezivanja u detinjstvu sa obrascima afektivnog vezivanja u ljubavnim odnosima. Na uzorku od 200 studenata Univerziteta u Nišu, skalama za procenu obrazaca porodičnog i partnerskog afektivnog vezivanja (Brenan, Klark & Shaver, 1985; Bartholomew, 1998) pokušali smo da odgovorimo na pitanje zastupljenosti identifikovanih obrazaca afektivnog vezivanja, kao i njihove međusobne povezanosti. Rezultati potvrđuju pretpostavku o postojanju svih do sada identifikovanih obrazaca afektivnog vezivanja, a ukazujući na sličnost distribucije dobijene u Srbiji sa distribucijama dobijenim u Japanu, Izraelu i Kini, upozoravaju na trend neosamostaljenja i negovanja tzv. «ponašanja zavisnosti». Takođe, rezultati potvrđuju pretpostavke o povezanosti porodičnih i partnerskih obrazaca.

Ključne reči: teorija afektivnog vezivanja, obrasci porodičnog afektivnog vezivanja, obrasci partnerskog afektivnog vezivanja.

Teorija afektivnog vezivanja

Ljubavni odnosi ne samo da su forma u kojoj većina ljudi provodi život, već su i najznačajniji sadržaj naših života. Prema većini psiholoških teorija, iskustva iz detinjstva, odnosno kvalitet odnosa sa roditeljima, značajno određuju odnose prema partnerima u odraslom dobu. Teorija afektivnog vezivanja ne samo da teorijski argumentuje davno formiranu hipotezu o značajnosti ranih odnosa za kasnija životna iskustva osobe, već ovoj hipotezi obezbeđuje i metodološko utemeljenje. Preciznije, teoričari afektivnog vezivanja nastoje da dokažu postojanje povezanosti, pa čak i prediktivnosti ranih majka-dete odnosa za kasnija ljubavna iskustva osobe. Mogućnost da se nešto od kvaliteta ljubavnih odnosa može predvideti svakako nije zanemarljiva. Jer, uz mogućnost predikcije ide i mogućnost prevencije. Učinilo nam se potrebnim da postojanje ove mogućnosti proverimo i u sredini kakva je naša (Niš, Srbija, 2004). Budući da se istraživanje oslanja na principe teorije afektivnog vezivanja posvećeno joj je nešto više prostora.

TAV (teorija afektivnog vezivanja), pre svega jeste teorija o poreklu i prirodi čovekove osećajnosti. Iako je nastala u psihoanalitičkim krugovima, teorijski se oslanja na doprinose etologije, uporedne psihologije i kibernetike. Negujući

⁹ E-mail: stefano@bankerinter.net

multidisciplinarnost u pristupu problemu, ova teorija integriše brojne naučne doprinose u kreativan i originalan način razmišljanja o ljudskim emocijama. Od svog nastanka, sredinom prošlog veka do današnjih dana, TAV prelazi dug i trnovit put – od oštih kritika i odbacivanja ortodoksnih psihoanalitičara do kasnijeg prihvatanja, od nekritičke institucionalne primene, preko javnog odbacivanja do korigovanja stavova, od teorijske spekulativne nauke do nauke zasnovane na empirijskim podacima, od teorije koja se bavi odnosom između majke i deteta do jedne od najprihvaćenijih teorija emocionalnog razvoja čoveka.

Teorija afektivnog vezivanja nastaje kao rezultat saradnje engleskog psihoanalitičara, Džona Bolbija (John Bowlby, 1907-1990) i američkog razvojnog psihologa, Meri Ejnsvort (Mary Ainsworth, 1913-1999). Džon Bolbi je u nauku uveo pojam afektivne vezanosti (attachment) u želji da označi specifičan, komplementaran odnos koji se u najranijem detinjstvu formira između majke i deteta i traje kroz čitav život. Njemu dugujemo novi način mišljenja o vezi koja postoji između majke i deteta. Svoju hipotezu o afektivnoj vezanosti zasnovao je na teoriji o instinktivnom ponašanju, oslanjajući se na doprinose etologa. Meri Ejnsvort predavač kliničke i razvojne psihologije na univerzitetu u Baltimoru, nije samo prevela Bolbijev koncept u empirijske nalaze, već je i doprinela daljem razvoju teorije kroz koncipiranje istraživačkih tehnika, postuliranje pojma *sigurne-nesigurne baze* kao osnove rasta i razvoja ličnosti i pre svega kroz stvaranje prve klasifikacije obrazaca afektivnog vezivanja u primarnoj porodici.

Primarne ili porodične afektivne veze

Razvoj afektivnog vezivanja u ranom detinjstvu (Ainsworth, Blehar, Waters, Wall, 1978) oslanja se na sledeće tačke:

- Potreba za kontaktom je primarna ljudska potreba. Budući da je beba bez fizičkih moći da sebi obezbedi zadovoljenje te potrebe (za razliku od majmunčića, guščića...), ona razvija socijalne moći (osmeh, gukanje, plač) i njima obezbeđuje zadovoljenje potrebe za kontaktom sa drugima.
- Odrasli su predisponirani da reaguju na signale koje beba šalje. Naravno, kvalitet njihove reakcije je različit.
- U odnosu na kvalitet tog reagovanja beba formira sliku o sebi i sliku o svetu ili *unutrašnji radni model sebe i drugih*.

U nastojanju da utvrdi modalitete reagovanja majki i posledično modalitete dečjih odgovora, Meri Ejnsvort (Ainsworth & Witting, 1959) uradila je više istraživanja u kojima je opservirala dijade majka–dete (istraživanja u Ugandi i Baltimoru). Za potrebe istraživanja koncipirala je i čuvenu, danas već klasičnu tehniku *Situacije sa strancem*, (The Strange Situation, Ainsworth, 1959). Reč je o laboratorijskoj posmatračkoj proceduri proučavanja odnosa vezanosti i istraživačkog ponašanja u uslovima stresa. Situacija sa strancem je minijatura drama koja ima 8 epizoda i čiji akteri su majka, beba, stranac i posmatrač. Prema unapred napravljenom scenariju, majka i dete prolaze kroz niz separacija i sastajanja. Evo i preciznijeg pregleda epizoda :

- 1.epizoda (2 min.) - Majka i dete započinju interakciju u sobi.
- 2.epizoda (3 min.) - Dete se organizuje u sobi kako ono hoće, majka asistira samo po potrebi.
- 3.epizoda (3 min.) - U sobu ulazi stranac, igra se sa detetom samo u toku poslednje minute.
- 4.epizoda (3 min.) - Majka izlazi i ostavlja dete sa strancem (prva separacija).
- 5.epizoda (3 min.) - Majka se vraća. Stranac tiho napušta sobu (prvo sastajanje).
- 6.epizoda (3 min.) - Majka ostavlja dete samo u sobi. (druga separacija).
- 7.epizoda (3 min.) - Stranac ulazi u sobu, ostaje sa detetom, uključujući se po potrebi.
- 8.epizoda (3 min.) - Majka se vraća, stranac odlazi (drugo sastajanje).

Na osnovu reagovanja dece u situaciji sa strancem, Meri je prvi put uspela da izdvoji tipove afektivne vezanosti:

TIP	A TIP	B TIP	C TIP	D
<i>Odnos majke prema detetu</i>	<i>dosledno ne reaguje na signale deteta, pa dete prestaje da očekuje</i>	<i>dosledno reaguje na signale deteta, pa dete stekne poverenje u nju</i>	<i>selektivno reaguje na signale, pa dete nauči da šalje samo signale koji njoj odgovaraju</i>	<i>konfuzna, uplašena majka bez ikakve strategije prema detetu</i>
<i>odnos deteta prema drugima</i>	<i>negativna slika drugih, strategija izbegavanja,</i>	<i>pozitivna slika drugih, strategija prihvatanja,</i>	<i>pozitivna slika drugih, strategija lepljenja,</i>	<i>negativna slika drugih, strategija izbegavanja.</i>
<i>odnos deteta prema sebi</i>	<i>pozitivna slika sebe, poricanje važnosti osećanja, ulaganje u materijalno</i>	<i>pozitivna slika sebe, prihvatanje sopstvenih osećanja</i>	<i>negativna slika sebe, naglašeno osećanje niže vrednosti</i>	<i>negativna slika sebe, naglašeno osećanje niže vrednosti</i>

Partnerske ili ljubavne afektivne veze

Bliske partnerske ili ljubavne veze su forma u kojoj većina ljudi provodi život. Pri tom, raznovrsnost i brojnost modaliteta u kojima parovi funkcionišu nije lako ni predvideti, ni objasniti. Pristalice teorije afektivnog vezivanja (Hazan & Shaver, 1987) zastupaju uverenje da su partnerske veze zapravo zasnovane na unutrašnjim radnim modelima stečenim u detinjstvu. Svoj stav baziraju na sledećim postulatima:

- Emocionalnom dinamikom i ranog afektivnog i partnerskog odnosa upravlja isti bihevioralni sistem.
- Individualne razlike u ponašanju afektivnog vezivanja odraslih su posledice očekivanja i verovanja koje su ljudi stvorili o sebi samima i sopstvenim bliskim vezama na osnovu svojih afektivnih veza u prošlosti.
- Partnerska ljubav podrazumeva uzajamno dejstvo privrženosti, brizi i seksa.
- Vrste individualnih razlika primećenih u odnosima dete - majka slične su individualnim razlikama identifikovanim u partnerskim odnosima.

Na osnovu pobrojanih argumenata krenula je teorijska, ali i empirijska ekspanzija u ovoj oblasti. Počev od jednostavnijih procedura zasnovanih na analogiji sa obrascima afektivnog vezivanja stvorenim u detinjstvu, (AA; Hazan & Shaver, 1989) do metodološki složenijih istraživanja zasnovanih na primeni faktorske analize (Bartholomew, 1990) istraživači nastoje da konstruišu instrumente za procenu partnerskog afektivnog vezivanja kao i da utvrde konačnu klasifikaciju modaliteta partnerskih obrazaca. U pokušaju da integriše i organizuje plodonosni i raznoliki empirijski rad u oblasti afektivnog vezivanja odraslih, Kim Bartholomew je 1990. godine formulisala četirikategorijalan model vezanosti adolescenata i odraslih. Model je izveden iz Bolbijeve teorijske pretpostavke o tome da postoje dva tipa unutrašnjih radnih modela vezanosti – *model sebe i model drugog* i da svaki od tih modela može da se predstavi kao dihotoman – pozitivan ili negativan. U osnovi ovog modela su dimenzije identifikovane faktorskom analizom, dimenzija odbacivanja i dimenzija anksioznosti. Ukrštanjem ovih dimenzija sa unutrašnjim radnim modelima dobijaju se četiri glavna stila vezanosti: sigurni, preokupirani, povlačeći i bojažljivi stil vezanosti. Svaki od navedenih stilova vezanosti karakteriše različiti pristup bliskim odnosima, kao i različite strategije emocionalne regulacije i interpersonalnog ponašanja (Bartholomew, 1993).

Klasifikacija partnerskih afektivnih veza:

Izbegavajući obrazac partnerske vezanosti karakteriše niska anksioznost i visoko izbegavanje (pozitivan model sebe i negativni model drugog). Pozitivna slika o sebi (uz negativnu sliku drugih) čini da ove osobe vide sebe toliko superiornim da ih to onemogućava u razvijanju kvalitetnih partnerskih odnosa. Najčešće su njihove partnerske veze površne i kratkotrajne.

Sigurni obrazac partnerske vezanosti određuje niska anksioznost i nisko izbegavanje (pozitivan model sebe i pozitivan model drugog). Dobra slika i o sebi i o drugima daje šansu osobama ovog tipa da grade autentične, otvorene partnerske odnose.

Preokupirani obrazac partnerske vezanosti je određen visokom anksioznošću i niskim izbegavanjem (negativnim modelom sebe i pozitivnim modelom drugih), te zbog toga osobe ovog tipa polaze sa pozicije sopstvene manje vrednosti. U partnersku vezu se investiraju preterano, očekujući da će kvaliteta partnera (pozitivan model drugih) a na osnovu intenzivne vezanosti nadoknaditi

njihove lične manjkavosti. Njihove partnerske veze sklone su simbiozi, dramatične su i često upakovane u romantičnu priču o pravoj ljubavi koja ne zna za granice.

Bojažljivi obrazac partnerske vezanosti definisan je visokom anksioznošću i visokim izbegavanjem (negativnim modelom sebe i negativnim modelom drugog). Zbog toga su osobe sa bojažljivim stilom vezanosti visoko zavisne od drugih, jer kroz odnos sa drugima traže potvrdu sopstvene vrednosti. Istovremeno imaju negativna očekivanja od drugih, te su sklone izbegavanju bliskosti, da bi izbegle bol zbog potencijalnog gubitka i odbacivanja. Posledično njihove partnerske veze su retke ili haotične.

Cilj i hipoteze istraživanja

Osnovni cilj istraživanja je empirijska provera distribucije afektivne vezanosti u Srbiji (Niš, 2004), i ispitivanje povezanosti iskustava iz detinjstva sa kvalitetom odraslih partnerskih veza. U odnosu na osnovni cilj definisane su i hipoteze.

Opšta hipoteza:

Očekuje se postojanje povezanosti obrazaca afektivnog vezivanja formiranih u primarnoj porodici sa obrascima partnerskog afektivnog vezivanja.

Specifične hipoteze:

H1 Očekuje se da će se i na studentskom uzorku potvrditi postojanje svih do sada identifikovanih obrazaca primarnog kao i partnerskog afektivnog vezivanja.

H2 Očekuje se postojanje povezanosti sigurnog obrasca afektivnog vezivanja u primarnoj porodici i sigurnog obrasca partnerskog afektivnog vezivanja.

H3 Očekuje se postojanje povezanosti izbegavajućeg obrasca afektivnog vezivanja u primarnoj porodici i odbacujućeg obrasca partnerskog vezivanja.

H4 Očekuje se postojanje povezanosti ambivalentnog obrasca afektivnog vezivanja u primarnoj porodici i okupiranog obrasca partnerske afektivne vezanosti.

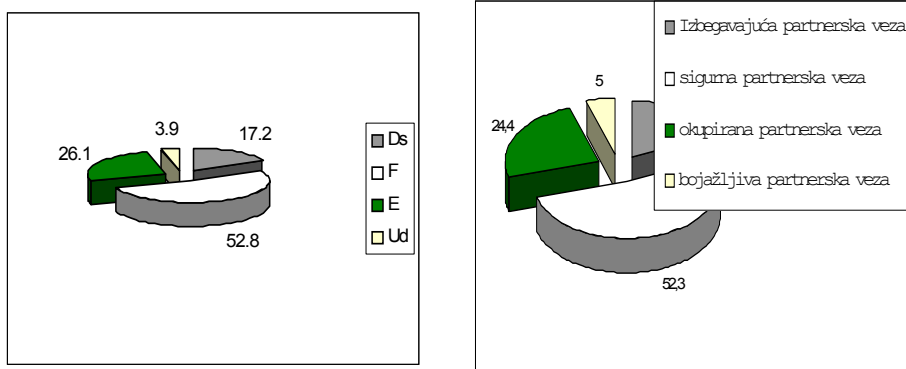
H5 Očekuje se postojanje povezanosti dezorganizovanog obrasca afektivne vezanosti u primarnoj porodici i bojažljivog obrasca partnerskog vezivanja.

Uzorak i instrumenti

Istraživanje je sprovedeno u Nišu, na uzorku od 200 studenata, starosti od 19 do 26 godina (124 devojke i 76 momaka). O odnosima u detinjstvu saznavano je na osnovu Upitnika za procenjivanje porodične afektivne vezanosti (Brenan, Klark & Shaver, 1985), a informacija o odnosu prema partnerskim vezama dobijena je na osnovu Skale za procenu bliskih partnerskih veza (Experience of Close Relationships Scale, Bartholomew, 1998).

Rezultati i diskusija

Grafikon 1. Distribucija obrazaca afektivnog vezivanja

Distribucija obrazaca afektivnog vezivanja potvrdila je očekivanje da će i u Srbiji (Niš, 2004) biti zastupljeni svi do sada identifikovani obrasci. Kao i u inostranim istraživanjima (Marinus H. Van Ijzendoorn & Abraham Sagi, 1999) najzastupljenije je sigurno afektivno vezivanje. Međutim, za razliku od razvijenih zapadno-evropskih zemalja i Amerike u kojima je drugi po zastupljenosti izbegavajući obrazac afektivnog vezivanja, u Srbiji za sigurnim sledi ambivalentno afektivno vezivanje. Time naša distribucija nalikuje distribucijama dobijenim u Kini, Izraelu i Japanu (Nakagava, Lamb, Miyake, 1992). Potencijalnoa sličnost svakako bi se mogla naći u trendu neosamostaljivanja dece i negovanja takozvanog «ponašanja zavisnosti».

Tabela 1: Korelacije obrazaca porodičnog afektivnog vezivanja i aktuelnog

	Sigurno PAV	Odbacujuće PAV	Okupirano PAV	Bojažljivo PAV
Sigurno AV	R=0,68			
Izbegavajuće AV		R=0,52		
Ambivalentno AV			R=0,56	
Dezorganizovano AV				R=0,63

Korelacije između porodičnih obrazaca i aktuelnog odnosa prema partneru u svakoj podgrupi su statistički značajne. Ovaj nalaz potvrđuje pretpostavku da emocionalni stil formiramo kroz interakciju sa osobom koja nas neguje u detinjstvu i prenosimo ga dalje kroz život na osobe sa kojima smo bliski. Dakle, ako je majka na naše potrebe reagovala adekvatno, dosledno i toplo, velike su šanse da kao odrasle osobe negujemo partnerske odnose poverenja sigurnosti, uzajamnog uvažavanja ($r=0,68$). Ali, ako su majčine poruke bile u smislu odbacivanja i doslednog neodgovaranja na naše potrebe, razvoj ličnosti mogao je ići u pravcu odbrambene fokusiranosti, povlačenja iz socijalnih relacija, nepoverljivosti. Distancirani i oklopljeni, ovi ljudi i prema partnerima imaju nepoverljiv, zatvoren odnos. Strah od intimnosti, zapravo je strah od ponovnih bolnih razočaranja. I ova povezanost je statistički značajna ($r=0,52$). Međutim, u situaciji majčinog selektivnog reagovanja na signale deteta, dete zbog neredovnog režima potkrepljivanja održava ponašanje vezivanja za majku. Nesigurno u dostupnost majke, ono pronalazi strategije koje će mu obezbediti što više kakve, takve pažnje. Emocionalna zavisnost obično je «cena» koju plaća da bi od ambivalentnog roditelja bilo voljeno. Majci za ljubav ostaće nesigurno, neježno, nespretno, bolešljivo. Ovakvo dete kao odrasla osoba ponavlja jednom naučenu strategiju. Sada, u odnosu na ljubavnog partnera. Vezuje se za partnera na simbiotski način, preokupirano je sopstvenom ljubavnom vezom. Partnera obično neumoljivo kontroliše (naravno u ime ljubavi), muči beskrajnim pitanjima tipa: «Da li me voliš, da li me sigurno voliš, da li me najviše voliš?». Rezultati sprovedenog istraživanja kažu da si i ovaj odnos u značajnoj meri prenosi iz detinjstva ($r=0,56$). Najzad, suočeno sa roditeljem koji je preplavljen sopstvenim strahovima, dete ne uspeva da iz detinjstva ponese ikakvu strategiju za izlaženje na kraj sa problemima. Partnerski odnosi ovakvih osoba obeleženi su neprekidnim dilemama između potrebe za pripadanjem i straha od otvaranja ($r=0,63$).

Odnos afektivnih obrazaca u ljubavnim vezama

Poslednja stvar koja je na nešto manjem uzorku ($N=86$) istražena bio je odnos afektivnih obrazaca u partnerskim vezama.

Tabela 2: Afektivni obrasci kod mladića i devojaka (procenti)

mladići	devojke	opservirani procenti
izbegavanje	anksioznost	4,75
anksioznost	izbegavanje	1,92
sigurnost	izbegavanje	10,45
sigurnost	sigurnost	58,7
anksioznost	sigurnost	8,5
izbegavanje	sigurnost	12,32
anksioznost	anksioznost	0
sigurnost	anksioznost	3,33
izbegavanje	izbegavanje	0

Iz tabele vidimo da su neke kombinacije mnogo češće od drugih, ali i da neke praktično u ovom uzorku nisu dobijene. Ono što treba prokomentarisati svakako su kombinacije koje svojom učestalošću značajno odstupaju od očekivane frekvence (u odnosu na distribuciju).

Značajno češći od očekivanog su parovi u kojima je mladić izbegavajućeg stila, a devojka anksioznog. Moguće objašnjenje treba potražiti u stereotipima sredine, koji kažu da su pravi muškarci zatvoreni i uzdržani, a prave devojke brižne i sentimentalne.

Mladići sigurnog obrasca i devojke sa zbegavajućim obrascem pokazuju takođe značajno odstupanje, u smislu da ima više takvih parova nego što bi se teorijski očekivalo. Objašnjenje je možda rečenica mladića koji pripada ovom poduzorku: «Samo je ona pristala na vezu bez obaveza, sa slobodom za oboje». Ona je ćutala.

Posebno indikativnim čine nam se podaci o praktičnom nepostojanju kombinacija anksiozna-anksiozan ili izbegavajući-izbegavajuća (značajno negativno odstupanje). Razmišljajući o ovim kombinacijama učinio nam se mentalno-higijenski ispravnim nalaz da one ne postoje, odnosno se ljudi ovakvih stilova uzajamno odbijaju. Veličina uzorka naravno ne dozvoljava ovakva zaključivanja, ali dozvoljava nadu da ćemo kroz dalja istraživanja ljubavnih stilova biti uspešniji u odgovaranju na ovakva pitanja.

LITERATURA:

- Ainsworth, M. D. S., Blehar, M.C., Waters, E., & Wall, S. (1978). *Patterns of attachment: A psychological study of the strange situation*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Ainsworth, M.D.S. & Witting, B. A. (1959). "Attachment and exploratory behavior of one year olds in a strange situation", In B.M.Foss (Eds.) *Determinants of infant behavior*, (Vol 4 pp129-173) London: Methuen.
- Bartholomew, K., (1990). "Avoidance of intimacy: An attachment perspective", *Journal of Social Psychology*, 37, 95-109.
- Bowlby, J. (1988). *A secure base*. New York: Basic Book.
- Bowlby, J., (1978). "The making and breaking of affectional bonds, Etiology and psychopathology in the light of attachment theory. II Some principles of psychotherapy", *British Journal of Psychiatry*, 130:201-210.
- Brennan, K. A., Clark, C. L., & Shaver, P.R. (2001). "Self - report measurement of adult attachment: An integrative overview" In J.A. Simpson & W.S. Rholes

- (Eds.), *Attachment theory and close relationships* (pp 46-76) New York: Guilford Press.
- Bretherton, I. (1991). *Roots and growing points of attachment theory* In attachment across the life cycle, C.M. Parkes, J. Stevenson-Hinde and P. Marris (eds), London: Routledge.
- Bretherton, I., Biringen, Z., Ridgeway, D., Maslin, C. & Sherman, M.(1989). "Attachment: The Parental perspective", *Infant Mental Health Journal*, 10, 203-221.
- George, C., Kaplan, N, & Main, M. (1985). *Adult Attachment Interview* (2 nd ed.) Unpublished manuscript, University of California at Berkeley.
- Hazan, C. & Shaver, P., (1988). "AA biased overview of the study of love", *Journal of Social and Personal Relationships*, 5, 473-510.
- Main, M. & Hesse, E. (1990). "The insecure disorganized/disoriented attachment pattern in infancy: Precursors and sequelae" In M. Greenberg, D. Cicchetti, & E.M.Cummings (Eds.) *Attachment during the preschool years: Theory, research and intervention* (pp 161-182) Chicago: University of Chicago Press.
- Marinus H.Van Ijzendoorn & Abraham Sagi, (1999). *Cross Cultural Patterns of Attachment: Universal and Contextual Dimensions*, London: Handbook Of Attachment.
- Nakagava, Lamb, Miyake, (1992). "Antecedents and correlates of the strange situation behavior of Japanese infants", *Journal of Cross Cultural Psychology*, 23.
- Shaver, P.R., Collins, N. & Clark, C.L. (1996). "Attachment styles and internal working models of self and relationship partners" In G.J.O. Fletcher & J. Fitness (Eds.): *Knowledge structures in close relationships: A social psychological approach* (pp 25-61) Mahwah, NJ: Erlbaum.
- Shaver P.R., & Hazan, C., (1987). "Romantic love conceptualized as an attachment process", *Journal of Personality and Social Psychology*, 52, 511-524.
- Stanojević, T.S. (2000). *Afektivno vezivanje – transgeneracijski prenos*, Magistarski rad, Filozofski fakultet, Beograd.

ROMANTIC RELATIONSHIPS AND PATTERNS OF ATTACHMENT

Tatjana Stefanović-Stanojević

Abstract

Close or romantic relationships are a dominant form of relationships, given that generally people spend most of their lives in it. Therefore, the issue of understanding the origin and the quality of these relationships is a very important one. The attachment theory (J. Bowlby, 1988; M. Ainsworth, 1968) has been taken as a framework, in order to offer, along with the theoretical elucidations, an empiric confirmation of a possible relation between the dominant patterns of attachments during the childhood and the patterns of attachments during romantic relationships.

The test was made on the sample of 200 students at the University of Niš, on the basis of the Parental Value-Orientations and Relations-Orientations Scales (Brennan, Clark & Shaver, 1985; Bartholomew, 1998). We attempted to find an answer to the issue of distribution of identified patterns of attachment as well as to the matter of their interrelations. The outcome substantiates the supposition which is based on the existing of all patterns of attachment identified so far, underlining the similarity between the distribution which was obtained in Serbia and those obtained in Japan, Israel and China, and being the warning sign of the trend which expresses itself in the lack of independence and in cherishing of so-called "addictive behaviour". In addition, the results obtained confirm our assumptions concerning the relations between the family relationship and close relationship patterns.

Key words: attachment theory, family attachment patterns, close relationship attachment patterns.

UTICAJ KVALITETA AFEKTIVNE VEZANOSTI NA RAZVOJ CRTA EMOCIONALNE INTELIGENCIJE

Rezime

Osnovna svrha istraživanja je da utvrdi da li postoji povezanost između obrazaca afektivne vezanosti i crta emocionalne inteligencije. Povezanost se očekuje usled velikog broja sličnih odlika ličnosti uočenih prilikom razvrstavanja pojedinaca u kategorije sigurno privrženih i emocionalno inteligentnih, što naravno implicira i povezanost u negativnom smeru. Osim ovoga, ispitivana je i korelacija između opšte i emocionalne sposobnosti. Hipoteza kojom je istraživanje započeto je potvrđena, a osim nje i ona kojom je proivena pretpostavka o nepostojanju korelacije između emocionalne inteligencije i intelektualnih umeća.

Zaključci idu u prilog pretpostavljenom da će se osnovne crte emocionalne inteligencije steći u najranijem životnom periodu – onom kada se razvija afektivna privrženost. Zavisno od njenog sigurnog ili nesigurnog kvaliteta, koji će biti formiran u skladu sa nivoom majčine respozivnosti, osoba će razviti ili ne, emocionalno inteligentne crte ličnosti. Izveden je zaključak da su ovi konstrukti u ličnosti međusobno povezani i da se emocionalna umeća uče kroz blisku interakciju sa majkom.

Ključne reči: afektivna vezanost, crte emocionalne inteligencije, opšta inteligencija.

Afektivna vezanost

Mogućnost da danas uopšte raspravljamo na ovu temu imamo zahvaljujući Johnu Bowlbyju¹¹. Sinonim za njegov rad i jeste upravo *afektivna vezanost*, pojam po svojoj manifestaciji blizak *emocionalnoj zavisnosti*, ali po prirodi i pokretačima koji su u njegovoj osnovi značajno različiti, pa će uvidevši to, Bowlby početi da utire put jednoj od najzanimljivijih psiholoških inovacija, odlučno braneći tezu da je ponašanje afektivnog vezivanja filogenetska tekovina. Afektivna vezanost je specifičan, asimetričan odnos koji se u najranijem detinjstvu stvara između majke i deteta, traje kroz ceo život i definiše njegove kasnije odnose prema drugima. Ona je primarna potreba i bazičan oblik ljudskog ponašanja.

Razvoj afektivne vezanosti kroz kontakt deteta sa majkom

Već je poznato da dete relativno kasno biva sposobno da fizički kontroliše svoj odnos sa majkom, pri čemu podrazumevamo količinu vremena koju će provesti sa njom i prostornu blizinu koju će ostvariti. Ali je od prvih dana, kada lice svoje majke još uvek ne razlikuje od drugih, njegovo reagovanje na ljudski dodir uopšte vrlo intenzivno, pri čemu ljudski lik izaziva najveće interesovanje kod bebe. Kao u ogledalu, ona će svoj osmeh videti na licu majke i ponovo, njena razdraganost će

¹⁰E-mail: stefano@bankerinter.net; miranelica@yahoo.com

¹¹ Stefanović – Stanojević, T. *Emocionalni razvoj ličnosti*. Niš: Prosveta, 2002.

dalje nizati smeh na dečje lice, koje će osećati da je moćno da utiče na nju i da je sposobno da bude ravnopravni i aktivni učesnik u igri međusobnog pružanja, davanja i uzimanja. Majčina responzivnost je ključna determinanta kvaliteta privrženosti kao razvojnog procesa.

Vezanost za majku razvija se kroz neposredne situacione datosti u kojima počinje da biva evidentna od 6. meseca. Mnogi su znaci koji pokazuju da je ostvarena ova specifična privrženost: beba će drugačije plakati kada majka izađe iz sobe, počće da joj pruža ruke kada ona prilazi, drugačije će je pozdravljati i na njoj dostižne načine u ovoj ranoj fazi - dozivanje, plakanje, tepanje i osmehivanje, prijanjanje i traženje, a kasnije i samostalno joj se približavajući – pokušati da ostvari svoj cilj – blizinu sa majkom. Ostvarivanjem blizine sa njom ona postaje svojevrsna sigurna osnova za eksploraciju, kada su pretnje okruženja najmanje i bezbedno utočište kada se uoči nadolazeća opasnost.

Značaj svakodnevnog iskustva za formiranje unutrašnjeg radnog modela

Proces građenja slike o sebi započinje od prvih meseci života iznova ponavljanim iskustvom, sticanim u prvom objektnom odnosu. U *slici* su osim uverenja o ličnoj vrednosti, projektovana i ona o tome šta se iz aktuelnog afektivnog odnosa može očekivati, na osnovu čega će se pripremati strategije neophodne za život i psihički razvoj. Taj svojevrsni „manevar“ je ogledalo onih odnosa koji zaista jesu nekada uspevali i tako će dete početi da prilagođava svoje ponašanje, svodeći ga na one bihevioralne vidove za koje je već dobro utvrđeno da na njih roditelj najaktivnije reaguje. Ove kognitivno-afektivne strukture su nazvane *radnim modelima* zbog toga što su osnova za akciju u situacijama afektivnog vezivanja i kao takve će kasnije biti generalizovane i ekstrapolirane na buduće intimne veze, unoseći u njih očekivanje o tome koji će obrasci ponašanja biti najsvrsishodniji u cilju održavanja pažnje i zadobijanja ljubavi – da li otvorenost i razvijeni kapaciteti za istinsku zainteresovanost za drugo ljudsko biće, ili (nesvesna) manipulacija i patološka igra u kojoj se ocenjuje ko dobija više i ko je pametniji, a ko biva nasamaren.

Unutrašnji radni modeli se obrazuju prema sebi i drugima. **Model sebe** predstavlja skup očekivanja i verovanja deteta o sebi samom, do kojih ono dolazi na osnovu kvaliteta odnosa roditelja prema njemu, dok će se **model drugih** odnositi na verovanja i očekivanja u odnosu na druge i takođe je zasnovan na opaženom ponašanju roditelja. Ove reprezentacije su stabilne, automotivacione i samopotkrepljujuće, pa će svako drugačije interpretiranje aktuelne međuljudske relacije samoj osobi delovati prilično neubedljivo, što istovremeno znači da će život, mogućnosti koje nam nudi, biti sagledavane kroz (manje ili više) iskrivljenu prizmu ličnih vizura koje značajno falsifikuju stvarnost.

Bowlbyjeva klasifikacija tipova afektivne vezanosti

Shodno ovako razrađenoj teoriji, Bowlby je načinio i klasifikaciju dominantnih obrazaca afektivnog vezivanja dece. Kvalitet sigurnosti karakteriše onu koja traže i dobijaju zaštitu, sigurnost i prijatnost kada su uznemirena, dok se nesigurni kvaliteti razvijaju kada ponašanje afektivnog vezivanja naiđe na odbacivanje, nedoslednost ili čak pretnju. Na osnovu svakodnevnih iskustava sa figurom majke dete će obrazovati jedan od sledećih modela. TIP „A“ – povučena afektivna vezanost koja podrazumeva radni model sebe ispunjen osećanjem manje vrednosti, pri čemu se od daljih razočaranja mališan brani postavljanjem nepremostivog jaza prema drugima. * TIP „B“ – sigurna afektivna vezanost - majka je uvek psihološki dostupna, pružajući detetu prikladno pažnju i negu, jačajući tako kod njega uverenje da je ono biće vredno ljubavi. * TIP „C“ – ambivalentna privrženost - usled selektivnog reagovanja na detetove signale dolazi do formiranja intenzivnijeg reagovanja, upravo zbog njegovog neznanja nakon kog će pokušaja signaliziranja biti nagrađeno. Ovim mehanizmom se preterano vezivanje permanentno zadržava, što u godinama koje slede zasniva unutrašnji model sebe i značajnih drugih na očajničkoj borbi za zadržanje pažnje majke i drugih važnih figura. * TIP „D“ – dezorganizovana afektivna vezanost – grupa dece kod koje dominira visoka anksioznost uz istovremeno visoko odbacivanje drugih.

Ako istom doživljaju damo drugi naziv, da li se onda i sam doživljaj menja? Da li je unutrašnje iskustvo drugačije ako *samoću* nazovemo *osamom* ili je navođenje ovog konkretnog primera samo jednostavna igra sinonima i argument protiv za moju narednu misao? Ono što pokušavam je da iskoristim malo drugačiju terminologiju za iskustvene doživljaje koje sam u velikoj meri pronasla sličnima. Imajući sada uvid u sve registrovane obrasce, pokušaću da svoje razmišljanje što jasnije iznesem.

Mnogobrojni su načini na koje možemo objasniti kako karakteristike ličnosti dobijaju svoj konačan oblik, ali ono u čemu se kao psiholozi moramo jednodušno složiti jeste da bazična građa naše ličnosti izranja iz naše porodice. Ona je okrilje pod kojim učimo emotivna značenja reči, u kome osvešćujemo i dajemo ime čudesnom nizu interoceptivnih manifestacija, odevajući ga u, ponekad sasvim idiosinkratičnu, simboliku i, konačno, dajemo završni i najdublji, neminovni sadržaj – njihov smisao u našem životu. Na tom prvom poprištu suočavanja i otkrivanja svojih slabosti, umeća i veština izdvojiće se dve značajne figure koje će na unutrašnjem planu predstavljati etalon na osnovu koga ćemo ocenjivati i korigovati svoje doživljaje. Možda je naše lično ubeđenje takvo da ljudskom biću otvaramo prostor za samoispunjenje i samostalno definisanje svoje budućnosti čiji su ciljevi ti koji vuku i oblikuju sadašnje ponašanje, ali ako se vratimo u prve dečje godine, period neslobode i potpune, biološke upravljenosti na roditelja čija je funkcija psihičko preživljavanje, obrazovanje najbazičnijih osećajnih obrazaca tada može biti samo refleksija međudodnos, u kojima upućeni jedni na druge, žive članovi porodice. Roditelj koji je impulsivan, emocionalno nezreo i hladan, netolerantan, bez umeća da ostvari istinski ljudski odnos u kome će dete prepoznati njegovu brigu i uzimati je onoliko koliko mu je od nje potrebno za pravilan, neopterećen razvoj, podići će i vaspitati dete koje će

umnogome biti slika njega samog. Jer, kako razviti kapacitet za razumevanje sebe i drugoga ako nam niko svojim delima nije pokazao da ne smemo zapostaviti osećanja koja zaista mogu biti i uskovitlana i zastrašujuća, ali i uzvišena, ali koja, ako su pravilno usmerena i prepoznata, mogu biti najsigurniji vodič u otkrivanju našeg autentičnog bića i ostvarivanju sebe u harmoničnim relacijama sa bližnjima.

Emocionalna inteligencija (EI)

Čitajući literaturu o emocionalnoj inteligenciji, na našem jeziku, nažalost plasiranoj samo kroz knjigu, "Emocionalna inteligencija" Danijela Golemana (referenca), nemoguće je oteti se utisku da postoji vrlo čvrsta i smislena veza između načina na koji su uspostavljene najranije veze sa našim najbližima sa ako ne svim, ono barem sa nekom od onih dimenzija koje danas pomalo pretenciozno i sa, čini mi se, nedovoljno znanja o sadržaju pojma kojim se bavimo, nazivamo emocionalnom inteligencijom. S obzirom na to da u ovom radu nemamo mogućnost detaljnog iznošenja svih važnih tačaka ovog problema, nedoumice koje eventualno i dalje postoje moći će da se razreše jedino samostalnim proučavanjem literature. Ipak, moramo sažeto da iznesemo, samim tim i podvučemo kao izuzetno važne, sledeće momente.

Koncept EI danas još uvek nije jedinstven. On je počeo da se razvija sredinom devedesetih godina u radovima Johna D. Mayera i Petera Saloveya, (Mayer&Salovey, 1999) a biće popularizovan kroz delo „Emocionalna inteligencija“ Danijela Golemana, kojim će se on prilagoditi najširoj publici, istovremeno značajno modifikujući prvobitno strogo formulisani model. Kada postanete svesni njegovog uticaja i rasprava do kojih je ono dovelo u naučnim krugovima, kao i raznolikosti i širine skupine laika koja je bila njime fascinirana, nameće Vam se misao: Da li ovolika masovna pomama od strane čitalaca za ovim novim konceptom – emocionalnom inteligencijom, možda sugerise nešto važno? Da li su ljudi gladni emocija, da li im njihovo biće nepogrešivo govori o krucijalnom nedostatku, o tome da u njihovim osećanjima možda postoji nešto „neinteligentno“, nešto što osiromašuje i unesrećuje ljudski život, jer kao da ju je možda 5 miliona ljudi u više od 50 zemalja sveta, koliko ih je po zvaničnim podacima kupilo ovu knjigu, videlo kao izvor koji će im možda pomoći da odgovore na pitanje 'GDE JE GREŠKA?'

Model emocionalne inteligencije kao crte ličnosti

Radovi Mayera i Saloveya (1999) bili su inicijalna kapisla za kasnije masovno bavljenje emocionalnom inteligencijom i uz veliko poštovanje za njihova istraživanja, u ovom radu ona će morati da se zaobiđu, kako bi se fokusirali na doprinose britanskih autora čiji je koncept i metod merenja EIja korišćen ovom prilikom. On je lansiran 2001. g. od strane K.V. Petrides i Adriana Furnhama (2000) kojim će ovaj tip inteligencije biti okarakterisan kao *crta ličnosti*.

Zašto se javila potreba za još jednim pristupom? Najveća zamerka ovih autora bila je ta što prethodni istraživači nisu obraćali dovoljno pažnje na činjenicu da

osećanje jeste pre svega *unutrašnji, subjektivni doživljaj* koji je teško osporiti i proglasiti netačnim i nevalidnim bez obzira na to što on potencijalno može da obesnaži i opovrgne stvarnost, jer on *kao takav postoji* i zato ga je nemoguće (a ako se to i učini, onda je to potpuno pogrešno) meriti „spolja“, tj. putem tačnih i netačnih odgovora, što su Mayer i Salovey upravo i činili. Emocionalna inteligencija kao crta ličnosti (tj. emocionalna samo-efikasnost) više je zainteresovana za strukturu dispozicija i samopercepciju povezanu sa osećanjima. Nasuprot gore pomenutoj, nova koncepcija je pre svega zasnovana na upitnicima za samoocenjivanje. Važno je naglasiti i razumeti da se *ovi konstrukti razlikuju po metodama merenja više nego po sadržaju svoje oblasti*. Pomenuti britanski psiholozi smatraju da je merenje emocionalne inteligencije kao sposobnosti problematično zato što je subjektivna priroda čovekovog emocionalnog iskustva nerazdvojivo povezana sa njegovim celokupnim bićem, što podriva napor da se razviju test ajtemi koji se samo sposobnosti tiču, kao što su npr. oni na uobičajenim testovima inteligencije. Emocionalna inteligencija kao crta ličnosti je ovim sagledana kao složaj dispozicija povezanih sa osećanjima i sposobnostima samoopažanja, koja predstavlja strukturu na nižim nivoima hijerarhijski ustrojene ličnosti.

Autori su identifikovali 15 njenih aspekata, odn. crta koje je zajedno sačinjavaju:

adaptivnost – fleksibilnost i volja da se prilagodi novim uslovima,
asertivnost – otvorenost, iskrenost i spremnost da se bori za svoja prava,
emocionalna percepcija (sebe i drugih) – osobi su jasna sopstvena, kao i tuđa osećanja,
ekspresija emocija – sposobnost da se osećanja saopšte drugima,
kontrola emocija (u drugima) – sposobnost da se utiče na osećanja drugih,
regulisanje emocija – sposobnost da se kontrolišu svoja osećanja,
niska impulsivnost – osoba misaona i manje sklona da se preda svojim nagonima,
umeće održavanja odnosa – sposobnost da se imaju ispunjeni odnosi sa ljudima,
samopoštovanje – uspešna i samouverena,
moć samomotivacije – nadahnutost uz malo verovatnoće da će se odustati pred teškoćama,
socijalna kompetencija – veština da se sarađuje uz postojanje izvanrednih socijalnih umeća,
kontrola stresa – sposobnost da se izdrži pritisak i reguliše stres,
crta empatije – sposobnost da se stvari gledaju iz tuđe perspektive,
crta sreće – zadovoljstvo svojim životom,
crta optimizma – osoba samopouzdana i ona koja će verovatno “gledati svetlu stranu života”.

Predmet istraživanja

Predmet istraživanja je moguća povezanost afektivne vezanosti i emocionalne inteligencije.

Cilj i zadaci istraživanja

Osnovni cilj ovog istraživanja jeste da se dobiju odgovori na sledeća pitanja:

- Da li postoji povezanost između emocionalne inteligencije i vidova afektivne vezanosti ?
- Da li postoji povezanost između opšte i emocionalne inteligencije ?
- Da li se uočava korelacija između nivoa opštih intelektualnih sposobnosti i obrazaca afektivne vezanosti ?

Hipoteze istraživanja

Osnovna hipoteza

- Očekuje se da postoji povezanost između obrazaca afektivne vezanosti i emocionalne inteligencije.

Posebne hipoteze

- Očekuje se da postoji povezanost obrasca sigurne afektivne vezanosti sa emocionalnom inteligencijom.
- Očekuje se da postoji povezanost obrasca preokupirane afektivne vezanosti sa emocionalnom inteligencijom.
- Očekuje se da postoji povezanost izbegavajućeg obrasca afektivne vezanosti sa emocionalnom inteligencijom.
- Očekuje se da postoji povezanost neorganizovanog vida afektivne vezanosti sa emocionalnom inteligencijom.
- Očekuje se da ne postoji povezanost između opšte i emocionalne inteligencije.
- Očekuje se da ne postoji povezanost opšte inteligencije sa obrascima afektivne vezanosti.

Varijable istraživanja

Nezavisne varijable su *afektivna vezanost*, *emocionalna inteligencija* i *opšta intelektualna sposobnost*.

Afektivna vezanost se definiše kao specifično neravnotežan odnos koji se u najranijem detinjstvu uspostavlja između deteta i osobe koja se njime bavi i koji posredstvom unutrašnjeg radnog modela traje čitavog života.

Emocionalna inteligencija je u ovom istraživanju shvaćena kao niz od petnaest crta ličnosti: adaptivnost, asertivnost, empatija, sreća, optimizam, emocionalna percepcija sebe i drugih, izražavanje osećanja, regulisanje osećanja, niska impulsivnost, umeće održavanja odnosa, samopoštovanje, moć samomotivacije, socijalna kompetencija i kontrola stresa.

Treća varijabla je inteligencija – globalni kapacitet pojedinca koji se manifestuje u racionalnom mišljenju, svrsishodnoj delatnosti i uspešnom odnosu prema sredini (Wechsler) koja je u ovo istraživanje uvrštena ne bi li se verifikovali već postojeći podaci o čestom nepodudaranju dve različite vrste sposobnosti – emocionalne i opšte inteligencije.

Instrumenti

Test emocionalne inteligencije, (Trait Emotional Intelligence Questionnaire v. 1.50 – TEIQue v. 1.50, autori su K.V. Petrides i Adrian Furnham sa Instituta za obrazovanje na Univerzitetu u Londonu).

Upitnik za procenu porodične afektivne vezanosti (Brenan, Clark & Shaver, 1995, *Suvremena psihologija*, 6, 2003, Zagreb).

Baterija testova inteligencije, KOG 3 koju sačinjavaju tri subtesta: IT-1, AL-4 i S-1, od kojih se prvim meri perceptivna, drugim verbalna, a trećim specijalna sposobnost.

Uzorak

Uzorak je neslučajni, prigodni koji sačinjava stopedeset studenata, od kojih je po sedamdesetpet sa Filozofskog i sa tehničkih fakulteta u Nišu – Mašinskog i Elektronskog. Na Mašinskom su to bili smerovi *Proizvodno mašinstvo* i *Transport i logistika*, a na Elektronskom *Telekomunikacije*. Na Filozofskom fakultetu su u istraživanje bili uključeni studenti sa sledećih grupa: *Anglistika*, *Književnost i srpski jezik*, *Psihologija*, *Sociologija*, *Pedagogija* i *Žurnalistika*. Grupe su ujednačene po polu i činile su ih mladi ljudi uzrasta od 20 do 30 godina. Studentima su zadavani testovi sledećim redosledom: test afektivne vezanosti, KOG 3, TEIQue. Da bi se rad grupa mogao bolje nadgledati, u svakoj grupi je bilo maksimalno po petnaest ispitanika.

Nacrt istraživanja i obrada podataka

Nacrt istraživanja je korelacioni da bi se ispitala međuzavisnost pomenute tri varijable. Njihov nivo kontrole je minimalan, što znači da su vrednosti ovih promenljivih registrovane tek tokom istraživanja – njima se nije manipulisalo, niti je vršena prethodna selekcija kandidata po bilo kom od ovih kriterijuma.

Od mera deskriptivne statistike korišćene su frekvence i procenti. Mere statistike zaključivanja su bile Spirmanov i Pirsonov koeficijent korelacije. Osim toga, primenjene su i metoda glavne komponente za ekstrahovanje faktora, kao i T-test za utvrđivanje razlika između poduzoraka koje predstavljaju studenti sa različitih fakulteta.

Rezultati istraživanja i diskusija

Hipoteza koja je bila glavna inspiracija za ovo istraživanje odnosila se na pokušaj dovođenja u vezu afektivne vezanosti i emocionalne inteligencije, na osnovu mnogih parametara za koje je utvrđeno da su kod osoba i jednog i drugog tipa istovremeno dominantna obeležja ličnosti. Pretpostavka je potvrđena, jer je utvrđena

statistički značajna korelacija, koja sugerise da sigurno afektivno vezane osobe ispoljavaju niz ličnih odlika koje se u savremenoj psihološkoj literaturi smatraju emocionalno inteligentnim. Bez obzira na to da li je čovekova osećajnost plemenita, surova, sirova, prefinjena, ovde iznesena teza jeste da za njenim poreklom možemo tragati u odnosu majka – dete. Utvrđivanje postojeće korelacije (tabela br.1) nam daje mogućnost da pretpostavimo da će ovaj odnos, ukoliko je nosio u sebi kvalitet sigurnosti, u zreloom dobu rezultirati promišljenim korišćenjem emocija i oslanjanjem na njih u trenucima donošenja važnih odluka. Formiranjem pozitivne slike o sebi, a sveta kao sigurnog utočišta, možemo razmeti zašto su ove osobe manje sputane, zašto nefrustrirano i manje ometano ulaze u kontakt sa drugima, odakle im tolika doza samopoštovanja, optimizma, adaptivnosti, ne-impulsivnosti.. Ovim se dobija jedna razvojna nit koja nas vodi od trenutaka prvih sučeljavanja sa spoljašnjim svetom, do odraslog doba i zrele individue koja je svoje specifične emocionalne obrasce pronela kroz život, oblikujući ih na emocionalnom planu u svojevrsni *osećajni intelekt*.

Tabela 1: Emocionalna inteligencija i obrasci afektivne vezanosti

Korelacije			EQ	obrazac
Spirmanov ro koeficijent	EQ	koeficijent korelacije	1.000	.279 **
		nivo značajnosti	.	.001
		N	152	152
	obrazac	koeficijent korelacije	.279 **	1.000
		nivo značajnosti	.001	.
		N	152	152

** .Korelacija je značajna na nivou 0.01

Prve četiri posebne hipoteze detaljnije pokazuju smer korelacije između afektivne vezanosti i emocionalne inteligencije, odn. njima se pretpostavlja da će svi obrasci afektivne vezanosti biti na određen način povezani sa emocionalnom inteligencijom. Primećuje se da će one osobe koje su bile klasifikovane u sigurni obrazac, pokazati i najviše skorove na testu TEIQ-ue, dok će najniži nivo emocionalnih veština ispoljavati ispitanici koji pripadaju dezorganizovanom tipu privrženosti. Primetimo da je ovakav rezultat potpuno u skladu sa našim znanjem o važnosti porodičnog okruženja za pravilan psihički razvoj. Osobe ovog obrasca su vaspitavane u sredini izuzetno patognomoničnoj za emocionalni i psihički rast, a takva je ona u kojoj se živi sa roditeljima koji su u svojoj primarnoj porodici bili zlostavljani ili su danas oboleli od manično-depresivne psihoze. Ove osobe ispoljavaju najviši stepen dezorganizacije ličnosti i najveće oštećenje emocija, a njihovi uvidi u sopstveno oboljenje mogu biti veoma skromni. Usled ovoga, nerealno bi bilo očekivati da će majka obuzeta sopstvenim zastrašujućim intrapsihičkim sadržajima, biti sposobna da se posveti potrebama svog deteta i ponudi mu barem najrudimentarnija znanja o osećanjima – šta se doživljava, kako i zašto je važno ispoljiti ih; dok su viša emocionalna umeća – poznavanje njihovih uzroka, posledica, nežno i ljubazno ponašanje prema samom sebi kada osećanja prete da nas potpuno prevladaju, apsolutna nepoznanica i za samog roditelja. Verujem da je ovo jedan od razloga zašto mladi koji potiču iz ovakvih porodica na testu afektivne vezanosti pokazuju visoke skorove na obema skalama – anksioznosti i odbacivanju.

Petom hipotezom se u vezu dovode crta emocionalne inteligencije i opšta inteligencija čime se ponovo otvara pitanje podobnosti opšte intelektualne sposobnosti da bude vrhunski kriterijum za predviđanje uspeha u životu. Osobe i sasvim prosečnih intelektualnih kapaciteta, ali koje imaju dovoljno volje, koje su otvorene prema sebi, koje poznaju svoja ograničenja, slabosti i svoje kapacitete, umeće da ih iskoriste, jer ispravno, neiskriviljeno vide same sebe, znaju svoje domete bez obzira koliko su oni visoko ili nisko postavljeni, pa tako imaju i adekvatne nivoe aspiracije. Stvari možemo sagledati i iz drugog ugla, jer dok postoji mogućnost da pravilno usmeren emocionalni život imaju ljudi i sasvim prosečnih intelektualnih kapaciteta, postoji i niz poremećaja i psihopatoloških manifestacija koje čak ni indirektno ne pomažu sposobnost apstraktnog mišljenja i konceptualizacije – psihopatije i paranoidna shizofrenija. Da li uopšte postoje eklatantniji primeri koji bolje ilustruju ovaj zapanjujuć disbalans između emocionalne i intelektualne sfere?

Ovim istraživanjem je, međutim, obuhvaćena neklinička populacija, ali među podacima dobijenim u njenim okvirima se opet neće javiti suštinska razlika – neusklađenost delovanja osećanja i intelekta je i dalje transparentna, merenje je pokazalo povezanost na nivou od samo 0,07, što je nedovoljno da bi se smatrala postojećom.

Tabela 2. Opšta i emocionalna inteligencija

Korelacije		EQ	iq
EQ	Pirsonov koeficijent	1	.070
	nivo značajnosti		.393
	N	152	151
iq	Pirsonov koeficijent	.070	1
	nivo značajnosti	.393	
	N	152	152

Hipertrofija inteligencije na račun osećajnog života može možda biti posledica masivne intelektualne obrade afekta kojom se svaka doživljena emocija racionalizuje umesto proživljava i tako stalno ulaže u intelekt i misaonost, istovremeno stvarajući prema emocijama nesvesnu barikadu koja štiti od uznemirujućih sadržaja sa kojima je povezana.

Hipoteza br. šest proverava postojanje povezanosti između opšte inteligencije i vrste afektivne privrženosti. Ustanovljena korelacija je suviše niska da bi bila uzeta u obzir.

Ovi podaci, opet, sugerišu da intelektualni i emocionalni tokovi imaju svoja sopstvena kretanja, te da nije racionalna ravan ličnosti ta kojom se prvobitno obrađuje postojeće iskustvo sa majkom. Razlog je, između ostalih i taj što je emocija starija od razuma, za šta se u literaturi može pronaći mnoštvo dokaza.¹²

¹² Goleman, D. *Emocionalna inteligencija*. Beograd: Geopoetika, 1999. str.21

Visoki intelektualni kapaciteti i njihova aktualizacija nisu garancija i *definiendum* uravnoteženih unutrašnjih radnih modela, čime se očigledno pokazuje da se samo racionalnim angažovanjem ne može „unaprediti“ attachment, odn. samo na osnovu misaonog delovanja, prevladati frustracija zbog nedovoljnog zadovoljavanja primarne potrebe za zaštitom.

Tabela 3: Opšta inteligencija i obrasci afektivne vezanosti

Korelacije			iq	obrazac
Spirmanov ro koeficijent	iq	koeficijent korelacije	1.000	.069
		nivo značajnosti	.	.403
		N	151	151
	obrazac	koeficijent korelacije	.069	1.000
		nivo značajnosti	.403	.
		N	152	152

Čak i dete samo niskog prosečnog nivoa inteligencije, koje je npr. odrastalo u nedovoljno intelektualno stimulativnoj sredini, ali uz brižne i tople roditelje, može da ostvari svoje emocionalne potrebe i kapacitete, što će mu biti sigurnija početna baza za suočavanje sa životnim zahtevima i teškoćama. Inteligentniji ljudi nisu i *genetski predodređeni da budu srećniji*, mada mora se primetiti da intelektualno nadmoćnija osoba ima značajnu prednost koja u perspektivi može pomoći osmišljavanju većeg broja strategija kojima će se pokušati prevladati frustracija, osećanje nemoći i odbačenosti, izopštenosti.

I na kraju, zaključimo i potvrdimo još jednom da je primarna porodica, sa svim složenim i komplikovanim odnosima koje podrazumeva, izuzetno značajna determinanta i da u njoj treba tražiti koren emocionalnih doživljaja, kao i umeća individue da njima oplemeni svoj život.

LITERATURA:

- Berger, J. (1979). *Psihodijagnostika*. Beograd: Nolit.
- Goleman, D. (1999). *Emocionalna inteligencija*. Beograd: Geopoetika.
- Mitić–Randelović, Lj. (1999). *Umeće zajedništva i odvajanja*. Niš: Prosveta.
- Morić–Petrović, S. (1987). *Psihijatrija*. Beograd - Zagreb: Medicinska knjiga.
- Popović, B. (1999). *Psihologija ličnosti*. Beograd: Centar za primenjenu psihologiju društva psihologa Srbije.
- Stefanović–Stanojević, T. (2005). *Emocionalni razvoj ličnosti*. Niš: Prosveta.
- Sternberg, R. (2000). *Handbook Of Intelligence*. Cambridge UK: Cambridge University Press.

Materijal preuzet sa internet stranica:

Mayer, J. (1999). Emotional Intelligence: popular or scientific psychology? In *Monitor Online*. [online serial]. Dostupan na: <http://www.apa.org/monitor/sep99/sp.html>

Cherniss, C. (2000). *EI: What is it and why it matters?* [online]. Dostupan na: www.eiconsortium.org/research/what_is_emotional_intelligence
http://en.wikipedia.org/wiki/Emotional_intelligence#Defining_emotional_intelligence

Caruso, D. (1990). *Introducing the ability model of emotional intelligence*. [online]. Dostupan na: http://www.emotionaliq.org/MSCEIT_Tech.htm

Hein, S. (2003). *Definition and history of emotional intelligence*. [online]. Dostupan na: <http://eqi.org/history.htm>

Petrides, K. V. & Furnham, A. (2000). On the dimensional structure of emotional intelligence. In *Personality and Individual Differences* [online serial]. Dostupan na: www.ioe.ac.uk

Petrides K. V. et al. (2004). Emotional Intelligence. In *The Psychologist* [online serial]. Dostupan na: <http://www.bps.org.yu>

QUALITY OF EMOTIONAL ATTACHMENT INFLUENCE ON EMOTIONAL INTELLIGENCE DEVELOPMENT

Tatjana Stefanović-Stanojević, Marija Stefanović

Abstract

The main purpose of this research was to find out if there existed the correlation between types of emotional attachment and emotional intelligence traits.* This assumption appeared because of the existence of a great number of similar personality characteristics which were identified while classifying individuals in categories of secure attached and emotionally intelligent people, which of course, also implicated that there is a negative correlation with insecure types of attachment. Besides, correlation between general and emotional capabilities was also researched. The aim of the research was to upgrade the theoretical knowledge about the contemporary psychological construct – the emotional intelligence. The hypothesis which initialized this research has been affirmed, since the correlation is achieved at the level of 0,279, and in addition to it, the hypothesis which was checking the the presumption about the absence of the correlation between the emotional intelligence and the intelligence skills, was also confirmed. (0,07). According to the results, it appears to be scientifically correct to contemplate in already given direction – basic traits of emotional intelligence are acquired in earliest periods of one's life – the one when a type of certain attachment is being developed. Depending on secure or insecure attachment, which is being formed in accordance to a mother's responsiveness, a person will or will not develop emotionally intelligent traits. It can be concluded, that these constructs of one's personality are mutually connected and that emotional skills are learned through a close interaction with a mother.

Keywords: emotional attachment, traits of emotional intelligence, general intelligence

PARTNERSKI ODNOSI RODITELJA I USPEH UČENIKA IZ SRPSKOG JEZIKA I MATEMATIKE

Rezime

Vreme u kojem živimo karakteriše kontekst opštih društvenih promena koje nameću potrebu za redefinisanjem i menjanjem funkcija škole i porodice. U složenoj konstelaciji njihovih međusobnih odnosa radaju se novi izazovi u oblasti stila porodičnog života s jedne, i vaspitanja i obrazovanja, s druge strane. Pod uticajem promena u društvu, menja se tradicionalni koncept porodičnog vaspitanja, posebno sa aspekta intrageneracijskih odnosa u porodici. Funkcionisanje na nivou partnerskog sistema sve više karakteriše teško održavanje povezanosti, kontinuiteta i doslednosti, što se u mnogome odražava na odnos prema deci i njihova postignuća u školi. Rad predstavlja deo obimnijeg istraživanja obavljenog januara-februara 2005. u tri osnovne škole na području grada Niša. Uzorak čine 304 porodice, odnosno 304 roditelja i 304 dece koja pohađaju IV, VI i VIII razred. Rezultati istraživanja potvrdili su osnovnu hipotezu pokazavši da postoji značajna povezanost između partnerskih odnosa roditelja i školskog uspeha dece. Takođe, istraživanjem je potvrđena jedna od posebnih hipoteza kojom se dokazuje postojanje povezanosti odnosa među roditeljima i školskog uspeha dece iz dva predmeta: srpskog jezika i matematike.

Ključne reči: porodica, promene, bračna dijada, školski uspeh, srpski jezik, matematika.

Partnerski sistem - osnovne postavke

Postoji veliki broj istraživanja o pojedinim konkretnim činiocima porodičnog života i njihovoj ulozi u procesu socijalizacije. Jedan od takvih često razmatranih posebnih činilaca jeste odnos između roditelja – partnerski sistem. Njega opitmalno čine dve zrele odrasle osobe koje karakteriše osećanje fizičke i emocionalne privrženosti, osećanje podrške i ravnoteža u međusobnim odnosima. Ovaj odnos, kao složena dijada, jeste polje visokih razmena energije i potreba i može biti izvor neizmernih zadovoljstava, ali i patnji. Šta čini ovaj odnos tako složenim? Odgovor leži u tome da osobe u brak donose svaka svoj paket osećanja, očekivanja i verovanja, u koja su uključeni i na najrazličitije načine prepleteni:

- a) stereotipi muške i ženske uloge koji dolaze iz pripadajuće kulture,
- b) iskustva iz porodica porekla,
- c) individualna ubeđenja koja smo izgradili u procesu individuacije.

Ovaj paket podrazumeva postojanje predstave o sebi, o partneru, partnerovo viđenje sebe, partnerovo viđenje nas, sopstvene i partnerove predstave o braku. Složenost bračne dijade ogleda se i u bračnom ugovoru – nepisanom pravilniku po kojem brak funkcioniše. To je skup raznolikih aktuelnih dogovora onoga što je

¹³ E-mail: zorica_petrovic@yahoo.com

verbalizovano kao očekivanja ili obećanja, ali i neverbalizovano i nepojasnjeno (najčešće prećutano iz straha da neće biti prihvaćeno, što je pretnja opstanku odnosa).

Rezultati istraživanja pokazuju važnost skladnih odnosa između roditelja za razvoj deteta. Nesklad između roditelja dovodi do javljanja konflikta i u samom detetu. Deca, po pravilu, vole oba roditelja, identifikuju se delimično i s jednim i s drugim i zato konflikt među roditeljima izaziva često i konflikt u samom detetu. Ono u slučajevima gde postoji razdor među roditeljima ocenjuje da je ugrožena njegova potreba za sigurnošću i ljubavlju, i to ponekad izaziva kod deteta reakcije koje dobijaju vid antisocijalnog ponašanja i agresivnosti.

Dosadašnja istraživanja problema

Dosadašnja istraživanja pokazuju da postoji pozitivna korelacija između nesklada i sukoba u porodici, s jedne strane, i određenih nepoželjnih oblika ponašanja dece, s druge strane (Rot, 1980). Važnost dobrih odnosa među roditeljima potvrđuju i ispitivanja koja pokazuju da stabilnost ličnosti, lična sreća i posebno uspešan brak u velikoj meri zavise od toga da li su brakovi roditelja (jednog i drugog bračnog druga) bili srećni ili nisu. Terman (1938) na osnovu ispitivanja dolazi do zaključka da je najvažniji uslov za srećan brak emotivna stabilnost supružnika, a najvažniji činilac od koga zavisi ova emotivna stabilnost, srećan brak njihovih roditelja.

Značaj odnosa između roditelja za psihosocijalno zdravlje deteta potvrđuju mnogi istraživači, što se može tumačiti u svetlu negativnog efekta bračne nesloge na porodičnu atmosferu i organizaciju, kao i patološkog potencijala koje ima uključivanje deteta u disfunkcionalnu bračnu dijadu (Pejović, 1982).

Ako izuzmemo retke slučajeve maloletnih roditelja u našoj kulturnoj sredini i u sadašnjem vremenskom trenutku (2%), čovek i žena obično postaju roditelji nakon što su prošli zakonsko-pravnu granicu sticanja zrelosti. Oni su odrasli ljudi. To vrlo često stvara iluzije da su oni i zrele, formirane ličnosti. Dobro je poznata, međutim, činjenica da zrelost ličnosti nije vezana za kalendarski uzrast, da se postiže često mnogo kasnije, u nekim slučajevima i nikada u potpunosti. Kasno sazrevanje otežava neophodne adaptacije na nove i različite životne zadatke, usporava napredovanje ličnosti, a može da dovede i do težih konflikata i poremećaja.

Kao što smo već pomenuli, mnoga istraživanja pokazuju da se zdrave porodice odlikuju roditeljskom kooperacijom i kolaboracijom i jasnim međugeneracijskim granicama. Istraživanje Vestlija i Epštajna (Westley & Epstein, 1969), nalazi da je priroda odnosa među roditeljima kritična za emocionalno zdravlje studenata, i to naročito balans između njihove razdvojenosti i preklapanja. Dobre odnose karakteriše deljenje mnogih porodičnih funkcija, ali bez konfuzije polnih i roditeljskih uloga i odgovornosti. Takođe, pokazuje se kao veoma značajno postojanje toplog, suportativnog i ljubavnog odnosa među roditeljima, koji omogućuje da se eventualna roditeljska patologija razrešava u okviru braka i ne prenosi na decu.

Timbelawn studija (Lewis i sar., 1976) pokazala je da zdrave porodice karakteriše fleksibilna, ali čvrsta roditeljska dijada, one u sredini – rigidni odnosi roditeljske kontrole nad decom i rigidna hijerarhija moći bračnog para, sa jednim roditeljem jasno dominantnim, a da međugeneracijske koalicije karakterišu disfunkcionalne porodice.

Studije Makgregora (MacGregor i sar., 1964) i Vestlija i Epštajna (Westley i Epstein, 1970) pokazuju da je psihopatologija dece vezana za dominaciju majke u porodici i izolovanje ili distanciranje oca iz porodice. Međutim, istraživanje Vučinića (Vuchinić i sar., 1994) pokazuje da porodice preadolescenata sa problemima karakteriše, osim niže roditeljske topline i slabijeg rešavanja problema, i jača roditeljska koalicija, a slabije koalicije roditelj – dete. Takođe, jaka roditeljska koalicija je u negativnoj korelaciji sa adekvatnim porodičnim rešavanjem problema. Autori ovo tumače mogućim porodičnim obrascima korišćenja preadolescenta kao "žrtvenog jareta" porodičnih problema, čime se smanjuje fleksibilnost porodice i isključuje aktivno učešće deteta u rešavanju problema.

Gartland i saradnici (1992) nalaze da je povezanost adolescentnih problema sa bračnim konfliktom visoka. Ejmeri (Emery, 1982) nalazi da konflikti između roditelja imaju utoliko teži uticaj ukoliko su otvoreniji i dugotrajniji. Bračno neslaganje vodi ka eksternalizovanim problemima, dok su nalazi za internalizovane probleme nekonzistentni.

Istraživanje delinkvenata recidivista Mana i saradnika (Mann i sar., 1990) pokazuje distancirane odnose bračne dijade (manje podrške, više hostilnosti). Autori nalaze da su relativna snaga i podrška u bračnom odnosu najprediktivniji za adolescentovo psihosocijalno zdravlje, a da su promene u odnosima roditelj – dete verovatno sekundarne promenama u bračnim odnosima.

Istraživanje razlika između porodica delinkvenata i neurotične dece Benetove (Bennett, 1960) pokazuje da roditelji delinkventne dece imaju često teško emocionalno poremećene odnose, uglavnom otvoreno iskazane kroz svađe i sado-mazohističke relacije, dok su roditelji dece sa neurotičnim simptomima ređe u otvorenom sukobu, a njihova neslaganja češće uzimaju skrivenije, suptilnije oblike.

Metodologija istraživanja

Cilj i zadaci istraživanja

Osnovni, globalni cilj ovog istraživanja je eksploracija činilaca koji iz porodice utiču na uspešnost učenika osnovnih škola u učenju, koji su mehanizmi dejstava porodičnih odnosa na školski uspeh i koji su njegovi glavni nosici. Konkretno, u ovom delu istraživanja cilj je da utvrdimo da li postoji povezanost između partnerskih odnosa roditelja i uspeha dece iz pojedinih predmeta – srpskog jezika i matematike.

U skladu sa ovako definisanim ciljem osnovni zadatak je da se utvrdi da li postoji povezanost kvaliteta odnosa između roditelja i školskog uspeha dece.

Metod

U radu je korišćen deskriptivno-komparativni metod, s obzirom na činjenicu da rad predstavlja korelaciono istraživanje kojim je ispitivano postojanje povezanosti porodičnih odnosa i uspeha učenika osnovnih škola u učenju.

Instrumenti ispitivanja

U istraživanju je korišćen instrument koji se sastoji iz tri dela. U prvom delu je upitnik, u drugom skali procene Likertovog tipa, kojom smo ispitivali partnerske relacije i u trećem skali rangova kojom su ispitivane aspiracije roditelja u odnosu na školsko postignuće dece. Za svaki od poduzoraka (roditelji, odnosno deca) sačinjen je poseban instrument. Oni su imali istu strukturu, ali je sadržaj pitanja i skala bio prilagođen populaciji kojoj je namenjen. Instrument namenjen roditeljima ispitivao je njihovu procenu odnosa u porodici. Sastojao se od seta od 12 tvrdnji, vezanih za međusobne odnose bračnih partnera, 7 tvrdnji o zajedničkim aktivnostima partnera i stavovima o partnerskim odnosima, 15 tvrdnji o odnosima sa decom i setom tvrdnji koje su se odnosile na opštu klimu u porodici. Ukupan broj ajtema na skali je 86. Ispitanici su odgovarali tako što su izražavali stepen saglasnosti sa svakom od tvrdnji ili učestalost određenog ponašanja na skalama od 1-5.

Uzorak istraživanja

Uzorak čine dva poduzorka. Jedan čine 304 učenika iz tri osnovne škole sa područja grada Niša (*Sveti Sava*, *Petar Petrović Njegoš*, *Miroslav Antić *), koji pohađaju IV, VI, VIII razred, drugi poduzorak 304 roditelja (jedan od roditelja ispitivanih učenika).

Statistička obrada podataka

Statistička obrada podataka urađena je pomoću kompjuterskog programa SPSS 8.0.0. for Windows. Po unapred definisanom ključu dobili smo grupe i formirali kontingencijske tabele. Iz ovako formiranih tabela testirane su hipoteze, povezanost varijabli ispitivali smo C koeficijentom. Kao mera intenziteta asocijacije kategorijskih varijabli uzet je Kramerov V koeficijent.

Partnerski odnosi roditelja i uspeh iz pojedinih predmeta – rezultati istraživanja

Prikazi školskog uspeha učenika dati u zvaničnim izveštajima škola prikazuju neuspeh manjim nego što on zaista jeste, jer se u njima ne obuhvataju učenici koji se sa jednom ili dve negativne ocene prevode u naredni razred, tj. ne prikazuju se kao neuspešni. Takođe, tretman neuspešnih učenika nemaju i oni učenici koji tokom godine konstantno imaju nedovoljnu ocenu iz jednog ili nekoliko predmeta, a na kraju godine dobiju pozitivnu ocenu. Ovaj problem smo pokušali da razrešimo uzimanjem

ocena iz pojedinih predmeta koje su učenici imali u vreme ispitivanja, da one daju objektivniju sliku uspeha.

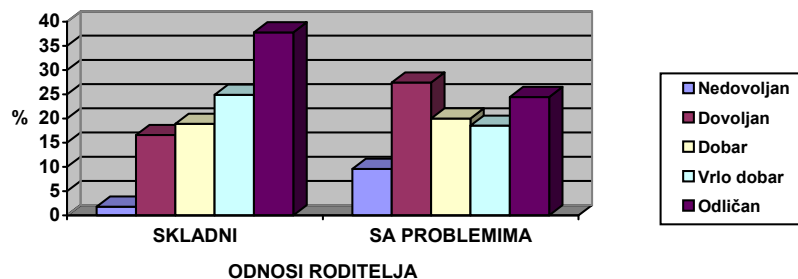
Predmeti koji su korelirani sa nezavisnim varijablama bili su: matematika, srpski jezik, strani jezik i fizičko vaspitanje. Međutim, kako smo utvrdili da postoji visoka korelacija između opšteg uspeha i uspeha iz pojedinih predmeta, (što je i logično, pošto oni grade ocenu opšteg uspeha, mada se ovde radi o ocenama koje su učenici imali u vreme ispitivanja i nisu činile deo opšteg uspeha), odustali smo od prikazivanja rezultata dobijenih za strani jezik i fizičko vaspitanje.

U ovom delu najpre ćemo tabelarno i grafički prikazati distribuciju ispitanika po varijablama, a nakon toga, radi bolje preglednosti, u jednoj tabeli i rezultate izračunavanja statističkih pokazatelja odnosa varijabli. U tabelama distribucije prikazaćemo frekvencije koje nam govore o udelu određene kategorije u ukupnom broju slučajeva, i njihove procentualne vrednosti u odnosu na ukupan broj u redu (kategoriji nezavisne varijable), čime ćemo dobiti sliku o proporcionalnom odnosu kategorija.

Tabela 1. Distribucija ispitanika po kategorijama varijabli uspeh iz matematike i partnerski odnosi roditelja

		<i>Uspeh iz matematike</i>					<i>Ukupno</i>
		<i>nedo- voljan</i>	<i>dovo- ljan</i>	<i>dobar</i>	<i>vrlo dobar</i>	<i>odličan</i>	
<i>Partnerski odnosi (po proceni roditelja)</i>	<i>skladni</i>	3 (1,8%)	28 (16,6%)	32 (18,9%)	42 (24,8%)	64 (37,9%)	169 100,0%
	<i>sa problemima</i>	13 (9,6%)	37 (27,4%)	27 (20,0%)	25 (18,5%)	33 (24,4%)	135 100,0%
Ukupno		16 (5,3%)	65 (21,4%)	59 (19,4%)	67 (22,0%)	97 (31,9%)	304 100,0%

U tabeli 1. pogledajmo najpre distribuciju ukupnog broja učenika po uspehu iz matematike. Najveći je broj odličnih učenika – 31,9%. Oko deset procenata je manji broj vrlo dobrih, odnosno dovoljnih, slede oni koji imaju dobar uspeh, a najmanje je učenika sa nedovoljnim uspehom iz matematike. Unutar kategorija varijable “partnerski odnosi” distribucija je nešto drugačija. U kategoriji skladnih odnosa imamo konstantan pad broja učenika krećući se od odličnog ka nedovoljnom uspehu, dok je u kategoriji partnerskih odnosa sa problemima najviše učenika sa dovoljnim uspehom, slede odlični, zatim dobri, a najmanje je vrlo dobrih i nedovoljnih, što se može najbolje videti u sledećem grafikonu.

Grafikon 1. Uspoređenje procentualnih iznosa broja ispitanika po kategorijama varijabli uspeh iz matematike i partnerski odnosi roditelja

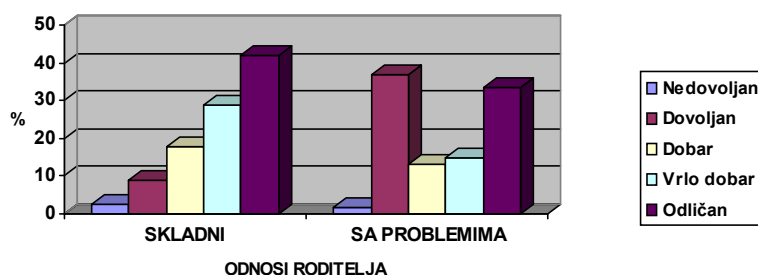
U grafikonu 1. najuočljivije je da učenici sa nedovoljnim uspehom iz matematike u znatno većem broju pripadaju kategoriji problematičnih partnerskih odnosa roditelja, kao i da su u toj kategoriji najbrojniji oni sa dovoljnim uspehom.

Iz distribucije ispitanika i upoređenja proporcionalnog odnosa kategorija nezavisne varijable, uočava se da postoji veza između partnerskih odnosa roditelja i uspeha iz matematike. Učenici koji imaju nedovoljan odnosno dovoljan uspeh iz matematike u većem broju dolaze iz porodica u kojima postoje problemi u partnerskim relacijama roditelja, dok učenici sa vrlo dobrim i odličnim uspehom u većem broju dolaze iz porodica u kojima su odnosi roditelja skladni.

Tabela 2. Distribucija ispitanika po kategorijama varijabli uspeh iz srpskog jezika i partnerski odnosi roditelja

		Uspeh iz srpskog jezika					Ukupno
		nedo-voljan	dovo-ljan	dobar	vrlo dobar	odličan	
Partnerski odnosi (po proceni roditelja)	skladni	4 (2,4%)	15 (8,9%)	30 (17,7%)	49 (29,0%)	71 (42,0%)	169 100,0%
	sa proble-mima	2 (1,5%)	50 (37,0%)	18 (13,3%)	20 (14,8%)	45 (33,4%)	135 100,0%
Ukupno		6 (2,0%)	65 (21,4%)	48 (15,8%)	69 (22,7%)	116 (38,1%)	304 100,0%

Ukoliko uporedimo podatke iz tabela 1. i 2, videćemo da smo kod uspeha iz matematike i uspeha iz srpskog jezika dobili veoma slične distribucije po kategorijama nezavisne varijable. Sličnost ovih distribucija lakše se može pratiti u grafikonima 1. i 2.

Grafikon 2. Uspoređenje procentualnih iznosa broja ispitanika po kategorijama varijabli uspeh iz srpskog jezika i partnerski odnosi roditelja

Kod ukrštanja partnerskih odnosa roditelja i uspeha iz srpskog jezika takođe smo dobili podatke koji pokazuju da oni učenici koji postižu slabiji uspeh iz ovog predmeta u većem broju potiču iz porodica u kojima postoje problemi u odnosima roditelja. Ukoliko pogledamo podatke o onima koji imaju dovoljan uspeh, videćemo da u značajno većem broju pripadaju kategoriji porodica sa problemima u odnosima roditelja – oni su čak najzastupljeniji u ovoj kategoriji sa 37%. Učenici sa vrlo dobrim i odličnim uspehom iz srpskog jezika u značajno većem broju dolaze iz porodica u kojima su odnosi roditelja skladni. Prema tome, možemo zaključiti da postoji uticaj partnerskih odnosa roditelja na uspeh iz srpskog jezika.

Loš uspeh iz srpskog jezika onih koji dolaze iz problematičnih porodica može se protumačiti i njihovom verbalnom inhibiranošću (koja dolazi do izražaja kod pisanja sastava), a nije isključeno i to da oni pripadaju porodicama sa nižim obrazovnim statusom roditelja, odnosno odrastaju u kulturnom miljeu koji nije stimulativan za razvoj jezičkih sposobnosti.

Tabela 3. Korelacija i asocijacija varijabli uspeh učenika iz pojedinih predmeta i partnerski odnosi roditelja

<i>Predmet</i>	<i>C koef.</i>	χ^2	<i>df</i>	<i>sig</i>	<i>Cramer's V</i>	<i>Eta</i>	<i>Eta squared</i>
matematika	0.238	18.230	4	0.001	0.245	0.230	0.053
srpski jezik	0.328	36.496	4	0.000	0.348	0.232	0.054

Rezultati proračuna korelacije odnosa među partnerima procenjenim od strane roditelja i uspeha dece na pojedinim predmetima imaju statistički značajne vrednosti. χ^2 je statistički značajan i kod srpskog jezika (0.01) i kod matematike (0.01), uz odgovarajući broj stepeni slobode, što nam govori da možemo odbaciti nultu hipotezu o nepostojanju povezanosti ove dve varijable i prihvatiti hipotezu o njihovoj povezanosti. C-koeficijent kontingencije ukazuje na umerenu povezanost srpskog jezika i partnerskih odnosa roditelja, dok je kod matematike ova povezanost nešto niža. Podaci u tabelama i grafikonima nam pokazuju tendenciju da među odličnim učenicima ima više onih koji dolaze iz porodica sa skladnim odnosima roditelja, a da među učenicima sa slabijim uspehom (nedovoljan, dovoljan) ima više onih koji dolaze iz porodica sa problemima u odnosima roditelja, odnosno da, iako niska, postoji pozitivna povezanost varijabli.

Kvadrirani Eta koeficijent pokazuje da se 5% varijacija u uspehu iz srpskog jezika i matematike može pripisati varijacijama u varijabli partnerskih odnosa roditelja, tj. pripadnosti jednoj od kategorija odnosa između roditelja. Kramerov V koeficijent govori o postojanju asocijacije između varijabli: 0.35 za srpski jezik, a 0.25 za matematiku.

- - -

Rezimirajući rezultate koje smo dobili ukrštajući zavisnu varijablu (opšti uspeh i uspeh iz pojedinih predmeta) i nezavisnu varijablu partnerski odnosi roditelja, uočavamo da smo dobili statistički značajne rezultate koji odriču mogućnost međusobne nezavisnosti varijabli. Rezultati su statistički značajni na nivou 0,01.

Podaci da se 9% varijacija u opštem uspehu i 5% varijacija u uspehu iz srpskog jezika i matematike može pripisati promenama u varijabli partnerski odnosi roditelja je ipak podatak koji govori da uticaj međusobnih odnosa roditelja na školski uspeh dece nije mali (pogotovu ako ga uporedimo sa podacima drugih istraživanja o inteligenciji, socijalnom statusu i sl.).

LITERATURA:

- Bogojević, S. (2002). *Stilovi vaspitanja*. Banja Luka: Filozofski fakultet.
- Cotić i sar. (1963). *Porodične prilike i uspeh učenika osnovne škole*. Zagreb: Pedagoški rad.
- Dorđević, J. (1989). "Teškoće u učenju i problemi neuspeha u nastavi", *Nastava i vaspitanje*, 4, Savez pedagoških društava SR Srbije, Beograd.
- Havelka, N. (1990). "Socijalno psihološki aspekti uspeha u OŠ", *Nastava i vaspitanje*, 1-2, Beograd.
- Jerković, I. i sar. (2004). *Uzročna objašnjenja roditelja i školsko postignuće dece*. Pula: Filozofski fakultet.
- Kocić, Lj. (1993). "Sredina kao činilac uspeha učenika", *Nastava i vaspitanje*, 1-2, Beograd.
- Kocić, Lj. (1988). "Činioci koji nepovoljno deluju na uspeh učenika", *Nastava i vaspitanje*, 4, Beograd.
- Kuburić, Z. (2001). *Porodica i psihičko zdravlje dece*. Beograd: Čigoja štampa.
- Lacković-Grgin, K. (1984). *Kako roditeljski stil upravljanja utiče na uspeh djece u školi*. Zagreb: Pedagoški rad.

- Milošević, Lj. (1991). *Odnosi roditelji-deca i neke forme unapređenja tih odnosa*. Beograd: Institut za pedagogiju i andragogiju, Filozofski fakultet.
- Milošević, N. (2004). *Vera u sopstvene sposobnosti i školski uspeh*. Novi Sad: Savez Pedagoških društava Vojvodine.
- Pančić, I., Zoltan, U. (1982). *Vaspitna klima porodice dobrih i loših učenika*. Institut za pedagoška istraživanja, Beograd: Prosveta.
- Petrovska Sonja: *Porodična sredina kao podsticaj za školska postignuća učenika u OŠ*. magistarski rad, Beograd: Filozofski fakultet.
- Prvulović, T. (1986). *Implikacije neuspjeha u savladavanju elementarne jezičke pismenosti*. Osijek: Život i škola.
- Šaranović-Božanović, N. (1984). *Uzroci i modeli prevencije školskog neuspjeha*. Beograd: Prosveta.
- Stevanović, O. (1980). "Neki faktori neuspjeha učenika u školi", *Nastava i vaspitanje*, 2, Beograd.
- Suzić, N., Tunjić, V. (2001): "Školsko postignuće i aspiracije roditelja", *Pedagoška stvarnost*, 1-2, Novi Sad.

FAMILY LIFE STYLE AND SCHOOL SUCCESS IN SERBIAN LANGUAGE AND MATHEMATICS

Zorica Stanisavljević-Petrović

Abstract

Times that we are living in are characterized by context of general social changes that impose need for redefining and transforming school and family functions. In complex constellation of their mutual relationships new temptations are born in field of family life style at one hand, and education at the other hand. Under influence of changes in society, traditional concept of family education is changing as well, especially from aspect of intergenerational relations in family. Functioning at the level of partners' subsystem is more and more characterized with difficult retaining of closeness, continuation and consequence, which in many ways influence parents' relations with children and their school success, respectively. Paper is a part of voluminous exploration that was conducted in period January - February 2005, in three primary schools in the town of Niš. Sample was 304 families, i.e. 304 parents and 304 children that attend 4th, 6th and 8th grade. Results confirmed main hypothesis of this exploration, showing that there is statistically significant connection between relationships of parents and school success of children. Also, this exploration confirmed that significant connection exists between parents' relationships and school success of children in two subjects: Serbian language and mathematics.

Key words: family, changes, marital diade, school success, Serbian language, mathematics.

RELACIJE IZMEĐU LIČNIH USMERENJA I BAZIČNIH DIMENZIJA LIČNOSTI

Rezime

Cilj istraživanja je ispitivanje odnosa ličnih vrednosnih usmerenja i bazičnih dimenzija ličnosti (domena i faceta, opisanih petofaktorskim modelom ličnosti). Istraživanje je obavljeno na uzorku koji je obuhvatio 100 ispitanica. Radi se o osobama ženskog pola, starosti između 40 i 60 godina. Instrumenti primenjeni u istraživanju su: POI – Inventar ličnih usmerenja, i NEO PI – R - upitnik za procenu osobina ličnosti. U obradi podataka korišćeni su sledeći postupci: analiza korelacija, kanonička korelaciona analiza i faktorska analiza. Na osnovu matrice interkorelacija zaključeno je da svako lično usmerenje ima svoje korespondente u bazičnim dimenzijama ličnosti, ili u njihovim specifičnim složajima (i obrnuto). Međutim, skoro sve statistički značajne korelacije su niske. Kanoničkom korelacionom analizom izdvojeno je pet parova statistički značajnih korelacija, koji prikazuju strukturu preklapanja Ličnih usmerenja i "Velikih pet". Faktorskom analizom je izdvojeno takođe 5 faktora, koji objašnjavaju 66,7% ukupnog varijabiliteta. I kanonički, i faktori dobijeni primenom faktorske analize, mogu se interpretirati na sličan način, i idu u prilog petofaktorskom modelu ličnosti.

Ključne reči: ličnost, lična usmerenja, petofaktorski model ličnosti, POI, NEO PI-R.

Teorijski okvir

Premeštanje akcenta sa psihopatološkog zastoja na zdrav i potpun razvoj srž je humanističke psihologije, a ključni pojam ove psihologije je pojam samoaktualizacije. Autor najzaslužniji za razvoj pojma samoaktualizacije svakako je Maslov (1982). Kod Maslova, samoaktualizacija se nalazi na vrhu hijerarhije osnovnih ljudskih potreba. Ova potreba se kod različitih pojedinaca ispoljava na različite načine. Iako se od detinjstva stremi samoaktualizaciji, dete je ne može dostići već je ovo u većoj meri odlika srednjih i zrelih godina života.

Težnja za samoaktualizacijom ima motivacionu funkciju – ona nije samo rezultat čovekovih nastojanja, već i njegov pokretač i smernica novim naporima. U tom smislu može se reći da je čovek usmeren ka vrednosnim ciljevima.

Oslanjajući se na Maslovljev koncept samoaktualizovane ličnosti, Šostrom je operacionalizovao proces samoaktualizacije preko ličnih vrednosnih usmerenja (Shostrom, 1974). Njihovom merenju namenio je instrument pod nazivom Inventar ličnih usmerenja (Personal Orientation Inventory). Lična usmerenja, po njemu,

¹⁴ E-mail: bopsi3000@yahoo.com

ukazuju na to kako se pojedinac postavlja prema onim vrednostima, ponašanjima i osobinama koje su od značaja za proces njegove samoaktualizacije.

Konceptima humanističke psihologije je često zamerano da iza njihovih, nesumnjivo plemenitih težnji i postulata, apriori uzetih za tačne, ne stoje validni empirijski argumenti (Hol i Lindzi, 1983, Pečjak, 1984). Pored toga, mnogobrojne zamerke upućene su na račun metodoloških ograničenja ove psihologije, uključujući tu i Šostromov pokušaj operacionalizacije procesa samoaktualizacije (npr. Ray, 1984, 1986).

Za razliku od ove paradigme, savremena psihologija iznedrila je Petofaktorski model ličnosti, koji karakteriše pre svega jasna operacionalizacija i empirijska zasnovanost konstrukata. Petofaktorski model ličnosti postao je dominantna paradigma u savremenoj psihologiji ličnosti, jer ima izuzetan praktični, teorijski i istraživački značaj.

Petofaktorski model pretenduje da bude obuhvatna taksonomija crta normalne ličnosti. Prema ovom modelu, svi ljudi dele univerzalnu strukturu ličnosti, i preko pet osnovnih faktora nastoji se obuhvatiti i normalno i patološko u jedinstveno polje ličnosti (Džamonja – Ignjatović, Berger, 1997). Tih pet osnovnih faktora koji leže u osnovi osobina ličnosti su: neuroticizam, ekstraverzija, otvorenost, saradljivost i savesnost. Ovi faktori nazivaju se domeni, i definišu se kao skupine različitih kognitivnih, afektivnih i bihejvioralnih dimenzija koje mogu da se grupišu na različite načine (Knežević i sar., 2004). Oni reprezentuju grupe korelisanih specifičnijih crta, koje su hijerarhijski nižeg nivoa, i koje se nazivaju faceti. Faceta ima trideset, što znači da po šest ovih specifičnih crta gradi jedan domen.

N - neuroticizam se opisuje kao generalna tendencija osobe da doživi negativne afekte, da se destabilizuje, i otežano adaptira na novine i stres. Opisana je skalama anksioznost, gnevni hostilitet, depresivnost, socijalna nelagodnost, impulsivnost, preosetljivost.

E - ekstraverzija podrazumeva kvantitet i intenzitet socijalnih reakcija, potrebu za stimulacijama i kapacitet za radovanje; najvažnija odlika domena je socijabilnost. Opisan je skalama toplina, druželjubivost, asertivnost, aktivitet, potraga za uzbuđenjem, pozitivne emocije.

O - otvorenost se odnosi na aktivnu potrebu za iskustvom samim po sebi, kao i na toleranciju osobe na ono što joj nije blisko. Podrazumeva estetsku senzitivnost, intelektualnu radoznalost, intraseptivnost, preferenciju različitosti, potrebu za promenom i sklonost nedogmatskim stavovima. Opisana je skalama: fantazija, estetika, osećanja, akcija, ideje, vrednosti.

A - saradljivost je dimenzija interpersonalnih relacija. Označava stepen u kome osoba uživa da bude u društvu sa drugima, njene stavove i individualno držanje prema drugima. Opisana je skalama: poverenje, iskrenost, altruizam, popustljivost, skromnost, blaga narav.

C - savesnost predstavlja sposobnost samokontrole u smislu disciplinovane težnje ka ciljevima i striktno pridržavanje sopstvenih principa. sadrži skale: kompetentnost, red, dužnost, postignuće, samodisciplina, posvećenost.

Najvažniji produkt ove operacionalizacije je inventar ličnosti NEO PI – R, koji smo i mi koristili u našem radu. Ovaj upitnik je veoma koristan, jer, pored obilja informacija o ličnosti koje nam pruža analiza domena i faceta, on omogućava i postavljanje hipoteza o povezanosti ovog upitnika i drugih varijabli, kao što su moralni razvoj, ego – identitet, podobnost za psihoterapiju (videti Đurić – Jočić i sar., 2004), bazični oslonci ličnosti (Džamonja – Ignjatović, Berger, 1997), i dr.

Problem i cilj istraživanja

U ovom radu, mi ćemo se baviti ispitivanjem odnosa između dimenzija ličnosti, definisanih Petofaktorskim modelom, i dimenzija samoaktualizacije, koje je Šostrom (Shostrom, 1974) operacionalizovao preko ličnih vrednosnih usmerenja. Cilj istraživanja je, dakle, ispitivanje relacija između Ličnih usmerenja i bazičnih dimenzija ličnosti na jednom uzorku ispitanika.

Metod istraživanja

Varijable

Osnovne varijable istraživanja predstavljaju 10 Ličnih usmerenja i 5 dimenzija ličnosti opisanih Petofaktorskim modelom. Varijable su operacionalizovane preko skala upitnika POI i NEO PI-R primenjenih u istraživanju.

Uzorak

Ukupan planirani uzorak istraživanja je prigodan, i obuhvatio je 100 ispitanika. Radi se o osobama ženskog pola, starosti između 40 i 60 godina, srednjeg, višeg i visokog obrazovanja.

Instrumenti

POI (Shostrom, 1974) – Inventar ličnih usmerenja, koji se sastoji od 150 parova sudova o vrednostima i ponašanjima koja se međusobno u paru porede. Tvrdnje su grupisane u 10 skala od kojih svaka meri konceptualno važne elemente samoaktualizacije. U ovom radu, mi ćemo koristiti ne Šostromove, već skale dobijene faktorizacijom ajtema POI upitnika u jednom domaćem istraživanju (Mandić, 2004). Te skale su:

Socijalna anksioznost - označava nesigurnost u socijalnim kontaktima praćenu osećanjem socijalne nekompetentnosti i strahom od socijalne procene;

Samouvažavanje se odnosi na poštovanje sebe zbog dobrih karakteristika koje osoba poseduje;

Samoprihvatanje se određuje kao sposobnost prihvatanja sebe u potpunosti, sa manama i nedostacima koje osoba poseduje;

Snaga super-ega - dosledno postupanje u skladu sa sopstvenim moralnim načelima. Odnos prema drugima je otvoren, iskren i pošten;

Konformizam označava sklonost da se sopstvene želje i potrebe podrede željama i zahtevima grupe;

Vera u konstruktivnu prirodu čoveka označava uverenje da je ljudska priroda u suštini dobra, te podrazumeva sklonost za saradnju, otvorenost i naklonost ka drugima;

Neintegrisanost odražava nesposobnost da se postojeće različitosti i suprotnosti, koje postoje u ličnosti i u životu uopšte, integrišu i objedine u koherentne smislaone celine;

Potreba za samokontrolom odražava sklonost ka kontrolisanom ispoljavanju emocija, promišljenost u donošenju odluka i nedostatak spontanosti u ponašanju;

Prihvatanje agresivnosti postižu osobe koje svoje agresivne tendencije prihvataju i slobodno ispoljavaju u ponašanju;

Socijalna distanca odaje osobu koja se dobro oseća sama sa sobom, uglavnom je nezavisna i nema potrebu za intenzivnim društvenim kontaktima.

NEO PI – R - upitnik za procenu osobina ličnosti. Sastoji se od 240 tvrdnji, pored kojih se nalazi petostepena Likertova skala sa ponuđenim odgovorima. Upitnik se sastoji od 30 subskala; po 6 skala opisuje svaku od 5 domena ličnosti: neuroticizam, ekstraverzija, otvorenost, saradljivost i savesnost.

Statistička obrada podataka

U ovom istraživanju koristili smo: analizu korelacija, koja nam je omogućila da steknemo neposredni uvid u međusobne odnose Ličnih usmerenja i "Velikih pet" dimenzija ličnosti; kanoničku korelacionu analizu, kojom smo ostvarili globalniji uvid u prirodu odnosa ove dve skupine varijabli, odnosno odredili zajedničke nivoe njihove povezanosti; i faktorsku analizu, sa ciljem provere zajedničke faktorske strukture ova dva modela.

Rezultati

Rezultati korelacione analize

Analiza korelacija pružila je mogućnost da ostvarimo neposredni uvid u međusobne odnose osnovnih dimenzija Petofaktorskog modela i Ličnih usmerenja ispitanica. Rezultati su saopšteni u Tabeli 1.

Tabela 1. Matrica interkorelacija podskala POI-a i domena NEO PI-R-a¹⁵

	Socank.	Samuv.	Sampr.	Ssega.	Konf.	Kpč	Neint.	Samkon.	Prihag.	Socdis.
N	.679**	-.525**	-.142	-.209*	.237*	-.244*	.191	.110	.010	.244*
E	-.267**	.442**	.052	.166	-.185	.257**	.005	-.060	.225*	-.242*
O	-.101	.103	.108	.047	-.123	.437**	-.258**	-.111	.058	-.023
A	-.063	.031	.253*	.381**	.137	.213*	-.064	-.126	-.145	-.138
C	-.120	.433**	.155	.396**	.016	.065	-.083	.288**	-.217*	-.245*

** p<0.01 *p<0.05

Ono što je na prvi pogled uočljivo iz matrice interkorelacija (Tabela 1), to je da svako lično usmerenje ima svoje korespondente u bazičnim dimenzijama ličnosti, ili njihovim specifičnim složajima (i obrnuto). Pored toga, upadljivo je da su samo dva lična usmerenja povezana sa bazičnim dimenzijama ličnosti na nivou umereno visokih korelacija, dok su sve ostale statistički značajne korelacije niske. Ta dva lična usmerenja su socijalna anksioznost i samouvažavanje.

Socijalna anksioznost ostvaruje najvišu pozitivnu korelaciju sa neuroticizmom, i to je ujedno i najviša pozitivna korelacija između skala POI – a i NEO PI R – a uopšte. Njoj izgleda da najviše doprinose korelacije sa aspektima anksioznosti (.62) i socijalne nelagodnosti ili usredsređenosti (.61) (videti Prilog 1, Tabela 10). Ovo lično usmerenje negativno je povezano i sa onim aspektima ekstraverzije koji se odnose na interpersonalnu komunikaciju: druželjubivost (-.32), asertivnost (-.36) i pozitivne emocije (-.24).

Najveća negativna korelacija je takođe između neuroticizma s jedne, i samouvažavanja, s druge strane (-.52), jer se bitna odrednica ovog ličnog usmerenja, samopouzdanje, praktično, nalazi na opozitnim polovima depresivnosti, vulnerabilnosti, anksioznosti i socijalne nelagodnosti (Đurić-Jočić i sar., 2004; videti prilog 1). Samouvažavanje je povezano i sa ekstraverzijom i savesnošću, pri čemu u objašnjenju ovih korelacija najveću ulogu imaju pozitivne emocije (E6) i kompetentnost (C1), ali i drugi aspekti ova dva domena. Ovaj nalaz donekle potvrđuje da je od svih C skala kompetentnost najviše povezana sa samopoštovanjem (Costa, McCrae & Dye, 1991).

Sadržaj ličnog usmerenja snaga superega (dosledno postupanje u skladu sa sopstvenim načelima i otvoren, pošten i iskren odnos prema drugima) se, na ovom uzorku, gotovo u potpunosti preklapa sa sadržajima domena savesnost (koja se definiše kao disciplinovana težnja ka ciljevima i striktno pridržavanje sopstvenih principa) i saradljivost (koja definiše kvalitet interpersonalnih odnosa). Tome u prilog ide i korelacija sa emotivnom nestabilnošću (-.21).

¹⁵

Značenja skraćenica u tabeli:

Horizontalno (Lična usmerenja): Socank. – socijalna anksioznost, Samuv. – samouvažavanje, Sampr. – samoprihvatanje, Ssega – snaga superega, Konf. – konformizam, Kpč – vera u konstruktivnu prirodu čoveka, Neint. – neintegritet, Samkon. – potreba za samokontrolom, Prihag. – prihvatanje agresivnosti, Socdis. – socijalna distanca;

Vertikalno (Bazične dimenzije ličnosti): N – neuroticizam, E – ekstraverzija, O – otvorenost (Openness), A – saradljivost (Agreeableness), C – savesnost (Conscientiousness).

Vera u konstruktivnu prirodu čoveka je donekle specifično lično usmerenje, jer korelira sa svim dimenzijama ličnosti izuzev savesnosti. Njegova nespecifična povezanost sa skoro svim domenima ličnosti proizilazi iz prirode ovog ličnog usmerenja, odnosno, njegove multiple uslovljenosti otvorenosti prema spoljašnjem i unutrašnjem iskustvu (O), pozitivnim odnosom prema drugima (E i A) i emotivnom stabilnošću i pozitivnim odnosom prema sebi samom (-N). Ipak, nešto je naglašenija povezanost sa O dimenzijom, što je logično, i, donekle, očekivano (Petrović, 2006).

Socijalna distanciranost je ujednačeno povezana sa generalnom neprilagođenošću, i, negativno, sa domenima E i C. Uvid u matricu korelacija ovog ličnog usmerenja sa facetima NEO PI-R- a (videti Prilog 1) osvetljava detaljnije prirodu ovih korelacija; to su, uglavnom, aspekti koji se odnose na interpersonalnu ravan (socijalna nelagodnost i anksioznost iz N domena, druželjubivost, toplina i asertivnost iz E domena, pa i nedostatak poverenja iz domena A), ali i na osećanje nekompetentnosti.

Prihvatanje agresivnosti korelira sa ekstraverzijom i nedostatkom kontrole, ili impulsivnošću, kao suprotnim polom C domena. Međutim, donekle iznenađuje nalaz da ovo lično usmerenje nije značajno povezano sa agresivnošću (ipak, ta korelacija, iako nije statistički značajna, jeste korelacija s negativnim polom A domena), mada pažljivija analiza korelacija sa facetima NEO PI-R-a ukazuje i na prisustvo agresivnosti. Dakle, ovo je lično usmerenje povezano sa potrebom za uzbuđenjem, i sa modalitetima impulsivnosti i agresivnosti.

Potreba za samokontrolom je, kao što se moglo i očekivati, povezana sa C domenom, međutim, iznenađuje činjenica da je u korelaciji sa samo dva aspekta ovog domena, i to sa postignućem i promišljenošću, što se verovatno odrazilo i na intenzitet povezanosti sa C domenom.

Neintegrisanost korelira samo sa zatvorenošću za iskustvo, i to sa facetima koji na svom opozitnom polu ukazuju na praktičnost i realističnost. Pored toga, iako se na osnovu definicije ovog ličnog usmerenja mogla očekivati jedna destabilišuća tendencija, korelacija sa neuroticizmom nije statistički značajna. Međutim, tek pregled strukture korelacija na nivou faceta ukazuje na prirodu ovog ličnog usmerenja, jer ono ujednačeno korelira i sa anksioznošću (N1) i sa hostilnošću (N2), i sa aspektima koji ukazuju na realističnost i pragmatičnost (O1 i O5), i onima koji ukazuju na nemarnost, neodgovornost i povučenost (E3 i C3).

Slično tome, logično je bilo očekivati da Konformizam kao lično usmerenje značajno korelira sa negativnim polom O domena, koja i određuje sklonost konformističkim oblicima ponašanja; međutim, ta korelacija nije statistički značajna. Značajna je korelacija sa neuroticizmom, i objašnjena je depresivnošću, socijalnom nelagodnošću i vulnerabilnošću. Može se pretpostaviti da upravo ove osobine leže u osnovi konformističkog ponašanja, odnosno, da će pre nekritički prihvatiti grupne obrasce ponašanja osoba koja je sklona da se u društvu oseća inferiorno, koja je sklona da bude zavisna od drugih, i koja se lako obeshrabri da iznese spstvene stavove i da živi u skladu sa njima, te se iz navedenih razloga konformira sa grupom.

Mogla se očekivati i povezanost samoprihvatanja i otvorenosti i emotivne stabilnosti, međutim, i ta korelacija nije statistički značajna, već je sposobnost prihvatanja sebe povezana sa Saradljivošću (.253), i to sa facetom Poverenje (.311).

Rezultati kanoničke korelacione analize

Kanoničkom korelacionom analizom izdvojili smo pet para korelacija, koji prikazuju strukturu preklapanja ličnih usmerenja i "Velikih pet". Svi kanonički faktori statistički su značajni na nivou .01, kao što se može videti u tabeli 2.

Prvi par kanoničkih korelacija povezan je kanoničkom korelacijom od .815, i objašnjava 66% ukupne varijabilnosti. Ovaj kanonički faktor iz prostora ličnih usmerenja (Tabela 3) u najvećoj meri definišu visoka zasićenja samouvažavanja i odsustva socijalne anksioznosti, a nezanemarljivu ulogu imaju još i snaga superega i usmerenost ka ljudima.

Tabela 2. Osnovni rezultati kanoničke korelacione analize

Kanonički faktori	Koef. Kan. korel.	Koef. Determinacije	Hi kvadrat	Df	Značajnost
1	.815	.665	209.874	50	.000
2	.584	.341	110.458	36	.000
3	.534	.285	72.466	24	.000
4	.491	.241	41.877	14	.000
5	.411	.169	16.828	6	.010

Iz prostora "Velikih pet" (Tabela 4) ova funkcija se određuje preko visoke emotivne stabilnosti i umereno visokih vrednosti ekstroverzije i kontrolisanosti/savesnosti. U načelu, ovaj faktor izražava profil zdrave osobe u oba prostora, i može se interpretirati kao integrisanost.

Tabela 3. Kanonički faktori u prostoru ličnih usmerenja

Lična usmerenja	Faktor 1	Faktor 2	Faktor 3	Faktor 4	Faktor 5
Socank.	-.762	-.514	-.108	.207	-.144
Samuv.	.760	-.302	-.191	-.074	-.005
Sampr.	.152	-.085	.400	.200	-.005

Ssega.	.320	-.401	.357	.567	-.189
Konf.	-.282	-.147	.114	.478	-.073
Kpč	.239	-.081	.651	-.520	-.059
Neint.	-.150	-.042	-.366	.306	-.552
Samkon.	-.018	-.529	-.414	.258	.452
Prihag.	.014	.123	-.162	-.493	-.591
Socdis.	-.371	.202	-.020	-.173	.245

Tabela 4. Kanonički faktori u prostoru «Velikih pet»

Velikih pet	Faktor 1	Faktor 2	Faktor 3	Faktor 4	Faktor 5
N	-.944	-.237	-.190	.033	-.124
E	.583	-.366	.008	-.427	-.586
O	.143	-.328	.652	-.661	.095
A	.180	-.120	.829	.475	-.200
C	.543	-.676	.085	.373	.318

Drugi par kanoničkih faktora definisan je odsustvom socijalne anksioznosti, sniženom potrebom za samokontrolom, neprincipijelnošću i niskim samopoštovanjem iz prostora varijabli POI – a, i impulsivnošću i zatvorenošću za iskustvo na introvertnom polu iz prostora varijabli NEO PI R – a. Ovaj par faktora povezan je kanoničkom korelacijom od 0.58, i obuhvata 34% ukupnog varijabiliteta. Ovaj faktor po svom sadržaju umnogome podseća na Ajzenkov faktor psihotizma, naročito ako se oslonimo na nalaze Hovartove studije (Howarth, 1986, prema: Knežević i sar., 2004), te ga možemo nazvati impulsivnom nesocijalizovanom težnjom.

Treći kanonički faktor se, što se tiče ličnih usmerenja, može opisati preko vere u konstruktivnu prirodu čoveka, spontanosti, samoprihvatanja, principijelnosti i integrisanosti. Paralelan faktor iz prostora "Velikih pet" definisan je saradljivošću i otvorenošću. Ovi parovi faktora povezani su koeficijentom kanoničke korelacije od 0.53, i objašnjavaju 28% ukupne varijanse, i jasno pokazuju da se otvorenost i kooperativnost prepoznaju u skalama i jednog i drugog instrumenta. Ovaj faktor opisuje profil ljudi koji imaju zrele i promišljene stavove o socijalnim problemima, i nastoje da pronađu nove solucije, jednom rečju, opisuje profil "socijalno progresivnog" tipa ljudi (videti Đurić-Jočić i sar., 2004, str. 87).

Četvrtu kanoničku funkciju iz skupa varijabli POI-a definišu umerena pozitivna zasićenja skala snage super-ega, konformizma i neintegrisanosti, i negativna zasićenja vere u konstruktivnu prirodu čoveka i prihvatanja agresivnosti. Komplementarni faktor iz prostora NEO PI R varijabli je bipolarna, i jedan pol određuju introverzija i konzervativnost, a drugi saradljivost i savesnost. Profil koji opisuje ova kanonička funkcija u velikoj meri je podudaran sa profilom autoritarne ličnosti (Knežević i sar., 2004; Bojanović, 1998), i može se interpretirati kao konformizam.

Peta kanonička korelacija, koja iznosi 0.41, određena je zasićenjima potrebe za samokontrolom, integrisanosti i neprihvatanja agresivnosti jednog i introverzije i savesnosti drugog skupa varijabli. Ovaj faktor opisuje profil kontrolisanih, metodičnih

introverata koji svoju agresivnost ne prihvataju kao takvu, već je sublimiraju zarad istrajnog rada na postavljenom cilju, i može se interpretirati kao introverzija shvaćena u širem smislu.

Tabela 5. Analiza prepo­krivanja u prostoru ličnih usmerenja

Faktori	Varijansa	Redundanca
1	.158	.105
2	.089	.030
3	.110	.032
4	.134	.032
5	.098	.017

Tabela 6. Analiza prepo­krivanja u prostoru velikih pet

Faktori	Varijansa	Redundanca
1	.316	.210
2	.154	.053
3	.231	.066
4	.197	.047
5	.102	.017

Analiza redundance, međutim, pokazuje zanimljive rezultate. Naime, iz tabela 5. i 6. može se videti da, izuzev zadnjeg, sve ostale izolovane faktore bolje objašnjavaju varijable ličnih usmerenja u prostoru velikih pet, nego obrnuto. Ovakvi rezultati suprotni su od očekivanja zasnovanih na onome što teorija nudi. Oni se mogu objasniti većim brojem varijabli POI-a nego što ima domena NEO PI R-a, S druge strane, izdvojeno je pet jasnih faktora, koji su i interpretativno slični bazičnim dimenzijama ličnosti zasnovanim na ovom modelu (I-integrisanost ili N-, II-impulsivna nesocijalizovana težnja, ili C-, III- socijalna progresivnost ili A+/O+, IV-konformizam ili O-, V- introverzija ili E-).

Rezultati faktorske analize

Radi analize odnosa ova dva modela, odnosno provere faktorske strukture prostora definisanog ovim dvema grupama varijabli, urađena je faktorska analiza. Analizom glavnih komponenti 15 varijabli zajedničkog prostora, uz primenu Gutman-Kajzerovog kriterijuma, izdvojeno je 5 faktora (Tabela 7), koji objašnjavaju 66,7% ukupnog varijabiliteta. I uvođenje Katelovog scree – testa kao dodatnog kriterijuma (Grafikon 1) ukazalo je na petofaktorsko rešenje kao prihvatljivo. Ovako dobijeni faktori rotirani su u varimax poziciju, čime je dobijeno rešenje koje je poslužilo za interpretaciju 5 dobijenih faktora. Rezultati su prikazani u tabelama 7., 8., i 9.

Tabela 7. Analiza glavnih komponenti – ukupna objašnjena varijansa

Faktor	Inicijalne svojstvene vrednosti			Rotacija suma kvadrata zasićenja		
	Ukupno	% var.	Kum. %	Ukupno	% var.	Kum. %
1.	3.523	23.48	23.48	2.612	17.41	17.41
2.	2.459	16.39	39.87	2.289	15.26	32.67
3.	1.551	10.34	50.21	1.837	12.25	44.92
4.	1.447	9.64	59.85	1.764	11.76	56.68
5.	1.024	6.83	66.68	1.500	10.00	66.68

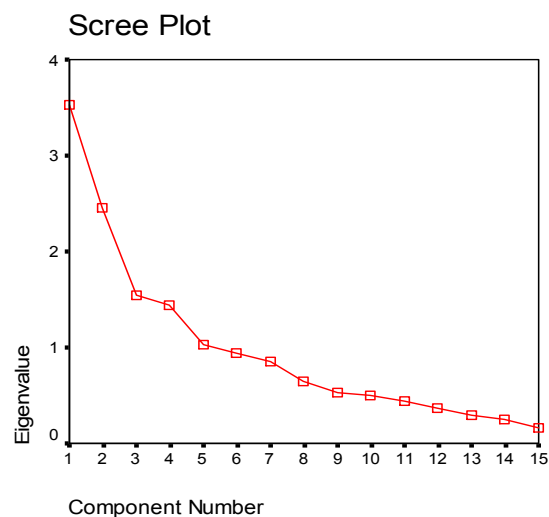
Prvi izdvojeni faktor je po svojoj strukturi u celosti identičan prvom paru kanoničkih faktora (videti tabele 3 i 4). Samim tim, u načelu opisuje profil emotivno stabilne, kontrolisane, ekstravertovane osobe. Za ovaj faktor predlažemo naziv "integrisanost".

Drugi ekstrahovani faktor pozitivno zasićuje skale snage super-ega, konformizma, neintegrisanosti i socijalne anksioznosti u prvom redu, a prisutna su i zasićenja saradljivosti i potrebe za samokontrolom. Po svom sadržaju, ovaj faktor je donekle sličan četvrtom faktoru izdvojenom kanoničkom korelacionom analizom. Faktor je nazvan "konformizam".

Treći izdvojeni faktor svojim sadržajem obuhvata modalitete agresivnosti, neprihvatanja sebe, kao i drugih, i distancu prema njima, te za ovaj faktor predlažemo naziv "neprijateljsko neprihvatanje".

Četvrti faktor je nazvan "otvorenost prema svetu i drugima", i sličan je kanoničkom faktoru nazvanom socijalna progresivnost". Dominantne odrednice su mu otvorenost iz skupa varijabli NEO PI R – a, i vera u konstruktivnu prirodu čoveka iz skupa ličnih usmerenja. Na "usmerenost prema svetu i drugima" ukazuju pozitivna zasićenja E i A dimenzije.

Peti faktor sačinjen je od pozitivnih zasićenja potrebe za samokontrolom i savesnosti, i negativnih zasićenja prihvatanja agresivnosti, neintegrisanosti i ekstraverzije. Dakle, ovaj faktor opisuje profil integrisanog, kontrolisanog introverta. Kao takav, identičan je kanoničkom faktoru koji se odnosi na introverziju shvaćenu u širem konceptualnom smislu.

Grafikon 1. Scree plot

Tabela 8. Matrica faktora*

Varijable	Faktor 1	Faktor 2	Faktor 3	Faktor 4	Faktor 5
N	-.775				
Socank.	-.744	.363		.300	
E	.583		.522		
Samuv.	.559	.335	.381		
KPČ	.532			.515	
SSEga.		.796			
Konfor.	-.387	.645			
C	.468	.602			
Samkon.		.587			.466
Sampr.	.455		-.558		
Prihag.		-.326	.549	.323	-.301
Neint.	-.479	.351	.483		
A	.375	.391	-.404	.372	
O	.483			.588	.426
Socdis.	-.415				.459

- Izostavljeni su koeficijenti manji od 0.30.

Tabela 9. Matrica faktora rotirana u Varimax poziciju*

Varijable	Faktor 1	Faktor 2	Faktor 3	Faktor 4	Faktor 5
Samuv.	.809				
N	-.757		.313		
E	.657			.385	-.307

C	.603				.419
SSEga	.336	.760			
Konfor.		.749			
Neint.		.618	.370		-.346
Socank.	-.500	.603	.387		
A		.408	-.620	.348	
Sampr.			-.612		
Socdis.	-.330		.576		
O				.855	
KPČ				.729	
Prihag.					-.749
Samkon.		.333			.607

- Izostavljeni su koeficijenti manji od 0.30.

Da bismo dobili potpunije informacije o faktorskoj strukturi prostora definisanog varijablama POI-a i NEO PI R-a, identičan postupak faktorske analize uradili smo i na nivou subskala (faceta) NEO PI R-a. Uz primenu Gutman-Kajzerovog kriterijuma, i Katelovog scree-testa kao dodatnog kriterijuma, izdvojeno je takođe 5 faktora. I ovog puta, dobijeni faktori se mogu interpretirati na način veoma sličan gore navedenom (videti Prilog 2).

Diskusija i zaključci

Kao što se iz prethodnog može videti, lična usmerenja imaju svoje korespondente među bazičnim dimenzijama ličnosti (i obrnuto). Dakle, skale POI-a značajno su povezane sa složajima domena i faceta NEO PI R-a. Međutim, korelacije su uglavnom niske, pa se može pretpostaviti da, iako obuhvataju slične koncepte, ove dve teorije stavljaju akcenat na različite aspekte određene dimenzije koju mere. Drugo moguće objašnjenje odnosi se na potencijalno nedovoljnu konceptualnu određenost predmeta merenja POI-a, na šta ukazuju i neki drugi radovi (Mandić, 2004). Samo socijalna anksioznost i potreba za samouvažavanjem (i to negativno) ostvaruju umereno visoke korelacije sa neuroticizmom, što takođe ide u prilog pretpostavci Mandićeve (2004) da POI pre meri određene aspekte neuroticizma nego aspekte samoaktualizujuće tendencije.

Uprkos tome, može se reći da većina ličnih usmerenja i bazičnih dimenzija ličnosti korelira na logičan i smislaon način. Mada neki rezultati donekle odstupaju od očekivanja (npr., konformizam bi, u teorijskom smislu, trebalo da bude povezan sa negativnim polom O dimenzije, dok bi se za neintegrisanost mogla pretpostaviti visoka povezanost sa N domenom), ova odstupanja postaju jasnija i razumljivija kada se izvrši analiza korelacija ovih ličnih usmerenja i faceta NEO PI R-a.

Kanoničkom korelacionom analizom dobijeno je pet parova kanoničkih faktora. Petofaktorsko rešenje dobijeno je i faktorskom analizom varijabli zajedničkog prostora ličnih usmerenja i "Velikih pet". U oba slučaja faktori se mogu interpretirati

na sličan način. Mi smo predložili nazive: integrisanost, impulsivna nesocijalizovana težnja odnosno neprijateljsko neprihvatanje, socijalna progresivnost odnosno otvorenost prema svetu i drugima, konformizam i introverzija shvaćena u širem konceptualnom smislu.

I po broju izdvojenih faktora, i po konceptualnom (interpretativnom) smislu, rezultati naginju ka petofaktorskom rešenju. Međutim, ne može se reći da su lična usmerenja u potpunosti subsumirana dimenzijama ličnosti, jer su svakom od faktora dala jednu drugačiju, vrednosnu dimenziju.

Na kraju, može se zaključiti da postoji povezanost između ličnih usmerenja i pet velikih dimenzija ličnosti; da se različiti psihološki koncepti prepoznaju u skalama i jednog i drugog instrumenta; da se, u načelu, lična vrednosna usmerenja mogu podvesti pod model velikih pet, ali i da su sami nosioci specifičnog značenja, odnosno konceptualne određenosti kojom se, čak i kad postoji značajna povezanost sa dimenzijama ličnosti, ipak razlikuju od njih.

LITERATURA:

- Costa, P., T., McCrae, R. R., Dye, D. A. (1991). "Faces scales for Agreeableness and Conscientiousness: a revision of the NEO Personality Inventory", *Personality and Individual differences*, No. 12, 887-898.
- Đurić- Jočić, D., Džamonja- Ignjatović, T., Knežević G. (2004). *NEO PI-R – primena i interpretacija*, Beograd: CPP DPS.
- Džamonja-Ignjatović, T., Berger, J. (1997). "Komparativna analiza upitnika za procenu bazičnih oslonaca ličnosti (BOL - 100) i petofaktorskog modela (NEO PI - R)", *Psihologija*, Beograd, 1997, No. 4, 413– 424.
- Hol, S., Lindzi, G. (1983). *Teorije ličnosti*, Beograd: Nolit.
- Knežević, G., Đurić-Jočić, D., Džamonja-Ignjatović, T. (2004). *Petofaktorski model ličnosti*, Beograd: CPP DPS.
- Mandić, M. (2004). *Faktorska analiza POI – a*, neobjavljeni diplomski rad, Filozofski fakultet, Beograd.
- Maslov, A. (1982). *Motivacija i ličnost*, Beograd: Nolit.
- Pečjak, V. (1984). *Stvaranje psihologije – knjiga razgovora*, Sarajevo: Svjetlost, ZZUINS, Beograd: ZZUINS.
- Petrović, B. (2006). "Personalni korelati ličnih usmerenja majki normalnih i adolescenata klasifikovanih kao umereno mentalno zaostali", *Zbornik radova sa XII naučnog skupa Empirijska istraživanja u psihologiji*, Filozofski fakultet, Beograd, 2006, 249- 256.

- Ray, J. J. (1984). "A caution against use of the Shostrom POI", *Personality and Individual Differences*, Vol. 5., No. 6, p. 755.
- Ray, J. J. (1986). "Perils in clinical use of the Shostrom POI – a reply to Hattie", *Personality and Individual Differences*, Vol. 7., No. 4, p. 591.
- Shostrom, E. L. (1974). *Manual for the Personal orientation inventory*, San Diego, California, EDITS.

RELATION BETWEEN PERSONAL ORIENTATIONS AND BASIC DIMENSIONS OF PERSONALITY

Boban Petrović

Abstract

The aim of our research is to exam relations between personal orientations and basic dimensions of personality (domains and facets, described with the five factor model of personality). The sample consisted of 100 females, age between 40 and 60 years. The applied instruments included POI-Personal orientation Inventory, and NEO PI R-the questionnaire for assessment the personality traits. We made correlation analysis of the obtained data, canonical correlation analysis and factor analysis. Based on intercorrelation matrix, we concluded that every personal orientation has its own correspondent in basic dimensions of personality, or their specific range of traits (and reverse). But, almost all statistically valuable correlations are low. Using canonical correlation analysis, we extracted 5 pairs of correlations. They show the structure of redundancy among personal orientations and "Big Five". All canonical factors are statistically valuable, on a level of .01. Using factor analysis, we extracted, also, 5 factors. They explain 66,7% of entire variability. Gained factors, using both, canonical and factor analysis, can be interpreted on a similar way, and they support the Five Factor Model of Personality.

Key words: Personality, Personal orientations, Five factor model of Personality, POI, NEO PI-R

Prilozi

Prilog 1.

Tabela 10. Matrica interkorelacija podskala POI – a i faceta NEO PI R – a

		Socank.	Samuv.	Sampr.	Ssega.	Konf.	KPČ	Neint.	Samkon	Prihag.	Socdis.
N1	<i>Anks.</i>	.625**	-.452**	-.124	-.104	.161	-.222*	.206*	.119	-.035	.244*
N2	<i>Host.</i>	.463**	-.273**	-.092	-.169	.034	-.363**	.210*	.156	.131	.125
N3	<i>Depres.</i>	.574**	-.500**	-.063	-.159	.277**	-.160	.125	.103	.071	.181
N4	<i>Usred.</i>	.607**	-.407**	-.193	-.199*	.239*	-.187	.077	.088	-.147	.311**
N5	<i>Impuls.</i>	.091	-.136	.056	-.155	.058	.133	.041	-.166	.094	.090
N6	<i>Vulner.</i>	.542**	-.477**	-.188	-.164	.239*	-.293**	.164	.030	-.050	.116
E1	<i>Toplina.</i>	-.101	.313**	-.016	.411**	.057	.144	.129	.128	.065	-.236*
E2	<i>Druže.</i>	-.317**	.291**	.058	.095	-.159	.125	.067	-.159	.172	-.286**
E3	<i>Asert.</i>	-.357**	.324**	.205*	.086	-.196	.240*	-.209*	-.034	.224*	-.243*
E4	<i>Aktiv.</i>	.102	.197*	-.031	.114	-.056	-.010	.079	.111	.052	-.118
E5	<i>Pot.uzb.</i>	-.054	.190	-.100	-.059	-.161	.214*	.013	-.099	.340**	.080
E6	<i>Poz. em.</i>	-.245*	.405**	.076	.078	-.156	.258**	-.032	-.113	-.007	-.164
O1	<i>Fantaz.</i>	-.021	.014	-.038	-.080	-.137	.266**	-.201*	-.079	-.028	.143
O2	<i>Estetika.</i>	-.010	-.009	-.007	.074	-.020	.179	-.114	-.038	.005	-.040
O3	<i>Osećanja</i>	-.016	.272**	.121	.073	-.084	.306**	-.134	.002	.112	-.181
O4	<i>Akcija.</i>	-.288**	.177	.092	-.022	-.181	.250*	-.093	-.261**	.182	-.037
O5	<i>Ideje.</i>	-.018	.112	.130	.229*	.019	.336**	-.237*	.168	.011	-.037
O6	<i>Vredn.</i>	-.060	-.163	.161	-.092	-.055	.317**	-.167	-.264**	-.033	.002
A1	<i>Pover.</i>	-.363**	.245*	.311**	.314**	.002	.462**	-.184	-.173	.000	-.282**
A2	<i>Iskren.</i>	-.014	.022	.121	.268**	.063	.091	-.097	-.117	-.048	-.013
A3	<i>Altru.</i>	-.005	.139	.159	.332**	.106	.147	-.061	.011	-.133	-.156
A4	<i>Popust.</i>	-.051	-.029	.101	.255*	.107	.117	-.100	.009	-.374**	.004
A5	<i>Skrom.</i>	.179	-.228*	.154	.033	.159	-.097	.059	-.174	-.008	.010
A6	<i>Blag.</i>	.073	-.082	.091	.250*	.104	.035	.188	-.011	-.006	-.055
C1	<i>Kompet.</i>	-.305**	.520**	.162	.297**	-.063	.130	-.044	.125	-.132	-.242*
C2	<i>Red.</i>	-.104	.182	.043	.214*	.020	-.047	-.124	.059	-.133	-.173
C3	<i>Dužnost.</i>	-.016	.279**	.268**	.346**	.068	.152	-.208*	.175	-.194	-.176
C4	<i>Postig.</i>	.077	.320**	-.047	.190	-.007	.116	.060	.337**	.007	-.104
C5	<i>Samdisc.</i>	-.051	.217*	.165	.274**	-.044	.059	-.038	.068	-.200*	-.178
C6	<i>Promiš.</i>	-.091	.255*	.053	.291**	.086	-.113	-.013	.370**	-.217*	-.135

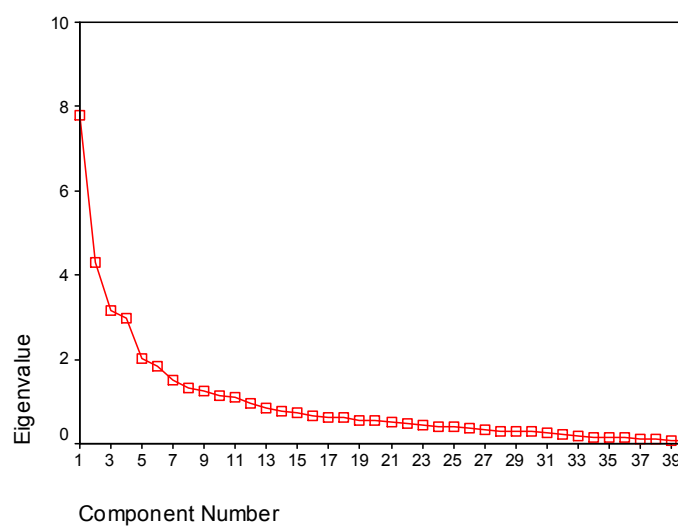
** p< 0.01 *p< 0.05

Prilog 2. Rezultati faktorske analize skala POI-a i faceta NEO PI-R-a

Tabela 11. Analiza glavnih komponenti – ukupna objašnjena varijansa

Faktor	Inicijalne svojstvene vrednosti			Rotacija suma kvadrata zasićenja		
	Ukupno	% var.	Kum. %	Ukupno	% var.	Kum. %
1.	7,779	19,446	19,446	5,889	14,723	14,723
2.	4,310	10,775	30,221	3,195	7,987	22,710
3.	3,160	7,900	38,121	2,871	7,178	29,888
4.	2,971	7,428	45,549	2,772	6,930	36,818
5.	2,006	5,015	50,564	2,403	6,007	42,826
6.	1,820	4,551	55,114	2,292	5,730	48,555
7.	1,519	3,798	58,913	2,064	5,160	53,715
8.	1,338	3,346	62,258	1,967	4,917	58,632
9.	1,244	3,109	65,367	1,785	4,463	63,095
10.	1,138	2,844	68,211	1,654	4,134	67,229
11.	1,086	2,715	70,927	1,479	3,698	70,927
12.	,938	2,344	73,271			

Scree Plot

Grafikon 2. Scree plot

Tabela 12. Matrica faktora rotirana u Varimax poziciju*

Varijable**	Faktor 1	Faktor 2	Faktor 3	Faktor 4	Faktor 5
N 1	,819				
Socank.	,817				
N 3	,807				
N 4	,785				
N 6	,749				
N 2	,612		-,415		
Samuv.	-,589	,398			
C 25	-,526	,500			
A 19	-,494		,413	,328	
E 9	-,476				
Konf.	,355		,345		
Socdist.	,350				
C 28		,764			
C 27		,590			-,343
O 15		,556		,441	
C 29		,535	,304		
Samkon.		,526		-,341	
E 10		,515			,409
E 7	-,310	,495	,342		,384
C 26		,440			
A 20			,662		
A 24			,652		
A 22			,608		-,343
A 23		-,306	,606		
A 21		,441	,572		
SSega		,429	,472		
Neint.				-,602	,401
KPČ				,595	
O 18				,594	
O 13				,587	
O 17		,405		,533	
O 14		,374		,457	
Sampr.				,378	
E 11			-,324		,605
C 30					-,558
N 5				,351	,525
Prihag.					,496
E 8	-,454				,489
E 12	-,358	,377			,460
O 16	-,360				,448

DIJAGNOSTIČKI ASPEKTI PSIHOLOŠKE PROCENE LIČNOSTI ZAVISNIKA OD DROGA

Rezime

Centralna tema našeg istraživanja bili su modaliteti agresivnosti, karakteristični za delinkventnu populaciju uopšte, a posebno za grupu delinkvenata narkomana. Česti pratilac zavisničkog ponašanja je i sklonost ka kriminalnom ponašanju, čije je modalitete potrebno shvatiti i istražiti i u svetlu savremenih socijalno-devijantnih oblika funkcionisanja. Rezultati istraživanja potvrdili su većinu postavljenih pretpostavki. Grupa delinkvenata narkomana pokazala je više vrednosti primarne i oralne agresivnosti u odnosu na grupu delinkvenata nenarkomana, dok su dispozicije ličnosti svih delinkventnih podgrupa, nezavisno od narkomanskih sklonosti, bile izrazito slične. Značajne razlike u nivoima impulsivnosti, agresivnosti, spremnosti za saradnju i poverenja prema ljudima, između dve grupe delinkvenata nenarkomana ukazuju na značaj organizacije modela sprovođenja kazne. To je predstavljalo osnov za donošenje zaključaka i predloga mera, koje bi mogle proisteći iz rezultata dobijenih ovim istraživanjem.

Ključne reči: agresivnost, impulsivnost, delinkventi, narkomanija

''Mnogo je lakše razabrati zabludu nego otkriti istinu. Zabluda leži na površini. S njom ćemo lako izaći na kraj. Istina počiva u dubini. Tragati za njom nije svačija stvar.''

Goethe

Prihvatanje droge u mnogim slučajevima je i prihvatanje novog stila života, raskid sa detinjstvom i tradicionalnim vrednostima. Narkomanija kao bolest podrazumeva i prihvatanje određenih stavova, vrednosnih sudova, orijentacije i načina življenja, odevanja, seksualnih običaja i ophođenja u grupama vršnjaka ali i odnosa prema svetu odraslih. Smisao normalnog generacijskog sukoba koji vodi napretku i evoluciji vrednosti se gubi, jer je ova subkultura mladih izdiferencirana kao kontrakultura, sa izraženim autodestruktivnim sadržajem. Nova grupa istomišljenika u okviru koje narkoman plasira svoje nove vrednosti, daje mu nove uzore za identifikaciju i doživljaj pripadnosti. Životni stil narkomana, iako oni proklamuju ljubav i nenasilje, suštinski je egoističan, narcisoidan, asocijalan i društveno neprihvatljiv². Narkomanja se može, prema rečima S.Petrovića, shvatiti kao »stanje lažnog mira i spokoja u kome se svet vidi nerealno, odnosno željeno i onako kako proizilazi iz čovekove potrebe za harmonijom i zadovoljstvom bez napora«. Ideologija narkomana propagira izolaciju, stagnaciju i socijalnu regresiju.

¹⁶ E-mail: psycho@bankerinter.net

Trenutna situacija i potrebe diktiraju ponašanje i interpersonalno komuniciranje, njima pretežno vladaju njihovi instinkti. Aktivnost volje je takode pogođena – narkoman nema realne ciljeve, a još manje snage da realizuje svoje nerealne ciljeve, sa aspiracijama uvek većim od trenutnih mogućnosti¹. Dolaze do izražaja poremećaji percepcije, etičko i moralno propadanje a integritet ličnosti narkomana na ivici je dezintegracije. Na narkomaniju se može gledati kao na ideologiju koja reflektuje prkos prema svim autoritetima u društvu i u sklopu adolescentne krize. Droga im omogućava privremeni beg od »nepodnošljive stvarnosti« i kratkotrajni doživljaj zadovoljstva.

Kad se govori o premorbidnoj ličnosti adolescentnog narkomana, pored značaja sredinskih faktora izrazito su značajne primarne crte ličnosti, bez obzira na to da li su konstitucionalno date ili stečene tokom ranog razvoja³. Potreba za drogom razlikuje se od ličnosti do ličnosti, kao esencijalna potreba za menjanjem svesti i raspoloženja².

Pošto se u nekom stepenu već javi zavisnost, ispitivanja ličnosti testovima pokazuju da postoje sličnosti u crtama ličnosti sa grupama neurotičnih osoba, alkoholičara i delinkvenata. To je još jedan dokaz da slične strukture ličnosti ne vode i sličnim vidovima ponašanja. U psihološkom smislu, narkomani su izraziti predstavnici opšte krize verovanja, kod kojih je došlo do sloma celog sistema verovanja i njegove dezintegracije, što stvara nepodnošljivo psihološko stanje i vodi u »bekstvo svesti«⁴.

Dugogodišnjeg narkomana karakterišu fizička oronulost i duhovno siromaštvo, sa sve upadljivijim smanjivanjem individualnih razlika i određene »nivelacije« sa ostalim pripadnicima narkomanske grupe⁵. Verovatno se zbog toga, u ranijim periodima, narkomanima sa terapijskog aspekta prilazilo na jedinstven način, što je naravno, doводilo do neuspeha. Dominantna karakteristika ličnosti prosečnog dugogodišnjeg narkomana, po nalazima nekih autora je infantilnost⁶. Kako je u svim svojim razmišljanjima i aktivnostima upravljen na sebe, nesposoban je da zrelo i adekvatno komunicira sa drugima i nespreman da preuzme odgovornost za svoje postupke. Zahtevi realnosti premašuju njegove adaptivne sposobnosti, što na prvi pogled ne mora biti uočljivo, pa često pati od nedostatka samopoštovanja, nesigurnosti i nedovoljnosti i zapada u depresiju. Droga kompenzuje mnoga lišavanja, u vezi sa bazičnom nesposobnošću narkomana da dožive zadovoljenje svojih potreba kroz uobičajene socijalne aktivnosti⁷. Prosečni narkoman ima problem sa zakonom još od najranijih tinejdžerskih dana. Najveći broj narkomana pati od raznih fobičnih elemenata, kao što su: strah od hapšenja, kažnjavanja bilo koje vrste, gubitka poslednjeg uporišta, nestašice droge u slučaju krize, ostajanje bez zalihe droge ili novca itd.

I narkomani se mogu opisati kao ličnosti slabog ega, čije su relacije sa realnošću poremećene, a odbrane od ugrožavajućih uticaja neefikasne⁷. Fiksirani su isključivo na narcističko pasivne ciljeve, pa ih interesuje samo postizanje vlastitog zadovoljstva, sa spremnošću da bez mnogo oklevanja napuste objektni libido. Njihove emocije su siromašne, a princip zadovoljstva kod narkomana upravlja nesvesnim procesima.

Adolescentna narkomanska grupa retko može otvoreno da prizna svoju težnju za slobodom, ljubavlju i odbacivanjem kompromisa prema obavezama, već može da reaguje u vidu iskazivanja mržnje, gneva ili otvoreno agresivnog ponašanja, ali i kroz simbolično ponašanje – kroz specifično odevanje i sl. U eri otuđenja i udaljavanja od humanih potreba, adolescenti odbacuju sistem života svojih roditelja i društva i opredeljuju se za antisistem, zasnovan na ideji ljubavi kao vrhunske etičke vrednosti⁷.

Stručnjaci se ne slažu po pitanju da li narkomani pripadaju jedinstvenoj ili različitim psihološkim strukturama. Dosta istraživanja je stavljalo glavni akcenat na specifičnosti razvojnih perioda ovih ličnosti, poredeći ih sa drugim ličnostima, koje pokazuju druge oblike socijalno devijantnog ponašanja. Koristeći metodu paralelnih grupa, S.Petrović i M. Janša, upoređivali su narkomane i delinkvente, kao grupe ispitanika sa različitim oblicima devijantnog ponašanja⁷. Osobe predisponirane za delinkvenciju i delinkventne oblike ponašanja, često se u psihološkom smislu, razvijaju iz jednog oblika rane zapuštenosti. Ličnost delinkventa je očuvanija, a prilagođavanje realnosti zdravije nego kod narkomana, s obzirom na to da su, bez obzira kojoj nozološkoj kategoriji pripadaju, delinkventi imali uspešniji razvoj i povoljnije uslove, u adaptivnom smislu. Pod većim opterećenjem, delinkvent bira drugačije obrasce ponašanja, koji po svome karakteru nisu po svaku cenu regresivni i manje su morbidni od onih koje bira narkoman. Odsustvo inhibirajućeg straha, po tipu psihopatije, karakteriše pripadnike ove grupe.

Slično kao kod neuroza, razvoj ličnosti narkomana ne odvija se ujednačeno i ravnomerno, već je često prekidano povremenim regresijama, na stepen razvoja iz ranog detinjstva. Istoriju razvoja narkomana karakterišu neujednačeni vaspitni stavovi roditelja, deficiente formiranje objektnih odnosa, u kontekstu više heterogenih različitih identifikacionih figura. Kod njih se može prepoznati stalno osećanje otuđenosti i ugroženosti, nemogućnost tolerisanja tenzije, nesposobnost identifikovanja sebe sa socijalno pozitivnom ulogom. Proces sazrevanja i socijalizacije je spor, a prilagođavanje na realnost nedovoljno adekvatno. Za razliku od delinkvenata, narkoman je uvek na ivici psihičke dezintegracije i gubitka veze sa realnošću, s obzirom na slabe i vremenom sve slabije objektivne odnose i veze sa realnim svetom⁸. Jedini svet interesovanja i angažovanja vezan je za potrebu za drogom. U svetlu rezultata istraživanja, koja ukazuju da narkomani imaju u ličnosti dosta neurotskih, pa i shizoidnih crta⁹, to nam daje za pravo da narkomane gledamo kao na grupu devijantnih ličnosti, kojima je, pre svega, potrebna psihološka pomoć, s obzirom na to da, u odnosu na delinkvente, narkomani predstavljaju ozbiljnije poremećene i, u psihološkom smislu, teže oštećene ličnosti.

Da bismo dublje spoznali karakteristike specifične za narkomansku populaciju, sproveli smo istraživanje koje je krenulo od dileme da li se adolescentni narkomani od nenarkomana adolescenata mogu diferencirati preko njihovog sistema vrednosti. Uz to su upoređivane karakteristike ličnosti koje bi takođe mogle ukazati na neke tačke diferencijacije. Rezultati su pokazali da zaista postoji specifičnost vrednosnog sistema narkomana, ali još ubedljivija specifičnost sklopa i dimenzija ličnosti. Stoga, diferencijacija između ispitivanih grupa pre svega je na nivou dispozicija ličnosti uz koje je prisutno i razlikovanje kroz sistem stavova i vrednosti.

Vrednosni sistem adolescentnih narkomana nesumnjivo je pokazao svoje osobenosti, značajno različite od nenarkomanske adolescentne populacije. Takođe postoje značajne razlike na nivou dimenzija ličnosti između ove dve grupe. I stavovi prema sebi, drugima i sredini uopšte značajno ih diferenciraju u pojedinim ključnim oblastima. Razlike unutar subkulture narkomana, s obzirom na dužinu narkomanskog staža, a u odnosu na dimenzije ličnosti i sistem vrednosti samo su delimično značajne, kao i izraženost prokriminalnih vrednosti.

Kod narkomanske adolescentne grupe značajno izraženija disocijacija kao dimenzija ličnosti, u okviru sistema za koordinaciju regulativnih funkcija (delta). Stoga se kod ove grupe nalazi dezorganizacija i disocijacija kognitivnih i konativnih procesa. Kao funkcionalno nadređen i drugim sistemima, poremećaji u njima mogu se shvatiti kao posledica ovog primarnog poremećaja. Uz registrovane pokazatelje socijalne dezadaptacije, preko poremećaja sistema za integraciju regulativnih funkcija (eta), može se govoriti o nešto blaže izraženom poremećaju ovog podsistema. Takođe se kod ove grupe nalazi poremećen regulator reakcije napada (sigma), koji uz smetnje regulatora organskih funkcija (hi) i drugih pomenutih podsistema daje lošije kontrolisano, agresivno-agitirano ponašanje sa kvalitetom disociranosti. U svim pomenutim podsistemima, grupa adolescentnih narkomana značajno se razlikuje od kontrolne, nenarkomanske adolescentne grupe.

U razmatranju i analizi ličnosti, dalje preko koncepta bazičnih oslonaca, takođe se zapažaju druge tačke diferencijacije. Bazični oslonac pripadanje je kod narkomana značajno narušen, za razliku od kontrolne grupe, gde je uklopljenost u socijalni kontekst adekvatna. Uz loše pripadanje, i to lošije kod onih sa dužim narkomanskim stažom, ističe se, s druge strane, dosta visoka investiranoost na BO telo, takođe viša kod onih koji su u dužem vremenskom periodu zavisnici. Paradoksalno visoka vrednost svrhe, nade i vere koja se registruje kod narkomanske subgrupe, može se pre shvatiti kao nerealni optimizam koji nije zasnovan na planiranju budućnosti. Neadekvatno testiranje realnosti koje sledi iz povišenja ove dimenzije odgovara kontekstualno pokazanoj disocijativnosti. To je i u okviru inventara stavova potvrđeno upravo visoko negativnim vrednovanjem budućnosti u odnosu na koju ispitanici nemaju visoka očekivanja. Upadljivo je izraženo negativno vrednovanje prošlosti koje značajno diferencira grupu narkomana. Istraživanja koja se bave postojanjem psihološke traume u prošlosti zastupaju stanovište da je to jedna od polaznih tačaka u psihoterapijskom tretmanu adolescenata¹⁰. Značajno je negativan stav prema porodici. Negativno vrednovanje odnosi se i na oba roditelja pojedinačno, ali više izraženo i nezaobilazno prisutno u odnosu na figuru oca, dok je nešto manje upadljiv ali ipak prisutan negativni stav prema majci. Negativno vrednovanje koje se tiče oblasti identifikacije ukazuje na difuzni i nedovoljno izdiferencirani identifikacioni okvir; takođe je i stav prema svojim sposobnostima i radu negativan. Stav prema prijateljima i poznanicima, takođe negativno polarisan, ima slične pokazatelje kroz analizu bazičnih oslonaca ličnosti, tj. pripadanje i delimično kroz faktor socijalne dezadaptacije na KON 6. To daje zajedničku potvrdu za narušene mehanizme socijalne adaptacije narkomana.

Dodatno su prisutni pokazatelji za negativno vrednovanje heteroseksualnih odnosa, koji se mogu shvatiti i kao problemska oblast za sebe, ali i u okviru već navedene dimenzije poremećenih komunikacionih potencijala.

Prokriminalne vrednosti, globalno gledano, nisu izrazito specifične za narkomane, kako bi se moglo očekivati za devijantnu subgroupu s obzirom na složaj dispozicija ličnosti koji odgovara strukturi kriminalaca, nađenoj u istraživanjima strukture ličnosti delinkvenata G. Kneževića i B. Radovića¹¹. Oni "kriminogenom dispozicijom" nazivaju sklop koji karakteriše generalna konativna disfunkcionalnost, praćena izraženom agresivnošću i impulsivnošću, uz inferiorno funkcionisanje viših kontrolnih i integrativnih regulatornih kontrolnih mehanizama. Iako bi se mogla očekivati podudarnost i kod pokazanih prokriminalnih vrednosti, ona nije potvrđena, pa to može navesti na dodatna istraživanja o specifičnosti ove grupe u odnosu na grupu delinkvenata i kriminalaca. U literaturi se mogu naći podaci o samo-destruktivnosti kao karakteristici koja se može registrovati u adolescenciji¹². Ipak, upoređujući je sa našom kontrolnom grupom, grupa narkomana pokazuje značajno povišen hiperindividualizam, što odgovara dobijenom nalazu o poremećenim komunikacijama sa drugima. U okviru upoređivanja unutar same narkomanske grupe, relativno je povišen hedonizam kod narkomana sa dužim stažom korišćenja opijata, kao i viši hiperindividualizam nego kod onih čiji je staž do četiri godine, što možemo uzeti kao pokazatelj povlačenja iz socijalnog okruženja uz suštinski sve neadekvatniji odnos sa sredinom.

U narkomanskoj grupi značajno je hladniji odnos sa roditeljima, a izrazito sa ocem. Sklonost konzumaciji cigareta takođe je značajno viša kod narkomana, kao i samoizveštena incidenca psihijatrijskih smetnji. Nema značajne razlike upoređivanih grupa u sklonosti ka konzumaciji alkohola, redu rođenja i broja dece u porodici, pola ili bračnog statusa. Slične rezultate dobijaju Vilalbi J. i Nebot M. koji u odnosu na pol i konzumaciju alkohola ne dobijaju značajne razlike upoređujući grupu narkomana i nenarkomana¹³. Oni iznose gledište da je adolescencija ključni period za izazov prihvatanja konzumacije duvana, alkohola i droga, a da je pravovremeno poznavanje stavova, verovanja, zapažanja i ponašanja tinejdžera neophodno za kreiranje i evaluaciju preventivnih mera.

Adolescentni narkoman je, dakle, prema nalazima, osoba koja na nivou ličnosti, pokazuje:

Disocijativnost kognitivnih i konativnih procesa, na dimenziji sistema za koordiniranje regulativnih funkcija.

Opštu socijalnu dezadaptaciju, dobijenu preko sistema za integraciju regulativnih funkcija.

Sklonost ka destruktivnim reakcijama, agresivnom ili, u manje strukturisanom obliku, agitiranom ponašanju, preko regulatora reakcija napada.

Poremećaj sistema za kontrolu, koji uz slabiju kontrolu neposrednih impulsa (koji sledi iz poremećaja prethodno navedenog sistema), vodi manje organizovanom i definisanom životnom stilu.

Izrazite smetnje u okviru bazičnog oslonca pripadanje koji kao potencijal zrele i uspešno integrisane osobe, spremnije da se suprotstavi stresu i mentalnim bolestima, u grupi narkomana predstavlja neadekvatnu vitalnu vezu sa svetom.

Visoku investiciju na telo kao bazični oslonac, što gledano preko bipolarne dimenzije ima smisao doživljaja svemoći koji je neadekvatan i nerealan, ali ima smisao kompenzatornog usmeravanja na sebe u uslovima nemogućnosti prilagođavanja drugima. I. Nastović govori o "lažnoj svemoći" kao doživljaju koji narkoman nudi kao odbranu od depresivnih i autodestruktivnih tendencija¹⁴.

Značajno izraženo visoko vrednovanje vere, nade i svrhe kao podsistema koji ovako izražen, kao krajnost, može imati ličnu dominaciju i prebojava primljene stimuluse, bez uvažavanja realnosti u odnosu na koju je kritičnost manja. Okretanje sebi i izvesno udaljavanje od realnosti, koje se prihvata kao razvojni fenomen u adolescenciji, u ovom intenzitetu može se shvatiti kao prenaplašeno¹⁵. Ovaj parametar u našem istraživanju može biti shvaćen kao nerealni optimizam i nije vezan za sagledavanje budućnosti i planiranje. Deficijentna kontrola realnosti kod narkomanije, o kojoj govori I. Nastović, ispoljava se u nesposobnosti procenjivanja unutrašnje i spoljašnje realnosti i zauzimanja vlastitog stanovišta¹⁴.

Na nivou stavova u odnosu na koje procenjujemo vrednosni sistem, a prihvatajući stav R. Bojanovića da postoje posebno opisane ličnosti koje nisu dovoljno diferencirane, kod kojih nije dovoljno razvijen vlastiti sistem vrednosti i stavova s obzirom da proces individuacije nije dao željene rezultate¹⁷, može se reći da narkoman negativno vrednuje sebe, svoje okruženje, prošlost i budućnost.

Negativno se odnosi prema porodici, posebno ocu ali i majci. To je dosta karakterističan odnos. D. Blažević¹⁶ navodi da je identifikacija narkomana sa ocem defektna ili uopšte nedostaje.

Njegovo samopoštovanje je nisko, kao i odnos prema radu. Samopoštovanje je, prema shvatanja N. Ekermana, usko povezano sa verovanjem u sopstvenu efikasnost i osećajem kontrole nad svojom sudbinom¹⁸.

Izrazito negativan stav prema onome što je u prošlosti doživeo prati i stav prema budućnosti koji je takođe negativan.

Negativan je i odnos prema prijateljima i komunikacionoj dimenziji odnosa sa ljudima.

Prisutan je stav povišenog straha i nesigurnosti, sa nedovoljno diferenciranim identifikacionim određenjem.

Hiperindividualista je, prema merilima prokriminalnih dimenzija, i to sve izrazitije sa godinama narkomanskog staža.

Blago povišenih sklonosti u ispoljavanju subkulture nasilja.

Iako se složaj dimenzija ličnosti poklapa sa onim koji se nalazi kod kriminalaca, po prokriminalnim vrednostima se, moglo bi se reći, skoro i ne razlikuju značajno od kontrolne, nenarkomanske grupe. Ovakav nalaz bi mogao biti polazište eventualne dileme da li je moralnost-amoralnost, odnosno ispoljavanje ili neispoljavanje prokriminalnih vrednosti bitna odrednica mogućnosti da se neko opredeli za kriminalne oblike ponašanja, uprkos podudarnim dispozicijama ličnosti koje i narkomani pokazuju.

Može se govoriti o globalnom otporu prema većini vrednosnih uporišta koje i sastavljači inventara stavova pretpostavljaju kao važne ili ključne za formiranje i

funkcionisanje ličnosti kao globalno negativističkom stavu o kome I. Nastović govori kao o "nihilizmu narkomanije" koji se odražava i u stavu narkomana u terapeutskom procesu. To se reflektuje u vršenju kritičkog odabira postojećih i porodičnim okvirom ponuđenih vrednosti. Može se konstatovati neprihvatanje ne samo klasičnih vrednosti, već i samog sebe, sa strahom i nesigurnošću i izrazitom difuzijom identiteta. Ubedljive razlike na nivou dimenzija ličnosti ipak čine osnovnu i ključnu razliku narkomanske u odnosu na ostalu adolescentnu populaciju. Disocijacija, na kognitivnom i konativnom nivou, kao osnova formiranja nedovoljno jasnih stavova, može biti osnova negativizma kao surogata za nedostatak drugih, alternativnih vrednosti na kojima bi se zasnivalo planiranje i formiranje budućnosti.

Maslovljeva ideja da se načela i vrednosti beznadežnog i psihološki zdravog čoveka moraju razlikovati ovde dobija na svom značaju – oni suštinski drugačije i opažaju i tumače fizički, društveni, ali i lični psihološki svet u kome udeo ima i sistem vrednosti osobe¹⁹. Tako narušena ravnoteža u samoj ličnosti kroz neadekvatno formiranje stavova i delovanje vrednosnog sistema kod narkomana deluje nedovoljnom dinamičkom snagom za prilagođavanje konvencionalnim okvirima socijalnog konteksta. Očekivano "izoštavanje pogleda" na svet vrednosti¹³ koji sada adolescent može da shvata u većoj apstraktnosti i autonomnosti, kod narkomana adolescenata izostaje, kao i doživljaj kvalitativno i autonomno dublje normativne motivacije obaveza za sopstvena dela i postupke. U tom smislu nalazi ovog istraživanja govore u prilog predisponiranosti zasnovanoj na dimenzijama ličnosti za formiranje narkomanske zavisnosti a preko ovih predisponirajućih dimenzija se dalje mogu shvatiti i manjkavosti u pogledu prilagođavanja uobičajenim sistemima verovanja i vrednosti. Kada se nađu zajedno "pogodna" droga, nezrela i insuficijentna ličnost koja živi u nepovoljnim socijalnim i drugim prilikama, onda se obično u velikom procentu uspostavlja stanje zavisnosti i veze između čoveka i droge što često može da ima tragične posledice za pojedinca, njegovu porodicu i širu porodičnu sredinu. Prepoznavanje subjektivnog sistema vrednosti i oslanjanje na postojeća pozitivna vrednosna usmerenja, u izgrađivanju nedostajućih komponenti i jačanju onih koje su u vrednosnom sistemu nedovoljno izražene, u terapijskom radu psihologa i u preventivnom smislu može imati pozitivne rezultate.

Prepoznavanje nihilizma narkomana u okviru neprihvatanja ponuđenih a nedostajućih zamenskih vrednosti, koje sam narkoman nudi u okviru nerealnog i nazasnovanog optimizma u vidu nedovoljno jasne ideje, važno je za razumevanje ove subkulture i uopšte adolescencije kao šireg okvira. Sveobuhvatni pristup problemu prevencije koji se smatra najboljim načinom za borbu protiv narkomanije, tako mora podrazumevati izrazito široko polje delovanja kako bi se adaptacija adolescenta olakšala i potencirali se pozitivni potencijali ličnosti. Sistem vrednosti narkomana, aktualno negativističan i uz nedostajuću dinamizirajuću snagu, zasnovan je prvenstveno na predispoziciji osobe za takav način reagovanja ali se sveobuhvatnim usmeravanjem pažnje na formativni uticaj socijalnog konteksta mogu stvoriti povoljniji uslovi za uspešni ishod adolescentne potrage.

Maladaptabilni oblici ponašanja narkomana se, dakle, prema nalazima našeg istraživanja ne mogu vezivati prvenstveno za obrasce socijalnih vrednosti, već se mora govoriti o predisponirajućim dimenzijama ličnosti na čijoj se osnovi dalje

formiraju nedovoljno definisani sistemi vrednosti koji kod adolescentnih narkomana odišu globalnim negativizmom.

Takođe nas je interesovalo da li se i kakva razlika može naći kod delinkventne populacije, zavisno od toga da li pripadaju narkomanskoj ili nenarkomanskoj populaciji, s obzirom na to da i delinkventi (u ovom slučaju samo počinioци imovinskih delikata) i narkomani spadaju u grupu osoba sa socijalno devijantnim ponašanjem. Upoređivane su tri grupe delinkvenata (narkomanska, kao i dve grupe delinkvenata nenarkomana – jedna koju kaznu zatvora služi u otvorenom, i jedna u otvorenom delu Kazneno popravnog zavoda), i kontrolna grupa normalnih ispitanika, bez istorije narkomanije niti kriminalnog ponašanja. Na većini ispitivanih vrednosti pokazuje se izrazita, ili čak apsolutna, razlika grupe između narkomana delinkvenata i kontrolne grupe. Postoji značajna razlika među ispitivanim grupama u nivou primarne, a takođe i oralne agresivnosti. Mnoge analize narkomana ukazuju na njihovu:

1. privrženost narcisoidnom i pasivnom stanju,
2. oralnoj zavisnosti od spoljašnjih gratifikacija,
3. krajnju potrebu za zadovoljstvom, sa tendencijom da, tokom narkomanskog staža, psihička neusklađenost postaje sve izraženija²⁰.

Razlika je značajna kada su u pitanju vrednosti amoralā, odnosno, nađeno je da su ove vrednosti izraženije kod prve grupe. Narkomanska i nenarkomanska grupa razlikuju se s obzirom na izraženost vrednosti amoralā.

Postoji značajna razlika kod indikatora zrelosti ličnosti, koji su u višim vrednostima izražene kod nenarkomanske grupe. Normalan razvoj, (a samim tim i određen stepen zrelosti ličnosti kao posledica tog razvoja), jeste mera efikasnosti ego-struktura u uspostavljanju ravnoteže, između unutrašnjih i spoljašnjih zahteva. Zato je očekivano da pripadnici nenarkomanske grupe, pokazujući bolju adaptiranost zahtevima sredine, pokazuju i adekvatnije vrednosti na pokazateljima zrelosti ličnosti, dok kod devijantnih ličnosti nespornost za saradnju i nepoverenje prema ljudima predstavljaju korelat socijalno nedovoljno adekvatnih modaliteta ponašanja.

Potvrđeno je postojanje značajnih razlika u odnosu na dimenzije ličnosti. O ekstroverziji, za koju je odgovorno funkcionisanje regulatora aktiviteta (epsilon), bilo je različitih mišljenja. U Ajzenkovoј teoriji, isticalo se da postoji veći broj kriminalaca među ekstrovertima. Ovo shvatanje bilo je osporavano na osnovu empirijskih dokaza, koji su išli u prilog gledištu da su osobine ličnosti raspoređene, u kriminalnoj populaciji, otprilike isto kao u populaciji uopšte, pa čak i da rezultati psiholoških istraživanja ne pokazuju da je kriminalno ponašanje posledica određenih osobina ličnosti, ili da su te osobine rezultat kriminalnih iskustava. To što se kod dimenzije aktiviteta ne nalazi značajna razlika, može biti uslovljeno i samom zasićenošću ove dimenzije komponentom agresivnosti (o čemu govori i faktorska analiza), koja se kao potencijal može, na zdravom ili patološkom nivou, naći i kod normalnih ispitanika i narkomana delinkvenata.

Nađene razlike, mogu se formulisati na sledeći način: kod delinkvenata narkomana izraženiji je poremećaj:

- regulatora sistema kontrole,
- regulatora sistema odbrane i
- regulatora sistema napada,
- prisutna je socijalna dezadaptacija.

Poremećaj regulatora sistema odbrane predominantno se izražava kroz anksioznost. Iako se u literaturi često navodi da poremećaj ličnosti (čiji manifestni znak može biti agresivnost) i anksioznost predstavljaju međusobno suprotstavljene i isključujuće dimenzije, mogu se naći i drugačija shvatanja. Anksioznost je, takođe, prema nalazima, često prisutna u istoriji mnogih ličnosti, koje su kasnije postale narkomani. To je, verovatno, jedan od razloga što, u periodu adolescencije, droge toliko vezuju mlade za sebe - mladi ih često prihvataju kao put do trenutne zrelosti. Rezultati kliničkih psiholoških procena ovakvih ličnosti, pokazuju da, u poređenju sa kontrolnom grupom istog uzrasta, osobe sa jače izraženom anksioznošću imaju slabiju strukturu, pod kojom se podrazumeva preterana upotreba mehanizama odbrane i »nesposobnosti da se na prihvatljiv i realan način izlažu tenziji« (Cormier)⁸. Blekburn 1986. (po navodima B. Radovića i G. Kneževića) nazivom »sekundarne psihopate« obuhvata osobe koje se odlikuju:

- povišenom impulsivnošću i
- povišenom agresivnošću,
- odsustvom defanzivnih stavova,
- visokim nivoom hostilnosti,
- visokim nivoom anksioznosti,
- prisustvom napetosti i disforije,
- potvrđujući time legitimitet paralelnom postojanju povišenja anksioznosti, kod psihopatskih struktura ličnosti.

Rezultati, za nas posebno značajne grupe **narkomana delinkvenata**, posebno su zasićeni upravo prvim faktorom, faktorom agresivnosti, a takođe i grupe delinkvenata iz zatvorenog dela KPZ. To nas upućuje na pretpostavku da agresivnost narkomana delinkvenata nije samo iznuđeni oblik ponašanja, već i autentična potreba koja se iskazuje kroz više modaliteta. Kroz analizu vezanu za intergrupne korelacije, moglo se videti da se kod obe grupe radi prevashodno o primarnoj, a takođe i o oralnoj agresivnosti, dok za visoku zastupljenost analne, tzv. maligne agresivnosti nismo našli potvrdu. Kako ova funkcija nije dominantna kod druge grupe delinkvenata, onih koji kaznu izdržavaju u otvorenom delu zatvora, nameće se novo pitanje: u kojoj meri zatvorene zatvorske ustanove doprinose potenciranju agresivnih ispoljavanja, odnosno, posmatrano sa druge strane, u kojoj meri poluotvoreni i otvoreni sistemi sprovođenja kaznenih mera mogu uticati na redukciju agresivnosti, inherentne osobama sa delinkventnim oblicima ponašanja?

Mogu se postaviti i mnoga druga pitanja vezana za način i kriterijum odabira zatvorenika, koji iz zatvorenog dela kaznu zatvora nastavljaju u poluotvorenom delu. Polazeći od toga da agresivno ponašanje može biti jedan od kriterijuma, prema

kojima se osoba smatra manje ili više pogodnom da napusti zatvorene uslove kazneno-popravne ustanove, može se smatrati da je već i samim prelaskom u otvoreni deo verifikovano da su te osobe manje agresivne. Iako, usvajajući ovakav kriterijum, prihvatamo mogućnost kontaminacije slike o primarnim dimenzijama ispitivanih ličnosti, interkorelacije nam nedvosmisleno govore o tome da je primarna agresivnost nesumnjivo nađena kod svih grupa delinkvenata, pa i narkomana, a da je ona dodatno potencirana kod onih koji kaznu služe u zatvorenom delu KPZ. Visoke vrednosti agresivnosti nikako se ne mogu pripisati isključivo uticaju situacionih faktora.

Zaključak

Naše sagledavanje agresivnosti i njene zastupljenosti kod različitih grupa, kao i korelacija ovog parametra sa drugim, manje ili više bliskim entitetima, moglo bi se iskazati u vidu sledećih zaključaka:

- Postojanje istorije bežanja od kuće povezano je sa višim vrednostima impulsivnosti, agresivnosti, aktiviteta i socijalne dezadaptacije.
- Postojanje sukoba u detinjstvu blisko Grupa delinkvenata narkomana pokazuje veće vrednosti primarne agresivnosti, u odnosu na grupu delinkvenata narkomana, koji kaznu zatvora služe u zatvorenom delu KPZ.
- Grupa delinkvenata narkomana pokazuje veće vrednosti primarne i oralne agresivnosti, amorala i impulsivnosti, u odnosu na grupu delinkvenata narkomana, koji kaznu zatvora služe u otvorenom delu KPZ.
- Nađene su značajne razlike u vrednostima primarne i oralne agresivnosti, između dve grupe delinkvenata nenarkomana, koje su bile izraženije kod delinkvenata u zatvorenom delu KPZ.
- Grupe delinkvenata narkomana i nenarkomana pokazivale su značajno više vrednosti primarne i oralne agresivnosti, impulsivnosti i amorala u odnosu na kontrolnu grupu.
- Postoje značajne razlike u vrednostima amorala, između grupe delinkvenata narkomana i nenarkomana, iz zatvorenog dela KPZ, kao i onih iz otvorenog dela, gde se najviše vrednosti nalaze kod ispitanika iz prve grupe.
- Vrednosti amorala su značajno niže kod onih delinkvenata koji kaznu zatvora služe u otvorenom delu KPZ, u odnosu na one koji kaznu služe u zatvorenom delu KPZ.
- Vrednosti impulsivnosti izraženije su kod grupe delinkvenata u zatvorenom delu KPZ, u odnosu na delinkvente u otvorenom delu KPZ.
- Indikatori zrelosti ličnosti pokazuju više vrednosti kod obe grupe delinkvenata nenarkomana, u odnosu na one pokazane kod delinkvenata narkomana.
- Kontrolna grupa normalnih ispitanika pokazuje veću zrelost ličnosti, u odnosu na sve grupe delinkventnih ispitanika.
- Grupa narkomana delinkvenata pokazuje najniže vrednosti zrelosti ličnosti, u odnosu na sve ostale grupe.
- Vrednosti zrelosti ličnosti su kod grupe delinkvenata u zatvorenom delu KPZ veće, u odnosu na grupu narkomana delinkvenata, a manje nego što su nađene vrednosti kod delinkvenata u otvorenom delu KPZ.

- Kod svih grupa delinkvenata nađene su slične vrednosti dimenzija ličnosti, bilo da pripadaju kategoriji narkomana ili nenarkomana.
- Sve grupe delinkvenata, a najviše onih koji kaznu zatvora služe u zatvorenom delu KPZ, po dimenzijama ličnosti se značajno razlikuju od kontrolne grupe, upućujući na mogućnost postojanja izvesnog specifičnog «kriminogenog potencijala».
- Delinkventi narkomani pokazuju povišenu anksioznost, koja se može shvatiti kao odraz slabije strukturisane ličnosti.
- Izolovan je faktor agresivnosti, koji dominantno karakteriše grupu narkomana delinkvenata i delinkvenata u zatvorenom delu KPZ.
- Faktor dezorganizacije karakterističan je za obe grupe nenarkomanske delinkventne populacije.
- Faktor aktiviteta dominantno karakteriše grupu delinkvenata u zatvorenom delu KPZ i ispitanike u kontrolnoj grupi.
- Odsluženje vojnog roka pozitivno korelira sa pokazateljima zrelosti ličnosti, socijalne adaptacije i niskim vrednostima agresivnosti i impulsivnosti.
- Nivo obrazovanja pozitivno korelira sa pokazateljima zrelosti ličnosti, socijalne adaptiranosti, impulsivnosti i agresivnostije povezano sa impulsivnošću.
- Ispoljavanje verbalne i fizičke hetero-agresivnosti, kao i autoagresivnosti, visoko pozitivno korelira sa primarnom i oralnom agresivnošću, impulsivnošću i amoralom.
- Pokušaj suicida nije značajno koreliran sa modalitetima agresivnosti, niti sa dimenzijama ličnosti.
- Težina ranije izricanih kaznenih mera korelira sa svim modalitetima agresivnosti i kognitivne dezorganizacije.

Nalazi dobijeni ovim istraživanjem, u velikoj meri, konzistentno potvrđuju pretpostavku o postojanju određenih dispozicija, koje možemo nazvati kriminogenim, a koje se nalaze ne samo kod delinkvenata koji nemaju istoriju narkomanske zavisnosti, već i kod onih kod kojih ona postoji. Ideja o «iznuđenoj delinkvenciji», koji veliki broj autora podržava, ovim istraživanjem nije potvrđena. Primarna agresivnost je čak u najvećim vrednostima bila izražena upravo kod grupe narkomana delinkvenata. Čak i sa uvažavanjem mogućeg potenciranja agresivnosti zavisno od uslova u kojima je organizovano izdržavanje kazne, podudarnost u dispozicijama ličnosti sa ostalim delinkventskim grupama, uz visoke vrednosti primarne i oralne agresivnosti, govori još više o sličnosti složaja koji determiniše funkcionisanje ovih ličnosti.

Pošto se i delinkventni i zavisnički oblici ponašanja mogu shvatiti kao manifestacija ili sekundarni entitet u odnosu na primarno defektno strukturisanu ličnost, obe ove kategorije mogu biti sagledavane u okviru poremećaja ličnosti, u okviru koga nisu nađeni značajni diferencirajući faktori na nivou dimenzija ličnosti. Pošto su nalazi nekih naših ranijih istraživanja (9) dali podatak o nisko izraženim vrednostima agresivnosti i amorala, upravo kod kategorije narkomana, ima mesta daljim pretpostavkama. Pošto je pomenuto istraživanje sprovedeno na nedelinkventnoj narkomanskoj populaciji, moglo bi se postaviti pitanje nije li to realno različita kategorija, ne samo po «slučajnom» neposedovanju iskustva sa izdržavanjem kaznenih mera, već suštinski - sa različitim dispozicijama ličnosti i spremnošću za agresivne oblike ponašanja. Iz ovoga bismo mogli zaključiti da nas

rezultati navode na pretpostavku o najmanje dve podgrupe u okviru populacije narkomana:

- Grupu agresivnih, impulsivnih, kriminogenih, visoko amoralnih narkomana, i
- Grupu neagresivnih narkomana koje karakteriše nestrukturisana agitiranost a koji pokazuju niske vrednosti amoralna i impulsivnosti.

I nalazi drugih autora ukazuju na kategorizaciju narkomanske populacije na više različitih podgrupa, koje pokazuju specifične karakteristike. S obzirom na nalaze dobijene ovim istraživanjem, ono se fokusiralo upravo na prvu grupu narkomana, pa se generalizacije dobijene ovim upoređivanjima mogu, samo uz neophodne ograde i delimično, primenjivati na celokupnom narkomanskom uzorku. Naša opšta hipoteza, o postojanju značajnih razlika u modalitetima agresivnosti između grupa delinkvenata narkomana i nenarkomana, u ovom smislu, nije potvrđena.

Rezultati navode na pretpostavku o najmanje dve podgrupe u okviru populacije narkomana:

- Grupu agresivnih, impulsivnih, kriminogenih, visoko amoralnih narkomana, i
- Grupu neagresivnih narkomana koje karakteriše nestrukturisana agitiranost a koji pokazuju niske vrednosti amoralna i impulsivnosti.

Određene dispozicije, koje možemo nazvati kriminogenim, nalaze se ne samo kod delinkvenata koji nemaju istoriju narkomanske zavisnosti, već i kod onih kod kojih ona postoji. Složaj dispozicija ličnosti narkomana odgovara strukturi kriminalaca, nađenoj u istraživanjima strukture ličnosti delinkvenata G. Kneževića i B. Radovića.

Oni "kriminogenom dispozicijom" nazivaju sklop koji karakteriše :

- Generalna konativna disfunkcionalnost,
- Izražena agresivnost i impulsivnost,
- Uz inferiorno funkcionisanje viših kontrolnih i integrativnih regulatornih mehanizama.

Zanimljivi i često zbunjujući podaci koji proizilaze iz studioznog psihološkog prilaza problemu narkomanije obavezuju nas na sveobuhvatne i analitične dijagnostičke postupke, umesto primene klasičnih kliničkih baterija.

LITERATURA:

1. Kećmanović D. i saradnici : Psihijatrija, Medicinska knjiga Zagreb, 1983.
2. Petrović S.: Ličnost narkomana, Dečje novine G.Milanovac, 1988.
3. Hovdenakk I. , Attitude to addicting drugs, Sykerl.Fag, Norway, may 1994.
4. Krstić D. : Psihološki rečnik, IRO "Vuk Karadžić", Beograd , 1988.
5. Petrović, S.: Ličnost narkomana, Savetovanje Narkomanija i krivična odgovornost, Zbornik radova, 2000.
6. Milbauer B. : Drug Abuse and addiction, Signet Book, New York, 1972.
7. Petrović S.: Droga i ljudsko ponašanje, Dešje novine, G.Milanovac, 1998.

8. Petrović S.: Lečenje narkomanije, Psihologija br 3, str, 43-50, Beograd, 1978.
9. Ilić B.: Psihološki profil sistema vrednosti adolescentnih narkomana, magistarski rad, Filozofski fakultet u Beogradu, 1998.
10. Roger P.D., Speraw S., Ozbek I., Adolescent drug addicts therapy, American Journal of Psychotherapy, May 1995.
11. Radović B., Knežević G., Kuzeljević B., Taksonomska analiza uzorka osuđenih lica s obzirom na njihove prokriminalne vrednosti, IKSI, Beograd, 1993.
12. Noshpitz J.D., Self-destruktivness in adolescence, American Journal of Psychotherapy, January 1994.
13. Villalbi J.R., Nebot M., Ballestin M., Adolescents faced with Additives : tabaco, alcohol and drugs, Med.Clin.Barç., May 1995.
14. Nastović I., Psihopatologija ega, biblioteka Psiha, Dečje novine, Gornji Milanovac, 1990.
15. Polovina N., Đorđević V. Metod savetovanja u radu sa adolescentima i njihovim roditeljima, Institut za socijalnu politiku, Beograd, 1979.
16. Blažević D.: Dinamska psihologija i psihoterapija, Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 1975.
17. Bojanović, R.: Psihologija međuljudskih odnosa, Nolit, Beograd, 1979.
18. Ackerman, N.: Psihodinamika porodičnog života, Grafički zavod, Titograd 1966.
19. Maslov A., : Motivacija i ličnost, Nolit Beograd, 1982.
20. Montoya I.D., Haertzen C, Hess I.M., Comparison of psychological symptoms between drug abusers seeking and not seeking treatment, Journal of Neurosis and Mental Diseases, Nov. 1995.
21. Kostić M.: Homo negans ili čovek nasuprot, Institut za kriminološka istraživanja, Beograd, 1996.

DIJAGNOSTIČKI ASPEKTI PSIHOLOŠKE PROCENE LIČNOSTI ZAVISNIKA OD DROGE

Bojana Dimitrijević, Filozofski fakultet Niš

Abstract

Our investigation's central issues were modalities of aggressiveness, characteristic for the delinquent population in general, and especially for the group of delinquents who were drug addicts. Frequent companion of addict ional behaviour is a tendency, towards criminal behaviour, which modalities should be understood and analysed in the lights of the comprehensive social-deviant forms of functioning. The results of our investigation have confirmed the most of our hypothesis. The group of delinquent drug addicts have shown higher values of primary and oral aggressiveness, in regard to the group of delinquent non-addicts, while the personality dispositions in all the delinquent subgroups, and were remarkably similar. Significant differences in the levels of impulsivity, aggressiveness, readiness for the cooperation and having confidence in the people, comparing two groups of delinquent non-addicts, point to the importance of the penalty organisation model. That has made the basis for making some conclusions and measures' proposals, which could come out of this investigation's results.

Key words: aggressiveness, impulsiveness, delinquents, drug addiction

EMOCIJE I MEHANIZMI ODBRANE KOD PACIJENATA OBOLELIH OD PARANOIDNE SHIZOFRENIJE¹⁸

Rezime

Kliničku sliku paranoidne forme shizofrenije karakterišu sumanute ideje i halucinacije. Bolesnik stvara svoju realnost u kojoj su drugi potencijalno opasni, a on žrtva. Stoga se za paranoidnog kaže da je ujedno i tvorac i žrtva svog sumanutog sveta. Emocije i odbrambeni mehanizmi su gradivni elementi psihe svakog čoveka. Ispitivanje koje emocije (iz Plučikove teorije o emocijama) i koji mehanizmi odbrane (od onih koje je ponudio Kelerman) su specifični za pacijente obolele od paranoidne shizofrenije u odnosu na psihički zdravu populaciju, osnovni je cilj ove eksploracije. U istraživanju je učestvovalo 30 pacijenata obolelih od paranoidne shizofrenije i 30 psihički zdravih ispitanika. Rezultati pokazuju da su emocionalne dimenzije orijentacije (iznenađenje) i reprodukcije (radost) statistički značajno prisutnije kod psihički zdravih osoba, dok kod paranoidno shizofrenih dominira emocionalna dimenzija lišenosti (tuga). Takođe, pacijenti oboleli od paranoidne shizofrenije u znatnijoj meri koriste regresiju.

Ključne reči: paranoidna shizofrenija, emocije, mehanizmi odbrane.

Uvod

Paranoidna shizofrenija je najučestaliji oblik shizofrenije širom sveta. Prema definiciji Svetske zdravstvene organizacije „kliničkom slikom dominiraju relativno stalne sumanute ideje koje su često praćene halucinacijama, najčešće auditivnim, i poremećajima percepcije. Poremećaji afekta, volje i govora, kao ni katatoni simptomi, nisu izraziti.“ (World Health Organization, 1992, str. 81). Američka psihijatrijska asocijacija u svom dijagnostičkom priručniku DSM-IV daje sledeće određenje: „Dijagnostički kriterijumi za 295.30 paranoidni tip shizofrenije (American Psychiatric Association, 1994, str. 287):

A tip shizofrenije u kome se sreću sledeći kriterijumi:

- Preokupacija jednom ili više sumanutih ideja ili česte auditivne halucinacije;
- Ništa od sledećeg nije očigledno: dezorganizovan govor, dezorganizovano ili katatono ponašanje, ravan ili neadekvatan afekat.“

To je kompleksan poremećaj gde nasledni, biohemijski, psihološki i sociološki faktori učestvuju ravnopravno ili u različitim proporcijama u svakom individualnom

¹⁷ E-mail: micke@list.ru

¹⁸ Rad je nastao u sklopu projekta broj 149062 D koji finansira Ministarstvo nauke i zaštite životn sredine Srbije

slučaju. Pošto je ovaj poremećaj multifaktorijalno uslovljen, kombinacija medikamentozne, psihoterapije i socioterapije u bolničkim uslovima je najispravniji terapijski stav u tretmanu paranoidnih bolesnika.

Prema Majsneru (Meissner, prema Nikolić–Popović i Manojlović, 2004), kognitivna organizacija koja je karakteristična za paranoidni proces, naziva se *paranoidna konstrukcija*. Funkcija joj je da održi doživljaj integriteta selfa, da poveže objekte sa projektovanim sadržajima i tako stvori specifičan pogled na svet. Kognitivna struktura paranoidnih postiže svoju stabilnost distorzijom objektnog sveta. Paranoidni mehanizmi (pre svega introjeksija i projekcija) i paranoidna konstrukcija utiču na formiranje specifične intrapsihičke strukture, subjektivnog sveta i doživljaja paranoidnog, pri čemu on sebe doživljava kao nepravednu žrtvu, a okolinu kao ugrožavajuću. Zalaganje paranoidnog za svoj sumanut sistem je borba za identitet i postojanje. On je u tom svetu žrtva koja stepenom svoje ugroženosti i progonjenosti dokazuje svoju važnost. Paranoidni bolesnik se može opisati i kao biće koje se brani od samog sebe (Nikolić–Popović, Manojlović, 2004).

Emocije su elementi psihe koji boje svet i život čoveka. Koliko doprinose našem boljem funkcionisanju, toliko mogu uticati i na nastanak psihičkih oboljenja. Prema funkcionalnoj teoriji Plučika (Plutchik, prema Kostić, 2003; Lamovec, 1991) emocije su posledica složenog lanca događanja, čiji su elementi: opažanje draži iz sredine, kognitivna procena opaženog u cilju prilagođavanja, stvaranje impulsa za delovanje na sredinu i manifestno ponašanje. To je proces koji počinje opažanjem emotivnih draži, a nakon kognitivno obrade draži, nastaje ponašanje i delovanje na sredinu u cilju prilagođavanja osobe. Emocija nije bilo koji izolovan element lanca, već ceo taj lanac događanja:

draž → kognicija → osećanje → ponašanje → funkcija.

Plučikova teorija u osnovne emocionalne dimenzije ubraja sledeće: *inkorporacija* (emocija prihvatanja), *zaštita* (emocija straha), *orijentacija* (emocija iznenađenja), *lišenost* (emocija tuge), *odbacivanje* (emocija gađenja), *agresivnost* (emocija ljutnje), *istraživanje* (emocija očekivanja), reprodukcija (emocija radosti). Emocije se, poput boja, mogu kombinovati i tako nastaju složenije emocije ili crte ličnosti.

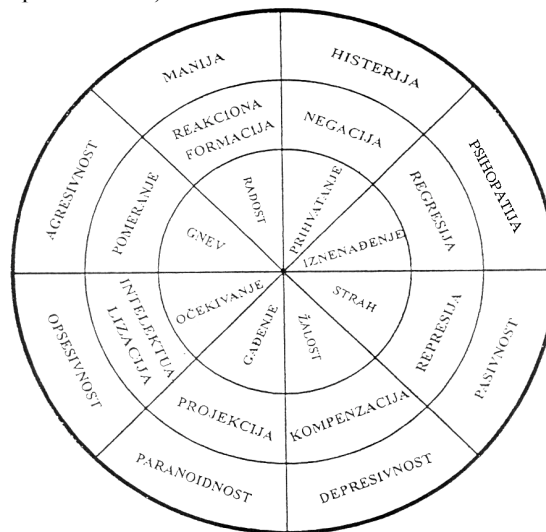
Plučik (Plutchik, prema Kostić, 2003) smatra da emocije mogu doprineti objašnjenju *odbrambenih mehanizama*. Po njemu, odbrambeni mehanizmi su „postupci pomoću kojih jednom emocijom zamenjujemo neku drugu, odnosno pomoću jedne emocije izlazimo na kraj sa drugom, jer nam je ova druga, lakše podnošljiva.“ (Kostić, 2003, str. 17) Emocije i mehanizme odbrane povezuje na sledeći način: *inkorporaciju sa negacijom, orijentaciju sa regresijom, zaštitu sa potiskivanjem, lišenost sa kompenzacijom, odbacivanje sa projekcijom, istraživanje sa intelektualizacijom, agresiju sa pomeranjem, reprodukciju sa reaktivnom formacijom*.

Mehanizmi odbrane, iako nesvesni, mogu biti prepoznati u ponašanju i reagovanju osobe na različite životne situacije. Pored toga što imaju primarno zaštitnu ulogu i postoje kod svakog pojedinca, priroda odbrambenog funkcionisanja uslovljena je i psihopatološkim procesima kod različitih kategorija psihičkih

poremećaja. Na primer, najčešće se navodi da su najznačajniji mehanizmi odbrane u nastanku i održavanju paranoidnog poremećaja internalizacija (inkorporacija), eksternalizacija (projekcija) i projektivna identifikacija (Nikolić–Popović, Manojlović, 2004).

Kao Plučikov saradnik, Kelerman (Kellerman, prema Lamovec, 1991) dosta se interesovao za prirodu veze između emocija i mehanizama odbrane. Postavio je hipotezu da specifični odbrambeni mehanizmi služe regulisanju specifičnih emocija. Plučikovih osam primarnih emocija je povezao sa osam osnovnih mehanizama odbrane koji su najbitniji za regulisanje tih emocija. Pojedine odbrambene stilove je povezao sa odgovarajućim dijagnostičkim kategorijama (ne u smislu dijagnoze, već u smislu dispozicije za razvoj ličnosti).

Za paranoidnost kao dijagnostičku kategoriju, Kelerman je pretpostavio da je dominantno gađenje (od emocija), odnosno projekcija (kao mehanizam odbrane). Jedan od ciljeva ovog istraživanja bila je provera ove pretpostavke kod pacijenata obolelih od paranoidne shizofrenije (u sklopu čije bolesti značajan udeo ima shizofrenija, ali i paranoidnost).

Slika 1. Kelermanov model odnosa između emocija, mehanizama odbrane i dijagnostičkih kategorija (na osnovu Lamovec, 1997).

Osvrćući se na činjenicu da je paranoidna shizofrenija bolest koja je veoma teška i široko rasprostranjena, bilo je istraživački interesantno proučiti koje su to emocije i koji mehanizmi odbrane dominantni u psihičkom životu obolelih što bi nas bar delom približilo boljem razumevanje unutrašnjeg sveta ove specifične grupe ljudi. Naime, s obzirom na to da oboleli od paranoidne shizofrenije imaju svoj unutrašnji svet u kome žive radije nego u realnom, značajno je otkriti prirodu emocionalnog i odbrambenih mehanizama koji učestvuju u nastanku i održavanju ove bolesti i tako složiti još jednu kockicu mozaika, koje bi bile značajna potpora u obogaćivanju terapijskog pristupa.

Ovaj rad omogućio je da se napravi paralela između pacijenata obolelih od paranoidne shizofrenije, lečenih ambulantno na Klinici za zaštitu mentalnog zdravlja u Nišu i psihički zdravih ličnosti u odnosu na dominirajuće emocije i mehanizme odbrane.

Hipoteze u istraživanju

Opšta hipoteza: Postoji statistički značajna razlika u profilu emocija i odbrambenih mehanizama između uslovno eksperimentalne (osnovne) grupe, koju čine oboleli od paranoidne shizofrenije, i kontrolne grupe, koju čini zdrava populacija.

Posebne hipoteze:

H1: Postoji statistički značajna razlika između pacijenata obolelih od paranoidne shizofrenije i zdrave populacije u pogledu zastupljenosti emocionalne dimenzije *inkorporacije*.

H2: Postoji statistički značajna razlika između pacijenata obolelih od paranoidne shizofrenije i zdrave populacije u pogledu zastupljenosti emocionalne dimenzije *zaštite*.

H3: Postoji statistički značajna razlika između pacijenata obolelih od paranoidne shizofrenije i zdrave populacije u pogledu zastupljenosti emocionalne dimenzije *orijentacije*.

H4: Postoji statistički značajna razlika između pacijenata obolelih od paranoidne shizofrenije i zdrave populacije u pogledu zastupljenosti emocionalne dimenzije *lišenosti*.

H5: Postoji statistički značajna razlika između pacijenata obolelih od paranoidne shizofrenije i zdrave populacije u pogledu zastupljenosti emocionalne dimenzije *odbacivanja*.

H6: Postoji statistički značajna razlika između pacijenata obolelih od paranoidne shizofrenije i zdrave populacije u pogledu zastupljenosti emocionalne dimenzije *agresije*.

H7: Postoji statistički značajna razlika između pacijenata obolelih od paranoidne shizofrenije i zdrave populacije u pogledu zastupljenosti emocionalne dimenzije *istraživanja*.

H8: Postoji statistički značajna razlika između pacijenata obolelih od paranoidne shizofrenije i zdrave populacije u pogledu zastupljenosti emocionalne dimenzije *reprodukcije*.

H9: Postoji statistički značajna razlika između pacijenata obolelih od paranoidne shizofrenije i zdrave populacije u pogledu zastupljenosti *reakcione formacije* kao mehanizma odbrane.

H10: Postoji statistički značajna razlika između pacijenata obolelih od paranoidne shizofrenije i zdrave populacije u pogledu zastupljenosti *negacije* kao mehanizma odbrane.

H11: Postoji statistički značajna razlika između pacijenata obolelih od paranoidne shizofrenije i zdrave populacije u pogledu zastupljenosti *regresije* kao mehanizma odbrane.

H12: Postoji statistički značajna razlika između pacijenata obolelih od paranoidne shizofrenije i zdrave populacije u pogledu zastupljenosti *represije* kao mehanizma odbrane.

H13: Postoji statistički značajna razlika između pacijenata obolelih od paranoidne shizofrenije i zdrave populacije u pogledu zastupljenosti *kompensacije* kao mehanizma odbrane.

H14: Postoji statistički značajna razlika između pacijenata obolelih od paranoidne shizofrenije i zdrave populacije u pogledu zastupljenosti *projekcije* kao mehanizma odbrane.

H15: Postoji statistički značajna razlika između pacijenata obolelih od paranoidne shizofrenije i zdrave populacije u pogledu zastupljenosti *intelektualizacije* kao mehanizma odbrane.

H16: Postoji statistički značajna razlika između pacijenata obolelih od paranoidne shizofrenije i zdrave populacije u pogledu zastupljenosti *pomeranja* kao mehanizma odbrane.

H17: Postoji korelacija između emocije gađenja i projekcije, kao mehanizma odbrane, kod pacijenata obolelih od paranoidne shizofrenije.

Varijable istraživanja

Nezavisna varijabla

Paranoidna shizofrenija kao dijagnostička kategorija.

Zavisne varijable

Emocije (inkorporacija, zaštita, orijentacija, lišenost, odbacivanje, agresija, istraživanje, reprodukcija) i *mehanizmi odbrane* (reakciona formacija, negacija, regresija, represija, kompenzacija, projekcija, intelektualizacija, pomeranje).

Uzorak

Ispitivanje je obuhvatilo 30 pacijenata (osnovna grupa) obolelih od paranoidne shizofrenije lečenih ambulantno na Klinici za zaštitu mentalnog zdravlja u Nišu i isto toliko psihički zdravih ličnosti (kontrolna grupa). Od ukupno 60 ispitanika u uzorku, bilo je 36 muškaraca i 24 žene. Grupe ispitanika su bile ujednačene po polu i uzrastu. Prosečna starost ispitanika u uzorku je 32 godine.

Instrumenti korišćeni u istraživanju

Instrumenti koji su korišćeni u istraživanju su sledeći:

1. Profil Index Emocija, Jugoslovenska revizija i standardizacija (PIE-JRS), koju je priredio Petar Kostić, čiji su autori R. Plučik i H. Kelerman. Služi za ispitivanje osam bazičnih emocija (inkorporacija, zaštita, orijentacija, lišenost, odbacivanje, agresija, istraživanje, reprodukcija i BIAS).

2. Upitnik životnog stila, po Kelermanu, koji je prilagodila Tanja Lamovec. Služi za ispitivanje mehanizama odbrane (reakciona formacija, negacija, regresija, represija, kompenzacija, projekcija, intelektualizacija i pomeranje). Upitnikom se utvrđuje mehanizam odbrane koji je kod neke osobe dominantan, stepen opšte borbene usmerenosti osobe, kao i eventualna zona konflikata.

3. Upitnik osnovnih podataka o ispitanicima (konstruisan za potrebe istraživanja)

Statistička obrada podataka

Statistička obrada podataka rađena je putem jednofaktorske analize varijanse (ANOVA), koja je, u stvari, analiza proseka, putem koje se može utvrditi statistička značajnost razlika osnovne i kontrolne grupe u karakteristikama merenim upitnicima.

Prikaz i diskusija rezultata istraživanja

Osnovna pretpostavka Kelermana da gađenje i projekcija učestvuju u nastanku dijagnostičke kategorije paranoidnost nije u potpunosti potvrđena u ovom istraživanju. Pirsonov koeficijent korelacije gađenja i projekcije pokazao je da ove varijable kovarijiraju u istom smeru kod pacijenata obolelih od paranoidne shizofrenije te možemo reći da između njih postoji pozitivna korelacija (niska pozitivna korelacija od 0,21 – vidi tabelu 1). Ovakav rezultat možemo protumačiti time što je, najpre, sam Kelerman na ove dijagnostičke kategorije ukazao pre kao na dispoziciju, nego na dijagnostičku kategoriju. Potom, s obzirom na to da je reč o pacijentima obolelim od paranoidne shizofrenije (dakle, shizofreni su), a ne od paranoje, logično je što korelacija nije visoko pozitivna – bitno je da je smer korelacije „na pravom putu“. Takođe, trenutno su simptomi pacijenata iz uzorka u povlačenju (u fazi remisije, poboljšanja), a i kliničke slike mnogih psihičkih poremećaja danas neretko odstupaju od udžbeničkih modela, postavljenih u prošlim vremenima sa drugačijim socijalnim i društvenim kontekstom i stepenom razvoja medicine, psihijatrije i psihologije kao nauke. Smatramo da bi bilo korisno replicirati mnoga ranije izvršena i, naravno, sprovesti originalna istraživanja u cilju provere sadašnjeg stanja u psihijatriji.

Tabela 1. Pirsonov koeficijent korelacije projekcije i gađenja osnovne grupe

		projekcija	odbacivanje
projekcija	Pearson Correlation	1	.206*
	Sig. (2-tailed)	.	.274
	N	30	30
odbacivanje	Pearson Correlation	.206*	1
	Sig. (2-tailed)	.274	.
	N	30	30

*niska pozitivna korelacija 0,206, tj. Približno 0,21.

Hipoteza o postojanju statistički značajne razlike između osnovne i kontrolne grupe na dimenziji *orijentacije* je potvrđena, $F(1) = 8.56$, $p < .01$ (tabela 2). Emocionalna dimenzija orijentacije (emocija iznenađenja) statistički je značajno prisutnija kod psihički zdravih ličnosti.

Tabela 2. Emocionalna dimenzija orijentacija kod osnovne i kontrolne grupe

grupe	N	F	statistička značajnost
osnovna	30	8.561	.005
kontrolna	30		
Total	60		

Takođe, postoji statistički značajna razlika između osnovne i kontrolne grupe u odnosu na dimenziju *lišenosti* (emocija tuge), gde je $F(1) = 13.50$, $p < .01$ (tabela 3). Ova emocija je prisutnija kod pacijenata obolelih od paranoidne shizofrenije.

Tabela 3. Emocionalna dimenzija lišenost kod osnovne i kontrolne grupe

grupe	N	F	statistička značajnost
osnovna	30	13.496	.001
kontrolna	30		
Total	60		

Potvrđena je i hipoteza o postojanju statistički značajne razlike osnovne i kontrolne grupe u pogledu emocionalne dimenzije *reprodukcije* (emocija radosti), $F(1) = 24.34$, $p < .01$ (tabela 4). Ova emocija je u znatno većoj meri prisutna kod psihički zdravih ispitanika. Ista emocionalna dimenzija ukazuje i na njihovu veću društvenost, dok, sa druge strane, pacijenti oboleli od paranoidne shizofrenije mogu biti smanjeno društveni kako zbog njihove sumnjičavosti, tako i zbog etiketiranja i odbacivanja od strane društva.

Tabela 4. Emocionalna dimenzija reprodukcija kod osnovne i kontrolne grupe

grupe	N	F	statistička značajnost
osnovna	30	24.342	.000
kontrolna	30		
Total	60		

Od mehanizama odbrane, statistički značajna razlika među grupama postoji samo za *regresiju*, $F(1) = 9.65$, $p < .01$ (tabela 5), koju u znatno većoj meri koriste pacijenti oboleli od paranoidne shizofrenije. Regresija je mehanizam odbrane inače uobičajen za psihoze.

Tabela 5. Regresija, kao mehanizam odbrane, kod osnovne i kontrolne grupe

grupe	N	F	statistička značajnost
osnovna	30	9.648	.003
kontrolna	30		
Total	60		

Što se tiče preostalih hipoteza postavljenih u ovom istraživanju, one nisu potvrđene.

Zaključak

Rezultati istraživanja ukazali su na potencijalnu suicidalnost pacijenata obolelih od paranoidne shizofrenije jer je kod njih emocija tuge statistički značajno izraženija nego kod psihički zdravih ličnosti. Treba imati u vidu da je istraživanje sprovedeno na ambulantnim pacijentima koji bi u trenucima dekompenzacije mogli biti realno suicidalni. Međutim, depresivnost se kod ove kategorije bolesnika javlja i sekundarno, kada izađu iz akutne paranoidne faze, u poboljšanju, kad steknu uvid u svoja bolesna doživljavanja. Možda bi korisno bilo ispitati i pacijente koji su u akutnoj fazi, ali bi to bilo verovatno teško sprovести zbog njihovog velikog straha i sumnjičavosti, kada bi mogli da odbiju testiranje, jer bi mogli da ga dožive psihološko procenjivanje kao još jedan vid zavere. Takođe, korisno bi bilo ponoviti istraživanje na istom uzorku, ali projektnim tehnikama, jer su ovi pacijenti obično inteligentni i mogu da razotkriju značenja pitanja iz upitnika i da šteluju odgovore, dok bi se na projektnim tehnikama moguće dobila realnija slika. Pretpostavljamo da bi bilo interesantno sprovести istraživanje sa paranoidnim neshizofrenim pacijentima, radi njihovog poređenja sa paranoidno shizofrenim.

Kombinovana primena upitnika PIE i Upitnika životnog stila može biti veoma korisna, ne samo u radu sa psihijatrijskom populacijom, već i kod psihički zdravih osoba jer su emocije i mehanizmi odbrane bitan aspekt svačije ličnosti, s obzirom da, pored drugih elemenata, grade crte ličnosti. Kako se crte ličnosti veoma teško menjaju, a sa godinama čak i potenciraju, prirodno je da je sa njihovom eventualnom korekcijom potrebno početi što ranije u životu osobe. Posebno je važna prorada različitih emocionalnih stanja, konflikata i odbranbenih obrazaca kod osoba u adolescentnoj fazi koja sobom nosi brojne emocionalne konflikte tokom formiranja vlastitog identiteta.

Primenom ovih upitnika olakšana je i pouzdanija procena paranoidnih crta ličnosti, što može biti značajno ne samo na nivou teorijskih saznanja već i zbog blagovremenih psihoterapijski strategija i intervencija. Takođe smatramo da bi bilo veoma zanimljivo ispitati istim tehnikama pacijente obolele od paranoidne shizofrenije koji su u fazi pogoršanja (što nije bio slučaj sa pacijentima u našem uzorku) kako bi se dobila jasnija slika o ovoj bolesti u cilju unapređenja njene prevencije i terapije.

LITERATURA:

- American Psychiatric Association (1994). *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders*. American Psychiatric Association, Washington, DC.
- Kostić P. (2003). *Priručnik PIE–JRS: Profil Indeks Emocija, Jugoslovenska revizija i standardizacija*. Beograd, Centar za primenjenu psihologiju Društva psihologa Srbije.
- Lamovec T. (1991). *Emocije i odbrambeni mehanizmi*. Ljubljana, Zavod R Slovenije za produktivnost dela, Center za psihodiagnostična sredstva.
- Lamovec T. (1997). *Emocije i odbrambeni mehanizmi, priručnik*.
- Nikolić – Popović J., Manojlović S. (2004). *Paranoidni svet*. Niš, Prosveta.
- World Health Organization (1992). *ICD-10 Klasifikacija mentalnih poremećaja i poremećaja ponašanja*. World Health Organization, Geneva.

**EMOTIONS AND DEFENCE MECHANISMS OF PATIENTS WITH
PARANOID SCHIZOPHRENIC DISORDER**

Milica Todorov, Marina Hadži–Pešić, Snežana Vidanović, Jelisaveta Todorović

Abstract

Paranoid form of schizophrenia is specified by delusions and hallucinations, which are often connected with delusional contents. A patient creates his own internal world, his reality in which other people are potentially dangerous and he is a potential victim. Because he is unconfident, suspicious, irritated, sometimes aggressive, it is often said that, at the same time, he is a creator and a victim of his delusional world. Emotions and defense mechanisms are components of every men psyche. An exploration which emotions (from Plutchik's theory of emotions) and which defense mechanisms (of those mentioned by Kellerman) are specific for the patients with paranoid schizophrenia, compared to emotions and defense mechanisms of psychologically healthy population is the main goal of this exploration. The exploration is realized on the Clinic for the prevention of mental health in Niš. The experimental (basic) group contained 30 paranoid schizophrenic patients, while the control group contained 30 psychologically healthy persons. The results of this exploration showed that emotional dimensions of orientation (emotion of surprise) and reproduction (emotion of joy) are present statistically significant at psychologically healthy persons. The dominant emotional dimension for paranoid schizophrenic patients is deprivation (emotion of sadness). Those patients use regression as a defence mechanism in a statistically significant measure compared to psychologically healthy persons.

Key words: paranoid schizophrenia, emotions, defence mechanisms.

KONTRATRANSFER U PSIHOANALIČKOJ PSIHOTERAPIJI

Rezime

Nesvesno jednog ljudskog bića može da reaguje sa nesvesnim drugog, a da to svest uopšte ne registruje. Tokom psihoanalitičkog tretmana, sadržaji koji potiču od pacijenta, mogu izazvati fantazije u analitičaru. Jedno od najmoćnijih oruđa terapeutovog instrumentarijuma je razumevanje sopstvenog nesvesnog i rukovanje pacijentovim sadržajima. Ako je moguće da posvećenost analitičkom pacijentu bude potpuna, onda je Frojdovo pravilo neutralnosti ipak preživelo u nešto modifikovanom obliku. Svest o kontratransfernoj dotaknutosti je zapravo još jedna potvrda stvarnosti analitičkog setinga, pomeranja u analitičkom procesu i mogućnosti korektivnog iskustva. Sumirano danas, upotreba ovog termina kontratransfera obuhvata uglavnom sledeća značenja: Frojdovo određenje otpora zbog unutrašnjeg konflikta u terapeutu koji vode u razvijanje slepih mrlja oko kojeg se i danas neki ortodoksni analitičari okupljaju; Reich i Brener shvatanje da je kontratransfer zapravo terapeutov transfer sa elementima projekcija na pacijenta; Rakerovo određenje koncepcije kontratransfera kao projektivne identifikacije u kojoj analitičar reaguje komplementarnom ili konkordantnom identifikacijom; svi svesni ili nesvesni stavovi analitičara prema pacijentu; očekivan i normalan emocionalni odgovor prema pacijentu; reagovanje analitičara na pacijentove transfere; ubikvitarnost i univerzalnost kontratransferne responzibilnosti tokom cele analize koja može biti homogena ili idiosinkratična; kontratransfer je poseban emocionalni odgovor izazvan posebnim osobinama pacijenta; terapeutov smisao za ulogu koji mu omogućava emocionalnu uključenost i prepoznavanje uloge u transferu koju mu je pacijent odredio.

Ključne reči: kontratransfer, nesvesno, psihoanalitička psihoterapija.

Uvod

Jasna je stvar da nesvesno jednog ljudskog bića može da reaguje sa nesvesnim drugog, a da to svest uopšte ne registruje. To je bila Frojdova sveživotna okupacija. Još 1912. godine zapisao je da je terapeutovo nesvesno sposobno da razume i rekonstruiše pacijentovo nesvesno.

Za vreme psihoanalitičkog rada, sadržaji koji potiču od pacijenta mogu izazvati fantazije u analitičaru. Jedno od najmoćnijih oruđa terapeutovog instrumentarijuma je razumevanje sopstvenog nesvesnog i rukovanje pacijentovim sadržajima. Ako je moguće da posvećenost analitičkom pacijentu bude potpuna, onda je Frojdovo pravilo neutralnosti ipak preživelo u nešto modifikovanom obliku. Svest o kontratransfernoj dotaknutosti je zapravo još jedna potvrda stvarnosti analitičkog setinga, pomeranja u analitičkom procesu i mogućnosti korektivnog iskustva.

¹⁹ E-mail: janaxyz@ni.sbb.co.yu

Sumirano danas upotreba ovog termina kontratransfera obuhvata uglavnom sledeća značenja:

- 1) Frojdovo određenje otpora zbog unutrašnjeg konflikta u terapeutu koji vode u razvijanje slepih mrlja oko kojeg se i danas neki ortodoksni analitičari okupljaju;
- 2) Reich i Brener shvatanje da je kontratransfer zapravo terapeutov transfer sa elementima projekcija na pacijenta;
- 3) Rakerovo određenje koncepcije kontratransfera kao projekтивne identifikacije u kojoj analitičar reaguje komplementarnom ili konkordantnom identifikacijom;
- 4) Svi svesni ili nesvesni stavovi analitičara prema pacijentu;
- 5) Očekivan i normalan emocionalni odgovor prema pacijentu;
- 6) Reagovanje analitičara na pacijentove transfere;
- 7) Ubikvitarnost i univerzalnost kontratransferne responzibilnosti tokom cele analize koja može biti homogena ili idiosinkratična;
- 8) Kontratransfer je poseban emocionalni odgovor izazvan posebnim osobinama pacijenta;
- 9) Terapeutov smisao za ulogu koji mu omogućava emocionalnu uključenost i prepoznavanje uloge u transferu koju mu je pacijent odredio;
- 10) Dragoceni pomoćno dijagnostički instrument;
- 11) Put do formiranja terapijske intervencije vodi preko kontratransfernog mosta razumevanja duboko nesvesnih neverbalnih poruka koje terapeut kao biće razume svojim nesvesnim;
- 12) Neophodno preispitivati duž terapijskog procesa intersubjektivne uloge duž momenata susreta i momenta sada s obzirom na to da se u ovom pristupu akcenat baca na neverbalne aspekte komunikacije;
- 13) Sandlerov stav od 1980. godine koji definiše usaglašavanje terapeuta i pacijenta otvorio je novi interaktivni pogled na psihoanalizu. Ako je kontratransfer bio remetilac dijade, onda je, prema Frojdu, implicirao neki prvi plan u procesu. Ako je proces **treći objekat** koji pokreće održava i nadživljava psihoanalizu, onda je logično da se između ostala dva učesnika odvija niz podudaranja i/ili nepodudaranja kategorija prostora i vremena. Kontratransfer pripada pozadinskom planu interaktivnog tumačenja. Tu se još nalazi i kanal intuicije, neverbalna komunikacija nesvesnih interakcija. Najčešća remećenja pozadine su nastala projekтивnom identifikacijom kada analizand vrši uticaj na terapeuta u transferu. Remećenjem pozadinskog činioca, analitičar može razviti osećanja koja tada nazivamo kontratransferom;

14) Danas se smatra da je Bionov koncept o potpunom kontejniranju kontratransfera, nepoželjan i štetan. Delimična detoksikacija se može učiniti vraćanjem analzandu u formi pokazivanja o dotaknutosti terapeuta sadržajima projekcije, nastojanju da ih izdrži i da to čini dobro. To je delimično odigravanje kontratransfera što je komparabilno sa ulogom majke koja i sama uplašena hrani dete što joj strah čini manjim i podnošljivijim, a detetu obezbeđuje porast tolerancije na sopstvene projekcije.

U daljem toku našeg rada pokazaćemo uticaj kontratransfera na intervenišući proces kod naše pacijentkinje B., 39 godina, koja je upućena na psihoterapiju kao OCP. Njene smetnje su počele posle porodjaja sa prvim detetom u 29. godini. Po zanimanju je ekonomista, zaposlena u organima uprave. U terapiji je već četvrtu godinu tri puta nedeljno. Njeni problemi su prisilne misli vezane za određene ljude koji su srećni ili nesrećni za susret, strahovi da će se starijem sinu nešto dogoditi, prisilno brojanje, opsesivna sporost, rituali čistoće i kuckanje tri do pet puta u sto i još nebrojeno nevidljivih prisilnih radnji koje su je i dovele na terapiju. Pacijentkinja se veoma kompenzovano ponaša na poslu tako da osim supruga to niko ne zna. Govori o značaju magičnog broja šest koji je vazan za datume, sate, mesece u kojima je izgubila sve svoje drage tetke za koje je posebno vezana. Kaže da je opsednuta time da će se njenom starijem sinu nešto desiti, te ne sme da misli na njega niti da ga gleda, da ga je odgurnula od sebe i da dete misli da ga ona ne voli. U terapiji je veoma često zakašnjevala i na svaku intervenciju je odgovarala sa **Ne, ali**. Tako je bilo u početku za svaki pokušaj intervenisanja i približavanja psihološke prirode problema. Njen univerzalni odgovor je bio **Ne, ali...** Kako joj je to poricanje bio univerzalni odgovor ja sam osećala da sam bezvoljnija i iscrpljena da joj nešto tumačim. Na jednoj seansi sam ćutala iako je zakasnila petnaest minuta. Nisam imala volje da bilo šta kažem i razmišljala sam i o transfernom otporu. Njene slobodne asocijacije su bili čisti hibridi tipa neobaveznog ćaskanja

P: Moja majka je savršena domaćica. Izdresirala je mog oca i on kada dodje kod mene, kritikuje me što nisam počistila. Ona kada spremi to je savršeno jelo i sve je tako ukusno. Moja je svekrva neuka žena, ali je mnogo inteligentna, znate ima onu fantastičnu inteligenciju osoba sa sela...

I mogu slobodno da kažem da je nadalje bilo bla,bla...
Kako sam ja ćutala i nisam se ni pomerala ona me je pitala:

P: Šta se događa, zašto ćutite

T: Ni ja ne znam šta se događa i čekam da nešto čujem... Nešto što je od suštinskog značaja za Vas. Vi, čini mi se da ne samo da poričete da se stvari i ljudi odnose prema vama i prema njima, nego razvijate i prisile govorenja nekih nebitnih stvari. Ponekad se osećam kao da sam gluva, a da vi otvarate samo usta.

Ona je bila veoma zbunjena i krenula je reka uspomena iz nje

P: Moja teta koja nas je čuvala u detinjstvu kada sam imala tri godine jednog jutra nije došla. Sedela sam na noši kada je tata ušao u kuću i rekao sestri da teta neće doći jer je zgazio voz na pružnom prelazu. Ona je bila potpuno gluva. Ni aparat

joj nije pomagao. Tu na toj noši sam se zaledila i plakala, dok su mi suze padale po nogama. Moja teta neće doći, potpuno sam shvatila tada šta znači kada nekog zgazi voz. To je bio šesti juli. Od tete sam naučila neki jezik znakova koji sam prilično zaboravila, sestra ga bolje zna. Mnogo sam je volela. Ona nije čula taj voz. On je unakazio i samleo. Nije imala dece i obožavala nas je... Moja majka je to izuzetno teško podnela. Danima nije ništa progovarala i nije ništa jela. Bila je izuzetno vezana za tu tetu.

Sedela je zgrčena i gorko plakala i prvi put su neke emocije ušle u terapiju kao stvarni deo nje. Ona je prvi put bila u kontaktu sa sobom i činilo mi sa da mi je bila jako blizu i da je celim svojim telom pošla prema meni da je utešim i zagrlim. Zamislila sam to dete na noši koje plače, mokrih kolena od suza i kako ga niko ne podiže i ne teši i shvatila sam koliki je to bio traumatizam. Ona je u terapiji pokušavala da bude sa mnom i ponašala se zaista kao sa gluvom osobom pričajući nebitne stvari. Bilo joj je važno da je neko tu. Nije smela da se veže za mene da me ne pregazi voz i zato je kasnila stalno na terapiju da odloži bol i šok zbog eventualnog gubitka. Ona me je zapravo umarala da ja nju napustim jer sam sada shvatila da ona mene prisilno ne može, jer se boji za mene i da ima predstavu da me tako čuva od nečega.

T: Za jedno tako malo dete to je bio veoma težak gubitak...

P: Da li je moguće da sam se ponašala ovde prema Vama kao da ste gluvi.

T: Iz nekog razloga ste izbegavali da se stvarno povežete sa mnom. Mislim da ono što ste ponekad pričali nije bilo u funkciji terapije nego nečega drugog.

P: Da, ja se ponekad brinem za Vas. Čini mi se da ako nešto kažem kao da ćete se razboleti ili će vam se nešto dogoditi. Ja znam da se to neće dogoditi i znam da ja to stvaram. Ja to čujem kada mi Vi kažete, ali to ne mogu da primim sasvim. To je jače od mene

T: Da, ja mislim da se vi to zapravo branite.

P: Od čega se ja to branim?

T: Od emocija koje bi mogle da se jave u ovom odnosu.

P: Da, to je tačno. Ja nikada ne smem da se prepustim do kraja. Svim osobama koje sam mnogo volela i koje su mi nešto značile pre nešto se dogodilo.

Od ove seanse mnogo se redje čulo *ne ali* i zakašnjenja su izuzetno retka. Odigravanje mojih emocija je bilo potpuno neplanirano i stvarno. One su bile tako žive u meni i veoma je jasno da su direktan odgovor na masovno poricanje, hibridno asocijativno polje, jednu prisilu ponašanja po pravilima pacijenta koji neće ništa da da, neće da se menja, a zahteva raznorazne odgovore kao na zdravstvenoj reviji. Ona je umela da devalvira svaki naučni princip i da preskakanje pločica u prostoriji, red u paljenju cigarete ostavi meni u terapiji i da ne registruje ni jedno pitanje u vezi sa tim. Pričala je samo šta je htela i bila je sva u odbranama poricanja, izolacije, reaktivne formacije pri čemu je i u tim trivijalnim hibridima ostajala potpuno van kontakta sa svojom ogromnom agresijom. Na primer, kada je napala svoga šefa kome je rekla da je nevaspitan i da se priča da je kupio diplomu, da je cicija i veoma ograničen, nije mogla da shvati zašto se on toliko naljutio na nju kada mu je ona rekla samo istinu. Kada je svojoj inteligentnoj svekrvi sasula u lice da je prljava i da će joj potrovati decu, nije razumela zašto se je ova povukla u selo na neko

vreme kada je ona voli. Svaki pokušaj da dovedemo u vezu spoljašnju kontrolu besa i unutrašnje pulzije vezane za agresiju propadale su pred kvazi racionalnim razlozima istine. Tako me je naterala da se osetim gluvom, nefunkcionalno zatranom gomilom smeća iz koga mi nema izlaska osim da zatražim da nešto menja. Ne znam šta bi se desilo da nije bilo ovog prevrata. Verovatno bi ostala neshvaćeni i loše vodjeni pacijent kao i većina opsesivnih. Mislim da sam intuitivno osetila da je **momenat sada** jedna sekvencija u terapiji koja me mojom vlastitom emocijom može dovesti do nekog stvaranja novog odnosa i da je šansa u intersubjektivnom pristupu da se krećem duž procesa ka njoj. Razumela sam da me ukida u funkciji terapeuta i da meni i terapiji daje značaj trivijalne prisile, pri čemu je njen dolazak kompulzija. Ona je ovo pretvorila u ritual kojim je poništavala osećanje krivice za realno loše materinstvo i strah od voljenja. Ne voleti nekoga znači ništa mu se neće dogoditi. Preskakanje pločica je bila zaštićujuća magija za moj život pošto me je ubijala u simbolu. I ja sam počela da umirem. To smo na superviziji potvrdili. Ovo je u isto vreme bio i početak odvijanja transfera koji je potom celoj terapiji dao puni smisao i ona traje i danas.

U više navrata mi je razumevanje intersubjektivne teorije pomoglo da se snađem u ovom procesu. Sa njom je to tako. Ona ne pristaje na klasične intervencije. Njen je sluh ograničen i zateva legitimisanje. Na kraju ona je i pravnik.

U 150 seansi (sa njom sam uredno beležila seanse jer ih je i ona numerisala). Nekoliko je puta škljocala upaljačem besciljno. Šuškala nekim papirićem od bombona koje bi povremeno jela vadeći ih iz ko zna kog džepa.

P: Zašto me gledate tako?

T: (intervencija skrojena prema njoj) Mislim da mi Vi namerno skrećete pažnju na nešto i da hoćete da Vas pitam šta se to događa.

P: Tačno tako. Ja sam se zaljubila. Ono što sam mislila da neće nikada više da mi se desi desilo mi se. Ja sam se izgubila od emocije koja me je preplavila. On nije ništa posebno, ali je nežan, mnogo mi se sviđa. Mislim i da mu se ja sviđam. Moj kolega iz drugog grada.

Pri tom me gleda bojažljivo i sa strahom. Ja osećam u sebi prvo otpor njenom uvlačenju u arbitražu, a potom i čudjenje i radost da je zaista mogla da sebi dozvoli da joj se neko dopadne. Znam da ne mogu da pustim da ništa ne kažem jer ona to neće dozvoliti. Ona će pitati i pitati i sto puta će pitati i potom će ponovo izgubiti gluvu tetku i sa tim gubitkom iskršava anestetična majka i gubitak prava na osećanja...

T: Ja klimam glavom... Pa zaljubljuvanje je lepo kada je obostrano.

P: I Vi to samo tako. Ja sam se pokidala živa, samo Vi to znate. Mislila sam da ćete mi nešto prebaciti. To bi me ubilo.

T: Mislite da bi to poteklo od mene... Ili je možda Vama lakše da to bude moje.

P: Naravno da je to moj superego. Znam ja to. Ali ja nekako ovde sa vama neke stvari bolje vidim i saznam. Čini mi se da smo mi to zajedno nekako našle... Nisam umislila kada ja to sigurno znam da sam ovde više saznala nego kroz sve škole i o sebi i o psihi. Ja to poštujem. Naravno da znam da je lakše da Vama pripišem zabranu pa da je prekršim. Znači mi da podelim sa vama jednu novu moju stvarnost

da više nisam onoliko uplašena za one koje volim i da više nisam pusta. Ja mogu ponovo da nešto lepo osetim, a ne da budem puna samosažaljenja i prezira prema sebi.

T: Meni je drago zbog toga što imate lepe emocije i radujem se i zbog smanjenja onih ružnih.

Ona je zasijala i pričala o novom poletu kada ide na posao. Ta njena zaljubljenost joj je dala jednu novu dimenziju pokretljivosti i tolerancije i potpuno libidinalno prekrivanje magijskog i kompulzivnog. Ta se veza nije seksualno ostvarila i ja sam ostala izvan nje zahvaljujući tome što se krećem duž procesa prateći razvoj emocija i interakciju između nas dve. Više joj nisam potrebna u onim delovima emotivnog doživljaja koji su strogo intimni i vezani samo za nju. Ona o tome ne priča, ali ja znam zahvaljujući nekom implicitnom saznanju koje pratim kroz njeno kretanje ka meni. Ona je sada krenula da stvara jedan novi odnos sa nekim ko ne progoni i ne proverava i posledica toga je i veća sigurnost u sebe. Kako je njen životni stil bio **ja mislim** mi smo u terapiji preko postepenog odigravanja emocionalnih informacija postigle komunikaciju **ja osećam, volim, drago mi je, mrsko mi je...** Ovo je iskustvo za mene dragoceno jer je ona u meni izoštrila **svest o terapeutu kao subjektu u terapiji** i značajno mi povećala toleranciju za opsesivnog pacijenta. Naše saznanje je da su oni čist dijalektički skup suprotnosti i da razvijaju kod terapeuta ako ostanu, žilavost kakvu retko koji pacijent može da pokrene uključiv i borderline i hipohondrijskog pacijenta.

LITERATURA:

- Abend Sander, M. (1974). Problems of Identity—Theoretical and Clinical Applications. *Psychoanal. Q.*, 43:606 (Paq).
- Abend, Sander M. (1982). Serious Illness in the Analyst: Countertransference Considerations. *J. Amer. Psychoanal. Assn.*, 30:365 (Apa).
- Abend, Sander M. (1986). Countertransference, Empathy, and the Analytic Ideal: the Impact of Life Stresses on Analytic Capability. *Psychoanal. Q.*, 55:563 (Paq).
- Barchilon, J. (1958). On Countertransference "Cures". *J. Amer. Psychoanal. Assn.*, 6 :222 (Apa).
- Basch-Kahre, E. (1984) On Difficulties Arising in Transference and Countertransference When Analyst and Analysand Have Different Socio-Cultural Backgrounds. *Int. R. Psycho-Anal.*
- Bassen, C. (1989). Transference-Countertransference Enactment in the Recommendation to Convert Psychotherapy to Psychoanalysis. *Int. R. Psycho- Anal.*, 16:79 (Irp).
- Berenstein, I. (1987). Analysis Terminable and Interminable, Fifty Years on. *Int. J. Psycho-Anal.*, 68:21 (Ijp).

- Bion, W. R. (1970). *Attention and Interpretation* London: Tavistock Publications.
- Bion, W. R. (1959). Attacks on Linking. *Int. J. Psycho-Anal.*, 40:308 (Ijp).
- Bion, W. R. (1962). The Psycho-Analytic Study of Thinking. Ii. A Theory of Thinking1*int. J. Psycho-Anal.*, 43:306 (Ijp).
- Bion, W. R. (1987). *Second Thoughts*. London, Maresfield Library.
- Freud, A. (1967). About Losing and Being Lost. *Psychoanal. St. Child*, 22:9 (Psc)Interpretations of Losing: Dynamic and Libido-Economic.
- Freud, A. (1968). Acting Out. *Int. J. Psycho-Anal.*, 49:165 (Ijp).
- Freud, S. (1910). Further Prospects of Psychoanalytic Treatment S.E. 11.
- Freud, S. (1912). The Dynamics of Transference S.E. 12.
- Freud, S. (1912). B Recommendations to Physicians Practising Psychoanalysis S.E. 12.
- Freud, S. (1915). Observations on Transference-Love (Further Recommendations on the Technique of Psycho-Analysis Iii) S.E. 12.
- Freud, S. (1937) Analysis Terminable and Interminable S.E. 23.
- Freud, S. (1940) An Outline of Psychoanalysis S.E. 23.
- Friedman, L. (1969) The Therapeutic Alliance *Int. J. Psychoanal.* 50 139–153.
- Fromm–Reichmann, F. (1955). Clinical Significance of Intuitive Processes of the Psychoanalyst. *J. Amer. Psychoanal. Assn.*, 3:82 (Apa).
- Gabbard Glen, O. (1994). Countertransference Manifestations At the End of the Hour. *J. Amer. Psychoanal. Assn.*, 30:579 (Apa).
- Gabbard, Glen, O. (1994) Sexual Excitement and Countertransference Love in the Analyst. *J. Amer. Psychoanal. Assn.*, 42:1083 (Apa).
- García Badaracco, J. (1992). Psychic Change and Its Clinical Evaluation. *Int. J. Psycho-Anal.*, 73:209 (Ijp).
- Kernberg, O. F. (1994). Love in the Analytic Setting. *J. Amer. Psychoanal. Assn.*, 42 :1137 (Apa).
- Khan, R., Masud, M. (1981). Countertransference and Related Subjects. *Int. J. Psycho-Anal.*, 62:128 (Ijp).

- Killingmo, Bjørn (1989). Conflict and Deficit: Implications For Technique. *Int. J. Psycho-Anal.*, 70:65 (Ijp).
- Klauber, J. (1980). Formulating Interpretations in Clinical Psychoanalysis. *Int. J. Psycho-Anal.*, 61:195 (Ijp).
- Klein, M. (1930). The Importance of Symbol-Formation in the Development of the Ego. *Int. J. Psycho-Anal.*, 11:24 (Ijp).
- Klein, M. (1952). The Origins of Transference. *Int. J. Psycho-Anal.*, 33:433.
- Klein, M. (1931). A Contribution to the Theory of Intellectual Inhibition. *Int. J. Psycho-Anal.*, 12:206 (Ijp).
- Kuiper, P. C. (1977). Psychotherapy and Psychoanalysis: Theory–Practice–Research. *Int. J. Psycho-Anal.*, 58:247 (Ijp).
- Langs, R. (1979). Interventions in the Bipersonal Field. *Contemp. Psychoanal.*, 15:1 (Cps).
- Langs, R. (1979). The Interactional Dimension of Countertransference in Countertransference Ed. L. Epstein and A. H. Feiner. New York: Jason Aronson. Inc.
- Sandler, J. (1976). Countertransference and Role Responsiveness *International Review of Psycho-Analysis* 3 43–47.
- Sandler, J. (1974). Psychological Conflict and the Structural Model: Some Clinical and Theoretical Implications. *Int. J. Psycho-Anal.*, 55:53 (Ijp).
- Sandler, J. (1992). Reflections on Developments in the Theory of Psychoanalytic Technique. *Int. J. Psycho-Anal.*, 73:189 (Ijp).
- Sandler, J. et al. (1992). The Patient and the Analyst, Srpski Prevod (1997) Paideia, Beograd.
- Sandler, J., Sandler A.M. (1983). The ‘Second Censorship’, the ‘Three Box Model’ and Some Technical Implications. *Int. J. Psycho-Anal.*, 64:413 (Ijp).
- Sandler, J. (1987). Interpretation: the Past in the Present. *Int. R. Psycho-Anal.*, 14:126.
- Sandler, J., Sandler A. M. (1987). The Past Unconscious, the Present Unconscious and the Vicissitudes of Guilt. *Int. J. Psycho-Anal.*, 68:331 (Ijp).
- Schafer, R. (1997). Vicissitudes of Remembering in the Countertransference Fervent Failure, Colonisation and Remembering Otherwise. *J. Amer. Psychoanal.*, 78.
- Valenstein, A., Heimann, P. (1972). The Psychoanalytical Concept of Aggression: An Integrated Summary. *Int. J. Psycho-Anal.*, 53:31 (Ijp).

- Vinikot, D. V. (1971). Igranje i stvarnost, Srpski Prevod, (1999) srpski prevod Zavod za udžbenike. I nastavna sredstva, Beograd.
- Wallerstein, R. S. (1986). Psychoanalysis as a science: A Response to the new Challenges. *Psychoanal. Q.*, 55:414 (Paq).
- Welles, J. K., Kimble, W. H. (1991). The Maternal Erotic Countertransference. *Int. J. Psycho-Anal.*, 72:93 (Ijp).
- Winnicott, D. W. (1949). Hate in the Countertransference *Int. J. Psychoanal.* 30 69-75.
- Winnicott, D. W. (1955). Metapsychological and Clinical Aspects of Regression Within the Psycho-Analytical Set-Up. *Int. J. Psycho-Anal.*, 36:16

COUNTERTRANSFERENCE IN PSYCHOANALYTIC PSYCHOTHERAPY

Milić Irena,

Abstract

It is a matter of record that the unconscious of one person can react with the unconscious of another's without having been registered by the conscious. During the psychoanalytic treatment, the contents originating from the patient may induce fantasies in the analyst. One of the most powerful tools in the therapist's set of instruments reflects in comprehending one's own unconscious and managing the patient's contents. To sum up, the present usage of the countertransference as a term comprises basically the following meanings: Freud's determination of resistance, Reich and Brenner – countertransference is the therapist's transference with projection elements to the patient, Racker's definition of the concept of countertransference as a projective identification, all conscious or unconscious attitudes of the analyst toward the patient, expected and normal emotional response to the patient, analyst's reaction on patient's transferences, ubiquity and universality of countertransference responsiveness throughout the entire analysis, which may be either homogenous or idiosyncratic, therapist's flair for the role, which enables his/her emotional involvement and recognition of the transference role assigned to him/her by the patient, valuable auxiliary diagnostic instrument.

Key words: countertransference, unconscious, psychoanalytic psychotherapy

OD INDIVIDUALNOG I SIMPTOMATSKOG KA SOCIJALNOM I KULTUROLOŠKOM PRISTUPU MENTALNOM ZDRAVLJU

Rezime

U ovom radu razmatraju se neki osnovni pravci modela istraživanja mentalnog zdravlja orijentisanih ka zajednici, njihovi doprinosi proširenju koncepta psihičkog zdravlja i teškoća sa individualnog, simptomatski orijentisanog pristupa ka uključivanju socijalnog setinga koji je određen specifičnošću zajednice. U tom kontekstu, razmatra se i značaj interakcije osobe i referentnih sistema na raznim (mnogobrojnim) nivoima, uključujući najviši, makro nivo. Na osnovu predstavljenih teorijskih shvatanja i rezultata istraživanja, izvodi se opšti zaključak da objektivne osobine neposrednog okruženja i subjektivno iskustvo moraju biti uzete u obzir prilikom pružanja zadovoljavajućeg modela kvaliteta života, kao i socijalna podrška i moć, kao još druga dva centralna koncepta u psihologiji u zajednici.

Cljučne reči: psihologija u zajednici, mentalno zdravlje, individualno, socijalno.

Predmet ovog izlaganja može se konkretnije odrediti postavljanjem pitanja koliko se u razumevanju mentalnog zdravlja i bolesti oslanjamo na individualno, a koliko se oslanjamo na ugrađene životne stilove koji su povezani i ojačani klasnim podelama u društvu.

Prisetimo se najpre da se orijentacija ka zajednici na polju mentalnog zdravlja vezuje za radove Kaplana i humanističke orijentacije u psihologiji, odnosno da je od artikulisane teorije i prakse psihologije u zajednici prošlo skoro pola veka.

Gde smo danas? Koliko smo zaista iskoračili u vaninstitucionalni prostor, na teren ili lokalnu zajednicu? Koliko su okruženje u kome osoba živi i način života (životni stil) prisutni samo u individualnom kontekstu, kroz problem i simptom? I koliko su istraživanja psihičkih problema u opštoj populaciji u službi prepoznavanja potreba zajednice i planiranja usluga?

Ogovore na prethodno postavljena pitanja potražićemo kroz kratak pregled osnovnih pravaca modela istraživanja mentalnog zdravlja orijentisanih ka zajednici, koji svaki, na svoj način, tretira odnos pojedinca i njegove sredine.

Orijetacija ka zajednici na polju mentalnog zdravlja postaknuta je rezultatima istraživanja, koja naglašavaju, da veliki broj osoba sa psihičkim poremećajima nije poznat specijalističkim institucijama. Drugim rečima, broj onih koji koriste specijalističke usluge je znatno manji od ukupnog broja osoba sa sličnim smetnjama u zajednici kao celini. Ovakvo stanje Goldberg i Huxley (1980) objašnjavaju *filter modelom* "puteva" do psihološke i psihijatrijske zaštite, koji pokazuje da su oni kompleksni i nesigurni, čak i u zemljama sa sveobuhvatnim i dobrim sistemom primarne zaštite.

Uz to, epidemiološke studije (npr. Orford, 1992) su pokazale da su vrste psihičkih smetnji i poremećaja, zbog kojih se pacijenti obraćaju za pomoć specijalističkim institucijama, od bolnica do savetovaništa, najčešće prisutne i u najširoj populaciji. I drugo, da stopa njihove učestalosti u zajednici nije slučajna, već očitana demografskim i socijalnim faktorima, posebno polom, bračnim statusom, nezaposlenošću i socio-ekonomskim statusom.

Iako je u navedenim i nekim drugim radovima (Cochrane, Stopes-Roe, 1980) u epidemiološkoj psihijatriji određena učestalost problema u zajednici ili populaciji uopšte, kao i za podgrupe, osnovna jedinica analize ostaje pojedinac, a suština problema oblik teškoće ili poremećaja, čvrsto lociran na nivou individue.

U okviru epidemiološke psihijatrije prisustvo psihičkih problema i bolesti razmatra se i u odnosu na geografske oblasti. Ovaj pristup ponekad se naziva i "ekološki" (Cochrane, 1983).

Od klasične studije Farisa i Dunama, u kojoj se tvrdilo da su siromaštvo i neorganizovanost u nekim delovima Čikaga odgovorni za veću učestalost shizofrenije, pa nadalje, incidenca i prevalenca različitih psihičkih problema, uključujući i mentalne bolesti, dovođila se u vezu sa siromašnim područjima gradova (Orford, 1992).

Pomenimo samo, da iako su ovakva i slična objašnjenja izazivala mnoge nerešene kontraverze, ona su, ipak, ukazala na oprez u izvođenju zaključaka kada se prisustvo psihičkih problema i bolesti razmatra u odnosu na geografske oblasti.

Pre svega, moramo biti svesni *ekološke greške* (Cochrane, 1983). Naime, ne sme se pretpostaviti, kao što je to bio slučaj u mnogim istraživanjima ovog tipa, da osobe sa specifičnim teškoćama imaju više, nego druge, osobenosti područja visokog rizika.

Svakako da se u razmatranju odnosa između pojedinačne osobe i socijalnog okruženja postavlja i pitanje kauzalnosti, odnosno pitanje u kom pravcu kauzalnost funkcioniše. Još od Farisovog i Dunamovog dela o mentalnim bolestima u Čikagu, postoje dva glavna suprotstavljena objašnjenja: socijalna uzročnost i socijalna selekcija. Konkretno, svaku od ovih alternativa, koje, naravno, imaju različite varijante, možemo predstaviti formulišući pitanje da li je neki socijalni ili kulturni faktor *izazvao* fenomen na nivou individue (socijalna uzročnost) ili je individualni fenomen (ili tendencija) odgovoran za razlike u socijalnom ili kulturnom faktoru. Ilustracije

radi, pomenimo da je učestalost lečene shizofrenije u Čikagu, kao što smo već naveli, najpre tumačena socijalnom uzročnošću, da bi kasnije Dunham ponudio i mogućnost da shizofreni, možda, teže siromašvu (Cochrane, 1983).

Danas se, sa stanovišta vladajuće ideje transakcione kauzalnosti, suprostavljane teorije socijalne uzročnosti i selekcije, smatraju prevaziđenim. Konkretno, prema ovom modelu, kada razmatramo odnos između varijabli na različitim nivoima kauzalnog modela, obično je u pitanju *recipročna* veza. Statističkim rečnikom, kompleksniji modeli uzročnosti sadrže više od dve varijable i smatraju se *neregresivnim* (Orford, 1992).

U skladu sa tim, može se zaključiti da odnos socijalne klase i mentalnog zdravlja i bolesti nije jednosmeran kao što se implicira jednostavnim hipotezama o socijalnoj uzročnosti i socijalnom pomeranju.

Znatno drugačiji pristup odnosu kvaliteta socijalne sredine i specifičnih smetnji ili teškoća, nalazimo u pokretu za *kvalitet života*. Ovaj pokret predstavlja, kao i psihologija u zajednici, proširenje koncepta psihičkog zdravlja i teškoća sa individualnog, simptomski orijentisanog pristupa, ka uključivanju šireg opsega faktora koji određuju specifičnu zajednicu.

I mada su u pionirskim radovima koji se oslanjali na ovaj koncept, u centru interesovanja i dalje osobe sa psihičkim teškoćama i poremećajima, pažnja je usmerena i na zajednicu i njenu ulogu u ostvarivanju kvaliteta života.

U jednom od tih istraživanja (Lehman, 1983), na uzorku hospitalizovanih psihijatrijskih pacijenata, između ostalog, razmatraju se i neki aspekti modela kvaliteta života od značaja za ovaj rad – odnos *objektivnih* i *subjektivnih* indikatora kvaliteta života i koji od njih njih pružaju bolju predikciju opšteg životnog zadovoljstva – pitanje koje je interesovalo mnoge autore u istraživanja u ovoj i sličnim oblastima.

Rezultati istraživanja su pokazali da lične karakteristike (bračni status, nivo obrazovanja i psihijatrijska dijagnoza) objašnjavaju relativno malo varijanse opšte dobrobiti (4-7%), objektivnim faktorima se objašnjava mnogo više (14-23%), a subjektivnim faktorima, razumljivo, najviše (48-58%).

Ovakva raspodela rezultata u skladu je sa onom, dobijenom na opštoj populaciji, kako u SAD, tako i u Evropskoj zajednici. Očito je, takođe, da je ona u skladu sa Bronfenbrennerovom pretpostavkom da je percepcija okoline najvažnija, a ne njene objektivne karakteristike (Orford, 1992).

Dakle, rezultati istraživanja, kako na uzorku, hospitalizovanih pacijenta, tako i u opštoj populaciji, pokazali su da postoji određen broj značajnih korelacija, mada su korelacije između objektivnih i subjektivnih indikatora uglavnom niske i često neznačajne. Uz to, pojedini indikatori pružili su najkonzistentniju predikciju opšte dobrobiti i zavisili su od specifičnosti uzorka koji se ispituje.

Ne ulazeći u konkretne pokazatelje ovih korelacija i predikcija za prethodno pomenute uzorke, navodimo samo opšti zaključak koji je proistekao iz tih istraživanja – objektivne osobine neposrdnog okruženja i subjektivno iskustvo moraju se uzeti u obzir prilikom pružanja zadovoljavajućeg modela kvaliteta života, kao i socijalna podrška i moć, kao još druga dva centralna koncepta u psihologiji u zajednici.

Još jednu ilustraciju prethodnog zaključka pruža nam i model stresa, kojim su, između ostalog, podstaknuta, mnoga istraživanja o ulozi i značaju socijalne podrške kao moderatora ili "ublaživača" stresa.

Podsetimo se da istraživanja zasnovana na modelu stresa pokazuju kako su psihičke teškoće i poremećaji češći među osobama koje su doživele neki stresni životni događaj, kao i da su neke osobe vrunelabilnije, odnosno rezistentnije u susretu sa njima. Čini se da je ovaj model na pravom putu, uz pretpostavku da uvažava specifičnosti koje variraju od problema do problema. Tako, npr. neki faktori vrunerabilnosti koji su od značaja u urbanim sredinama, ne moraju biti i u ruralnim.

Istovremeno, nekim stresnim događajima, često, kako su to novija istraživanja pokazala, nije poklanjano dovoljno pažnje, ni u teorijskim shvatanjima, a ni u istraživanjima. Pomenimo samo, s obzirom na sve veći broj razvoda brakova, kod nas i u svetu, da su među razvedenim i razdvojenim parovima, posebno u prvih šest meseci od razvoda, čeće automobilske nesreće, problemi sa alkoholom, kao i suicidi i ubistva, a povećana je i incidenca psihičkih poremećaja (Orford, 1992).

Ipak, u kontekstu ovog rada, istaknimo da su, uz sve doprinose, studije koje se baziraju na modelu stresa uopšte, a i na psihosocijalnoj podršci, nastavile da se baziraju na tradiciji individualne psihopatologije. S druge strane, one su doprinele podizanju svesti o ulozi pojedinih socijalnih faktora, uključujući i one koji ukazuju na značaj specifičnosti kulturološkog miljea.

Kako je jedan od osnovnih principa psihologije u zajednici, analiza problema, na raznim (mnogobrojnim) nivoima, uključujući i najviši, makronivo, ukažimo i na jedan od sistema na ovom nivou koji utiče na život individue. Naime, longitudinalna istraživanja nezaposlenosti su pokazala da su psihički problemi i poremećaji izraženiji kada se zaposlenje gubi, odnosno, njihov intenzitet se smanjuje kada se posao dobija (Orford, 1992). Istraživanja udela nezaposlenosti su takođe pokazala da efekti nezaposlenosti nisu uniformni i da su, između ostalog, u zavisnosti od uzrasta. Koliko ova makrosistemska varijabla "duboko" pogađa pojedinca, potvrđuje podatak da je broj psihijatrijskih pacijenata 2,7 puta veći među nezaposlenim, u odnosu na zaposlene tinejdžere, odnosno da je pokušaj suicida devet puta češći među nezapolenim (Jahoda, 1988). Pa ipak, Jahoda podvlači da socijalne faktore ne treba redukovati samo na nivo individue. Njenim rečima: "iznošenjem psihijatrijskih zaključaka individualizuje se pitanje koje je u osnovi socijalno...Lek ne leži (*samo*, podvukao autor) u individualnoj psihoterapiji već u obezbeđivanju poslova" (str 21).

I na kraju, zaključimo da pregeled prethodno navedenih modela pokazuje da se u okviru psihologije u zajednici, u razumevanju uzroka problema polazi od objašnjenja koje u fokusu ima interakciju između osobe i socijalnog setinga, da se

problemi analiziraju od makro do mikro nivoa, da se praksa locira što je moguće bliže svakodnevnom socijalnom kontekstu i da se planiranje usluga zasniva na proceni potreba i posebnih rizika u zajednici.

I dalje, opsanost u primeni psihologije na tradicionalan način dolazila je iz intervencije na individualnom, što je za rizik imalo pojavu okrivljavanja pojedinca, koji bi verovatno bio bolje sagledan preko sistema na višem nivou (Orford, 1992).

Danas, princip *osoba u kontekstu*, ne samo da govori o shvatanju da je ponašanje rezultat delovanja osobe, sredine i njihove međusobne interakcije, već ukazuje i na to da zahvatom u sredini možemo da pomognemo i ublažimo promene do kojih je došlo kod pojedinaca ili grupa.

LITERATURA:

- Cochrane, R., Stopes-Roe, M. (1980). The mental health of immigrants. *New Community*, 8, 123-128.
- Cochrane, R. (1983). *The Social Creation of Mental Illness*". Longman.
- Goldberg, D. & Huxley, P. (1980). *People in distress*. New York, Willey and Sons.
- Jahoda, M. (1988). Economic Recession and Mental Health: Some Conceptual Issues. *Journal of Social Issues*, 44, 13-23.
- Lehman, A.F. (1983). The well-being of chronic mental patients: Assessing their quality of life. *Archives of General Psychiatry*, 40, 369-373.
- Orford, J. (1992). *Community Psychology Theory and Practice*. New York, Chichester. Willey and Sons.

FROM INDIVIDUAL AND SIMPTOMATIC TO SOCIAL AND CULTURAL MENTAL HEALTH APPROACH

Vesna Andjelković

Abstract

In this paper we discuss some general aspects of mental health investigation models oriented towards the community as well as their contributions to mental health concept and difficulties enlargement from individual, symptom oriented approach to social settings inclusion which is defined by community specificity. The importance of person and referent systems in many various interaction levels is discussed here including the highest macro level. On the basis of presented theoretical concepts and investigation results the general conclusion is that objective environmental characteristics and subjective experience must be taken into consideration while offering a satisfactory model of life quality, as well as social support and power as another two central concepts in community psychology

Key words: community psychology, mental health, individual, social.

SUBJEKTIVNA OCENA EMOCIONALNOG ISKUSTVA KOD SRBA I ROMA²²

Rezime

U ovom istraživanju su ispitivane razlike i sličnosti subjektivnih ocena emocionalnog iskustva kod Srba (69) i Roma (78) koji žive u jugo-istočnoj Srbiji. Od pripadnika obe etničke grupe je zahtevano da se prisete događaja koji su kod njih izazvali ispitivane emocije i detaljno ih opišu, a zatim saopšte u kojoj meri su pokušali da kontrolišu, odnosno sakriju ispoljavanje datih emocija. Nalazi ovog istraživanja ukazuju na to da postoji značajan stepen sličnosti u subjektivnoj evaluaciji nekih aspekata emocionalnog iskustva kod pripadnika dve kulture. Kao što smo videli, ta sličnost se ogleda u evaluaciji antecedentnih situacija za neke emocije (strah, stid, krivica) i u pokušaju regulacije i kontrole. Sa jedne strane, ova sličnost može biti objašnjena modelom emocije koji se zasniva na postojanju urođenog afektivnog programa koji omogućava kulturalne konstante u emocionalnom iskustvu pripadnika različitih kultura. Sa druge strane, ova sličnost može biti objašnjena činjenicom da Srbi i Romi žive na istom geografskom prostoru, učestvuju u sličnim procesima socijalizacije i slede ista naučena pravila o evaluiranju antecedentnih situacija i verbalnom i neverbalnom ispoljavanju emocija. Naravno, utvrđene su i kulturalne razlike u specifikaciji događaja koji izazivaju određene emocije (radost, tuga, odvratnost). Po našem mišljenju, razlike su determinisane razlikama u sistemu vrednosti, običajima, tradiciji. Determinišući faktori kulturalnih specifičnosti u navedenim aspektima emocionalnog iskustva su i različiti socijalno-ekonomski uslovi života (Srbi kao većinski i Romi kao manjinski narod), različita socijalna organizacija i struktura, poseban stil života unutar svake kulture, specifični vaspitni obrasci.

Gljučne reči: ocena emocionalnog iskustva, antecedens emocije, regulacija i kontrola emocije, etnička grupa.

Uvod

Uopšteno govoreći, trans-kulturalna istraživanja emocija bila su dugo zapostavljena u socijalnoj psihologiji (Scherer, 1981c, 1983). To je, po mišljenju nekih istraživača emocija (Scherer, Summerfield, & Wallbott, 1983), imalo ozbiljne teorijske i empirijske posledice. Donekle je usporeno napredovanje u razumevanju emocionalnog ponašanja u različitim kulturama kao i priliv novih empirijskih nalaza.

Ipak, neke dimenzije odnosa emocija-kultura jesu bile istraživane. Naučnici su se uglavnom bavili ispitivanjem univerzalnog prepoznavanja facijalnih ekspresija nekih emocija (Ekman, 1972, 1973; Ekman & Friesen, 1971; Ekman, Sorenson &

²¹ E-mail: alex.k@bankerinter

²² U radu su saopšteni samo odabrani aspekti šireg istraživanja subjektivne evaluacije emocionalnog iskustva kod Srba i Roma (Kostić, A., & Nedeljković, J., Antecedents of and Reaction to Emotions in Southeast Serbia: A Comparative Study of Serbs and Romanies), koje je objavljeno u: Chadee, D. & Young, J. (2006), *Current Themes in Social Psychology*, 15, 271-285, Jamaica, Mona: University of West Indies Press.

Friesen, 1969; Izard, 1971). Rezultati su potvrdili da se facijalne ekspresije radosti, tuge, iznenađenja, straha, ljutnje, odvratnosti prepoznaju sa visokom saglasnošću i u civilizovanim i u primitivnim kulturama (u preko 30 kultura). Kasnije je potvrđena i univerzalnost prepoznavanja sedme primarne emocije “prezir” (Ekman & Friesen, 1986). Međutim, ni jedna od tih studija nije saopštila apsolutnu među-kulturalnu saglasnost procenjivača. To je zato što su se kulture razlikovale u stepenu saglasnosti koji je ostvaren u procenjivanju kategorije emocije. U jednoj skorijoj studiji percepcije emocija (Matsumoto, 1992a), ispostavilo se da su američki subjekti bili bolji u prepoznavanju ljutnje, odvratnosti, straha i tuge, od japanskih. Ovaj nalaz Matsumoto (Matsumoto) objašnjava uticajem pravila kulture na opažanje nekih bazičnih emocija i njihovih univerzalnih facijalnih ekspresija. Otkrivena je još jedna trans-kulturalna razlika u percepciji emocija – razlika u proceni intenziteta emocije (Ekman et al., 1987). Postalo je evidentno da kultura utiče na ekspresiju i percepciju bazičnih emocija jer se pokazalo da su ekspresija i percepcija emocija delimično univerzalne, a delimično kulturalno-specifične. Naravno, istraživanja treba da ustanove koliko kultura utiče na ove i neke druge aspekte emocionalnog iskustva.

Međutim, otkrivanje trans-kulturalnih sličnosti i razlika može biti od značaja i kada su u pitanju neki drugi aspekti emocije. To potvrđuju istraživanja koja su izvedena tokom osamdesetih godina prošlog veka. Istraživači su pokušali da ispituju trans-kulturalne sličnosti i razlike u regulaciji i kontroli emocije kao i subjektivnoj evaluaciji situacija koje izazivaju emociju (Scherer, Summerfield, & Wallbott, 1983; Scherer, Wallbott, & Summerfield, 1986; Wallbott & Scherer, 1985). Rezultati ovih studija su pokazali da postoji univerzalnost izvesnih aspekata emocionalnih procesa. U studiji koja je, pored ispitanika iz evropskih zemalja uključila i japanske subjekte, pronađene su i neke kulturalne specifičnosti.

Problem istraživanja

Navedena istraživanja su predstavljala značajan podsticaj za ispitivanje kulturalnih sličnosti i razlika u emocionalnom iskustvu Srba i Roma koji žive u jugo-istočnoj Srbiji. Bilo je nekoliko razloga da se opredelimo za komparaciju ovih dveju kultura. Prvo, smatrali smo da je trans-kulturalno istraživanje izvesnih dimenzija emocionalnih procesa veoma važno i korisno za razumevanje svake socijalne interakcije. Drugo, pretpostavili smo da će ovakvo istraživanje biti od značaja za razumevanje socijalnih interakcija ljudi koji pripadaju različitim kulturama, dele isti geografski prostor, a u prilici su da komuniciraju svakodnevno. Treće, neki aspekti emocionalnog iskustva pripadnika ovih dveju kultura nisu do sada istraživani na prostoru jugo-istočne Srbije. Četvrto, postoje praktične implikacije ovakvih istraživanja koje se, pre svega, odnose na organizaciju i harmonizaciju socijalnih odnosa u multi-etničkim sredinama.

Da bismo ispitali sličnosti i razlike u emocionalnom iskustvu pripadnika dveju kultura, tražili smo da se ispitanici sete svojih iskustava i reakcija na šest različitih emocija (radost, tuga, strah, stid, odvratnost, osećanje krivice) i saopšte ih. Naša pitanja su se odnosila na: antecedense emocija, odnosno situacije koje provociraju emocionalno uzbuđenje i regulaciju i kontrolu emocija u socijalnoj interakciji. Polazeći od već poznate metodologije u ispitivanju ovih dimenzija u dve kulture

(Matsumoto, Kudoh, Scherer & Wallbott, 1988), mi smo modifikovali postojeći upitnik u skladu sa osnovnim ciljevima našeg istraživanja i pokušali da dobijemo bar preliminarne odgovore na sledeća pitanja:

1. Koje su situacije, prema sećanju naših ispitanika iz obe kulture (srpske i romske), kod njih izazvale svaku od šest specifičnih emocija?. Da li postoje situacije koje češće nego druge izazivaju neku specifičnu emociju? Da li postoje među-kulturalne razlike u učestalosti izbora situacija koje su, prema njihovom saopštenju, provocirale svaku od navedenih emocija?

2. Koliko se ispitanici iz dve kulture razlikuju u svojim pokušajima da kontrolišu i regulišu emocionalno uzbuđenje? Da li postoji među-kulturalna saglasnost u tome kod koje od ispitivanih emocija postoji najveći, a kod koje najmanji stepen pokušaja socijalne regulacije i kontrole?

Osnovni cilj ovog istraživanja je pribavljanje informacija o kulturalnim razlikama i sličnostima u subjektivnoj evaluaciji emocionalnog iskustva Srba i Roma koji žive u jugoistočnoj Srbiji. Smatramo da će rezultati ovog istraživanja omogućiti viši stepen razumevanja među-kulturalnih interakcija i viši nivo tolerancije u multi-etničkim odnosima.

Hipoteze istraživanja

Generalna hipoteza

Pripadnici srpske i romske kulture će se značajno razlikovati u subjektivnoj evaluaciji nekih aspekata svog emocionalnog iskustva.

Specifične hipoteze

1. Subjekti iz dve kulture (Srbi i Romi) će se značajno razlikovati u izboru situacija (antecedensa) koje izazivaju specifične emocije.

2. Srbi i Romi će se značajno razlikovati u pokušajima regulacije i kontrole emocija u socijalnoj interakciji.

Definisanje pojmova

Emocija

Neki istraživači emocije (Scherer, Summerfield, & Wallbott, 1983) smatraju da je fenomen emocije bio dugo neadekvatno definisan i da je to jedan od razloga što je proučavanje emocija bilo zapostavljeno u psihologiji. Opredelili smo se za "komponentni" koncept u definisanju emocije za koji se zalagao Klaus Šerer (Klaus Scherer, 1984). On je emociju shvatao kao hipotetički konstrukt koji je sastavljen iz više komponenti: a) kognitivne (evaluacija stimulusa i situacija), b) fiziološke c)

komponente motorne ekspresije, d) komponente subjektivnog emocionalnog stanja i, e) motivacione. Naravno, prema ovom konceptu, emocija se ne može svesti ni na jednu komponentu, ali se svaka komponenta može pojedinačno izučavati. Komponente emocije utiču jedna na drugu. U ovakvom određenju emocije, podjednako se naglašava kompleksna integracija i mnogostruka interakcija različitih komponenti emocije i dopušta fragmentarno proučavanje pojedinih komponenti (facijalna ekspresija, kognitivna evaluacija stimulusa).

Antecedensi emocije

Antecedensi emocije su one situacije ili njeni elementi koji prethode emociji, dovode do njenog buđenja (izazivaju je), pa se mogu nazvati njenim uzročnikom. Broj takvih situacija koje provociraju specifične emocije može biti veliki. Jedan od prvih psihologa koji je uvideo da je značenje događaja koji izaziva emociju rezultat procesa kognitivne evaluacije tog događaja, bio je Arnold (1960). Po njegovom mišljenju, proces evaluacije je zasnovan na čitavom nizu kriterijuma koji su specifični za osobu kod koje je izazvana emocija. Primeri takvih kriterijuma su prijatnost, očekivanost ili neočekivanost događaja, da li događaj omogućava ili onemogućava dostizanje ciljeva, koliko se uspešno neko snalazi sa posledicama događaja (Scherer, 1999).

Mehanizam evaluacije situacija koje bude emociju može objasniti kulturalne razlike u tipu situacija koje predstavljaju antecedense za specifične emocije. Naravno, neki kriterijumi za procenu antecedensa emocije su urođeni dok su drugi stečeni, specifični, definisani kulturom, postojećim sistemima vrednosti, kulturalno poželjnim ciljevima.

Kultura

U psihološkim istraživanjima kultura nije geo-političko stanje već socijalno-psihološki entitet. Većina definicija kulture uključuje ponašanja, stavove, verovanja, vrednosti koji se prenose sa generacije na generaciju putem jezika ili nekih drugih sredstava (Barnouw, 1985). To je ono što je sredina tokom svog postojanja i trajanja izgradila kao svoj duhovni svet. U ovom istraživanju odnosa kultura–emocija, kultura je operacionalizovana kao pripadnost određenoj etničkoj grupi (srpskoj i romskoj).

Regulacija emocija u socijalnoj interakciji

Emocije imaju nesumnjivo važnu ulogu u socijalnoj interakciji i socijalnoj organizaciji (Kemper, 1978; Hochschild, 1979). Pregled socijalno-psiholoških istraživanja pokazuje da emocionalno stanje jednog učesnika deluje na ponašanje drugih interaktora, na tok i razvoj socijalne interakcije. Naravno, pored pozitivnih, efekti nečijeg emocionalnog stanja mogu biti i negativni. Oni mogu provocirati sukob i agresivno ponašanje. U takvim slučajevima, obično nedostaje regulacija i kontrola emocija (Scherer, Abeles and Fischer, 1975). Uopšte uzev, regulacija emocija dobija centralnu važnost u socijalnoj organizaciji i razumevanju socijalnog ponašanja.

Zapravo, sposobnost regulacije emocija direktno definiše osnovu socijalne organizacije (Hebb, 1949). To podrazumeva konstantnu sposobnost sinhronizacije svih komponenti. Kontrola emocija se, ipak, ne može shvatiti kao supresija ili potpuno gubljenje emocije. Reč je o veoma složenom procesu u kome se izražavanje emocija, odnosno regulacija i kontrola emocija saobražavaju i potrebama ličnosti koja doživljava emocije, i zahtevima interakcije, i kulturnim i socijalnim normama. Transkulturalno istraživanje regulacije i kontrole emocija ima ogroman značaj u sagledavanju i razumevanju socijalnog ponašanja pripadnika različitih kultura koje žive na istom prostoru.

Trans-kulturalna istraživanja antedecensa emocije

Izuzimajući istraživački rad Šerera i njegovih saradnika (Scherer, Wallbott, & Summerfield, 1986; Scherer & Wallbott, 1986; Scherer, 1999; Scherer et al., 2000), bilo je jako malo sistematskih istraživanja univerzalnosti događaja koji izazivaju emocije. Druga komparativna istraživanja antedecensa emocija bila su, uglavnom, fokusirana na proučavanje specifičnosti. To je razumljivo, pošto su, obično, kulturalne razlike, a ne sličnosti izvor među-kulturalnih nesporazuma. Osim toga, specifičnost je moguće utvrditi ukoliko proučavamo i samo dve kulture. Univerzalnost – ne. Proučavanje mora obuhvatiti više kultura, a stepen univerzalnosti će zavisiti od stepena specifikacije koji je odabran u kategorizaciji antedecentnih situacija.

Istražujući sličnosti i razlike u emocionalnom iskustvu subjekata različitih kultura, na primer, 2000 ispitanika u 27 zemalja na pet kontinenata, 1986, Šerer se opredelio za primenu upitnika smatrajući da ne postoji bolji način da se upoznaju emocionalna stanja subjekata i njihove evaluacije antedecentnih situacija. Napravljen je odgovarajući upitnik (kao i šema za kodiranje rezultata), koji predstavlja ozbiljan i pouzdan merni instrument. Tipovi pitanja su zasnovani na Šererovom *komponentnom* modelu emocije (1984a, 1984b, 1986). Subjekti su, izuzev zahteva da opišu antedecentnu situaciju koja je povezana sa određenom emocijom (otvoren tip odgovora) u svim ostalim slučajevima zaokruživali odgovarajuću alternativu (zatvoren tip odgovora). U ovoj formi upitnika, alternative su formirane na osnovu najučestalijih odgovora koji su dobijeni u ranije izvedenim proučavanjima sa otvorenim tipom odgovora.

Šerer je sa svojim saradnicima pribavio pouzdane dokaze univerzalnosti antedecentnih događaja, iako je i on verovatno bio svestan nekih ograničenja svojih istraživanja. Rezultati ovih studija pokazali su da postoji univerzalnost izvesnih aspekata emocionalnih procesa. Na primer, pripadnici različitih kultura bili su slični u oceni da su njihovi doživljaji radosti i tuge bili intenzivniji i dugotrajniji nego strah ili ljutnja, da su ljutnja i radost skorije doživljavani nego strah ili tuga koji su vezivani za prošlost. Saglasnost je postojala i u pogledu veće socijalne kontrole ljutnje i straha nego radosti. Otkrivene su i neke kulturalne razlike (Matsumoto, Kudoh, Scherer, & Wallbott, 1988). Japanci i Amerikanci su se razlikovali u antedecentnim situacijama koje su vezivali za određene emocije. Japanci su težili da saopšte manji intenzitet svojih emocionalnih doživljaja i ekspresivnih reakcija na antedecentne situacije.

Šerer je otkrio da postoji veća među-kulturalna sličnost u antecedentnim situacijama i reakcijama na te situacije kod emocija koje je on nazvao jednostavnim (odvratnost, tuga, ljutnja, strah), nego kod tzv. složenih emocija (stid i krivica). Na primer, opisi antecedentnih situacija za stid i krivicu bili su različiti u različitim kulturama. Bilo je očigledno da su razlike u evaluaciji takvih situacija proizilazile iz razlika u kulturnim vrednostima.

Ove studije su generalno pribavile čvrstu potporu teorijskih pretpostavki koje su formulisali kognitivni teoretičari (Reisenzein & Hofmann, 1993; Scherer, 1999).

U svakom slučaju, trans-kulturalne studije emocionalnog iskustva (Scherer et al.) bile su od velike teorijske i empirijske važnosti za naše istraživanje srpske i romske kulture u jugoistočnoj Srbiji.

Metod

Subjekti

Svi subjekti su bili srednjoškolci, pripadnici srpske i romske kulture, koji od rođenja žive u jugoistočnoj Srbiji. Od 147 srednjoškolaca bilo je 78 pripadnika romske i 69 pripadnika srpske kulture. Njihova prosečna starost je bila 17.57. Od 78 ispitanika romske kulture, bilo je 37 žena i 41 muškarac. Od 69 pripadnika srpske kulture, bilo je 30 žena i 39 muškaraca.

Upitnik

U skladu sa specifičnim hipotezama istraživanja, izvršena je redukcija originalnog upitnika koji je bio konstruisan za potrebe trans-kulturalnog proučavanja emocionalnog iskustva pripadnika osam evropskih zemalja (Scherer, Wallbott, Summerfield, 1986), a kasnije koršćen u proučavanju emocionalnog iskustva i ne-evropskih kultura – Sjedinjene Države i Japan (Scherer, Wallbott, Matsumoto, Kudoh, 1988). Odabrani su i korišćeni ajtemi koji se odnose na sledeće aspekte emocionalnog iskustva: deskripciju antecedentnih situacija, odnosno događaja koji izazivaju emocije i kontrolu i regulaciju emocija u socijalnoj interakciji. Nisu razmatrani ostali aspekti subjektivne evaluacije antecedentnih situacija – na primer, da li je osoba očekivala događaj koji je uzrokovao emociju, da li ga je ocenila kao prijatan ili neprijatan, nepravedan ili pravedan. Zatim, da li je osoba ocenila da je zahvaljujući tom događaju lakše ostvarila svoje ciljeve, da li je on uticao na njene odnose sa drugima, na njenu samoocenu, mogućnost da podnese posledice. Da li osoba smatra da je ponašanje koje je izazvalo emociju bilo nemoralno ili neumesno, da li su za pojavu događaja bili odgovorni drugi ljudi, ona sama, sudbina ili slučajnost. Kada je od ispitanika zahtevano da opišu emocionalno-provokativne situacije, bio je dopušten otvoren tip odgovora. Za ostala pitanja su bile ponuđene alternative.

Od ispitanika je prvo zahtevano da se sete događaja ili situacija koji su izazvali naznačene emocije (radost, tuga, strah, stid, odvratnost, osećanje krivice) i da ih detaljno opišu. Neposredno posle toga, od ispitanika je traženo da, birajući jednu

od ponuđenih alternativa, odgovore da li su i kojoj meri pokušali da sakriju ili kontrolišu svoja osećanja, kako niko ne bi primetio kako se oni osećaju. Ponuđene alternative su bile u zagradi (uopšte nisu kontrolisali doživljenu emociju, malo, veoma, ništa od navedenog).

Procedura istraživanja

Svi subjekti (posebno Srbi, posebno Romi) su testirani u grupama od 10 do 15 ispitanika. Rečeno im je da smo zainteresovani da proučimo neke aspekte emocionalnog iskustva koje ljudi doživljavaju u svom svakodnevnom životu i da ćemo tražiti od njih da se prisete i saopšte okolnosti u kojima su osetili svaku od šest ispitivanih emocija (radost, tuga, strah, stid, odvratnost, osećanje krivice). Ispitanici su bili ohrabreni da budu iskreni i daju što potpunije opise situacija koje su, prema njihovom sećanju, izazvale njihove emocije. Rečeno im je da se naziv kategorije emocije na koju se odnose njihovi odgovori nalazi na vrhu strane. Kada su imali da izaberu jednu od navedenih alternativa, ukoliko ni jedna od ponuđenih alternativa koja označava stepen kontrole nije odgovarala njihovom subjektivnom doživljaju, subjekti su mogli da zaokruže „ništa od navedenog“.

Rezultati

Evaluacija situacija (događaja) koji su izazvali emocije

Antecedensi šest primarnih emocija

Kao što je već rečeno, od subjekata iz obe kulture zahtevano je da opišu situaciju koja je kod njih izazvala svaku od šest ispitivanih emocija (radost, tuga, strah, stid, odvratnost, osećanje krivice). Odgovori su bili otvorenog tipa, pošto im nisu bile ponuđene alternative. Napravljena je analiza sadržaja svih dobijenih odgovora. Utvrđeno je da se odgovori, prema centralnim, suštinskim elementima koje su sadržavali, mogu podeliti u dvanaest kategorija koje “tematski” pokrivaju sve dobijene opise situacija. To su sledeće kategorije: 1. vest; 2. odnosi sa prijateljima – problemi u odnosima sa prijateljima; 3. uspešna–neuspešna iskustva; 4. rođenje člana porodice; 5. smrt bliskih osoba; 6. bolest bliskih osoba; 7. opasne-rizične situacije; 8. nepoznata iskustva; 9. neočekivana iskustva; 10. telesne senzacije; 11. pokloni; 12. separacije. Rezultati našeg istraživanja su pokazali da su ispitanici iz obe kulture češće povezivali neke tipove situacija za određene kategorije emocija. Naravno, postojale su i neke među-kulturalne razlike.

Radost

Na primer, tipične situacije koje su, po mišljenju ispitanika iz obe kulture izazvale osećanje radosti su: “odnosi sa prijateljima” (Srbi – 44.9%; Romi – 30.8%), “uspeh” (Romi – 39.7%; Srbi – 37.7%), “pokloni” (Romi – 21.8%, Srbi -0%), “vest” (Srbi- 10.1%; Romi – 0%), “rođenje člana porodice” (Romi – 7.7%; Srbi – 7.2%).

Tuga

Pripadnici iz obe kulture su učestalije birali neke kategorije uzročnika tuge . jer su ih smatrali značajnijim: “smrt bliskih osoba” (Srbi – 33.3%; Romi – 24.4%), “problemi u odnosima sa prijateljima” (Srbi – 24.6%; Romi – 20.5%), “neuspeh” (Romi – 28.2%; Srbi – 10.1%), “bolest bliskih osoba” (Srbi – 21.7%; Romi – 10.3%), “separacije” (Romi – 11.5%; Srbi – 10.1%).

Strah

Situacije koje su srpski i romski ispitanici smatrali važnim uzročnicima straha su: “opasne - rizične situacije” (Srbi – 39.1%; Romi – 38.5%), “situacije koje su povezane sa neuspehom” (Srbi – 23.2%; Romi – 23.1%) i situacije izazvane ponašanjem drugih ljudi” (Romi – 21.8%; Srbi – 17.4%).

Stid

Najčešće, prema saopštenju naših ispitanika iz obe kulture, stid je bio prouzrokovan doživljajem sopstvene neadekvatnosti i nemoralnosti, odnosno “problemima u socijalnim odnosima” (Romi – 73.1%; Srbi – 71.0%) i stidom zbog “neuspeha” (Srbi – 29.0%; Romi – 26.9%).

Odvratnost

Tipične situacije koje su prouzrokovale odvratnost su: “ponašanje drugih ljudi” (Romi – 75.6%; Srbi – 33.3%) i “telesne senzacije” – neprijatan dodir, miris, zvuk i prizor (Srbi – 66.7%; Romi – 24.4%).

Krivica

Kod naših ispitanika, osećanje krivice je najčešće bilo provocirano “problemima u odnosima sa prijateljima” (Romi – 80.8%; Srbi – 79.7%) i “neuspehom” (Srbi – 20.3%; Romi – 19.2%).

Regulacija i kontrola emocija

Rezultati istraživanja su potvrdili značajnost razlika u oceni pokušaja kontrole ispoljavanja različitih emocija (emocija, $F[5, 876] = 8.5$, $p < .001$, ali ne i značajnost razlika u kontroli emocija kod Srba i Roma. Analiza dobijenih podataka (Newman-Keuls test) ukazala je na sledeći redosled emocija, počev od onih koje su najviše kontrolisane do onih koje su, prema mišljenju ispitanika, zahtevale najmanji stepen kontrole: tuga > stid > strah > krivica > radost > odvratnost. Tako, pripadnici obe kulture su bili saglasni da su prema njihovom iskustvu, tuga, stid i strah bile najkontrolisanije emocije, osećanje krivice i radosti nešto manje kontrolisane, a odvratnost najmanje.

Diskusija rezultata

Razlike između emocija

Rezultati istraživanja pokazuju da su emocije bile diferencirane u svim ispitivanim aspektima emocionalnog iskustva ispitanika.

Emocije su bile, pre svega, diferencirane u pogledu tipičnih antecedentnih situacija. Radost je najčešće bila uzrokovana “odnosima sa prijateljima” i “uspešnim iskustvima”, a tuga “smrću bliskih osoba”, “problemima u odnosima sa prijateljima”, “neuspehom”, kao i “bolešću bliskih osoba”. Izazivači straha su najčešće bile “opasne (rizične) situacije” (obično u saobraćaju) i pomisao da se će se doživeti “neuspeh”. Tipične situacije za stid su bile ocena sopstvene neadekvatnosti u “odnosima sa drugim ljudima” i doživljaj “neuspeha”. Odvratnost je nastajala zbog neadekvatnog “ponašanja drugih ljudi”, zatim neprijatnih mirisa, zvukova, dodira, ukusa, vizuelnih prizora. Osećanje krivice, prema saopštenju naših ispitanika, bilo je prouzrokovano ocenom sopstvene neadekvatnosti ili nemoralnosti u “odnosima sa prijateljima” ili “neuspehom”.

Naši rezultati ukazuju na to da se neki od pomenutih izazivača (socijalni odnosi, uspeh), neosporno mogu shvatiti kao univerzalni antecedensi emocija, jer ih ispitanici pominju u različitim emocionalnim kontekstima (radost, tuga, odvratnost). Takođe, dobijeni rezultati pokazuju da se određene antecedentne situacije češće vezuju za neke specifične kategorije emocija nego za neke druge. Na primer, “rizične situacije” za strah, “smrt bliskih osoba” za tugu, “neprijatni mirisi i ukusi” za odvratnost. To su pokazali odgovori ispitanika iz obe kulture (srpska i romska), što, takođe, svedoči o univerzalnosti antecedentnih situacija. To je pokazalo i istraživanje univerzalnosti ili kulturalne relativnosti antecedentnih situacija u nekoliko evropskih kultura (Scherer, Wallbott, & Summerfield, 1986). U tom istraživanju je bila potvrđena univerzalnost suštinskih strukturalnih elemenata antecedentnih situacija za specifične emocije, dok su razlike između proučavanih kultura bile neznatne. Upoređujući nalaze pomenutog istraživanja sa našim, zaključili smo da su neke bazične teme situacija koje izazivaju specifične emocije bile veoma slične, naročito kod jednostavnih emocija kao što su strah, tuga, radost, odvratnost. Neki istraživači (Scherer, Wallbott, Matsumoto and Kudoh, 1988) smatraju da je kod složenijih, na primer, moralnih osećanja – stid i krivica, mehanizam ocene značenja antecedentnih situacija složeniji, jer zahteva moralno prosuđivanje. Izgleda da se u slučaju ovih emocija ispitanici više rukovode vrednostima, normama i očekivanjima kulture u kojoj žive. I naše iskustvo pokazuje da su se ispitanici u slučaju ovih emocija (stid i krivica) ponašali drugačije. Češće su tražili dodatna objašnjenja, bilo im je potrebno više vremena da odgovore. Na osnovu ovoga bi se moglo očekivati da će se kulture razlikovati u antecedensima za stid i krivicu.

Po svemu sudeći, antecedentne situacije su i univerzalne i kulturalno specifične. Mnoge strukturalne karakteristike antecedentnih situacija su opšte i zajedničke za pripadnike različitih kultura. Naravno, što je kategorija antecedensa opštija, slaganje je veće. Sa druge strane, neki drugi aspekti antecedentnih situacija su

determinisani različitim vrednostima, moralnim normama, različitim očekivanjima, tradicijom, socijalnom strukturom sredine u kojoj neko živi.

Razlike među emocijama su otkrivene i kada su u pitanju antecedensi emocije i stepen regulacije i kontrole emocija. Ispitanici iz obe kulture su se složili da najveći stepen kontrole postoji kod tuge, stida i straha, manji kod radosti, a najmanji kod odvratnosti.

Rezultati našeg istraživanja potvrđuju da su efekti emocije bili izraziti u svim ispitivanim aspektima emocionalnog iskustva, izuzev u verbalnom aspektu. Ovi nalazi ukazuju na to da bi se i evaluacije antecedentnih situacija i reakcije na te situacije mogle shvatiti kao univerzalne. Jedno od mogućih objašnjenja kulturalnih sličnosti je biološko stanovište koje naglašava postojanje urođenog afektivnog programa. Ali, to nije jedino objašnjenje. Uticaj biologije se, svakako, kombinuje sa uticajem kulture. Emocije mogu biti inače slične po svojoj prirodi, one mogu biti povezane sa urođenim afektivnim programom (Ekman, 1982), što može olakšati slične procese učenja subjektivne evaluacije antecedentnih situacija u različitim kulturama. Zapravo, kognitivna procena antecedentne situacije, a ne sama situacija jeste ključna za razumevanje toga kada se koja emocija događa. Evaluacija jednog antecedentnog događaja zavisi od interakcije bioloških, kulturalnih i personalnih faktora.

Iako su u ovom komparativnom istraživanju obuhvaćene samo dve kulture (Srbi i Romi), sličnost naših rezultata sa dobijenim rezultatima iz 27 kultura omogućava da potvrdimo univerzalnu saglasnost u evaluaciji antecedentnih situacija i reakcija na te situacije. Ovi nalazi potvrđuju Šererov (Scherer, 1984a, 1984b) komponentni model emocije u kome je izazvana emocija rezultat evaluacije brojnih i raznovrsnih stimulusa.

Razlike između kultura

Srbi i Romi su se razlikovali u frekventnosti izbora određenih tipova antecedentnih situacija. Najčešći antecedens radosti za Srbe su bili "odnosi sa prijateljima", a za Rome "uspeh". Zanimljivo je da je 21.8% Roma pomenio kategoriju "poklon" kao antecedens radosti, dok Srbi uopšte nisu pomenuli ovu kategoriju. Pretpostavljamo da su ove razlike proizašle iz različitih socijalnih uslova pod kojima žive Romi i Srbi. Romi (manjinski narod u ovoj sredini), češće nego Srbi, žive u veoma siromašnim uslovima koji onemogućavaju zadovoljenje mnogih osnovnih fizičkih, emocionalnih i socijalnih potreba. Moguće je da su "poklon" i "uspeh" indikatori onoga po čemu bi se Romi rado izravnali sa Srbima (materijalni položaj i ugled zasnovan na postignuću). Sa druge strane, Romi su izabrali one antecedentne situacije koje obećavaju zadovoljenje osnovnih potreba Roma, potreba koje su kod Srba već zadovoljene pa oni mogu krenuti u zadovoljstvo zbog zadovoljenja tzv. "viših potreba" (socijalne i emocionalne potrebe).

Kad su u pitanju antecedensi tuge, Srbi češće tuguju zbog "smrti bliskih osoba", a Romi zbog "neuspeha". Moguće objašnjenje je da se u romskim

porodicama, koje su u proseku daleko brojnije nego srpske, usled bednih uslova života beleži veća smrtnost i u proseku, kraći životni vek, što u emocionalnom iskustvu Roma dovodi do izvesnog stepena habituacije na fenomen "smrti".

Srbi i Romi su bili veoma saglasni u frekventnosti pominjanja antecedentnih situacija za strah, stid i krivicu. Međutim, izbor antecedentnih situacija za odvratnost je bio različit. Za razliku od Srba, Romi su, kao manjinska grupa, češće isticali da je odvratnost bila provocirana ponašanjem drugih ljudi, što implicitno ukazuje na njihovu ocenu interkulturalnih nesporazuma i nezadovoljstvo sopstvenim položajem u zajednici sa Srbima. Znatno ređe nego Srbi (66.7%), Romi su saopštavali da je odvratnost bila izazvana neprijatnim mirisima, dodirima i prizorima (24.4%). Moguće je da su zbog loših ekonomskih i nehigijenskih uslova života, Romi imali veću toleranciju na neprijatne mirise, dodire i prizore kao antecedense odvratnosti.

Srbi i Romi se nisu razlikovali u pokušaju regulacije i kontrole emocija. Zanimljivo je da u ovim aspektima nisu pronađene kulturalne razlike. Moguće objašnjenje je da su i jedni i drugi rano usvojili ista pravila kulture o kontroli, regulaciji emocija, koja važe u jugoistočnoj Srbiji. Onda se ta pravila automatski primenjuju, naročito onda kada pripadnici dveju kultura dele isti životni prostor i kada su primorani da svakodnevno komuniciraju.

* * *

Sasvim je izvesno da "emocije determinišu kvalitet naših života" (Ekman, 2003, str. 13). Zbog toga se nadamo da će ova studija inspirisati dalja istraživanja stepena kulturalnih sličnosti i razlika u emocionalnom iskustvu Srba i Roma koji žive zajedno.

LITERATURA:

- Arnold, M. B. (1960). *Emotion and personality*. New York: Columbia University Press.
- Barnouw, V. (1985). *Culture and personality*. Chicago: Dorsey Press.
- Ekman, P., Sorenson, E. R., & Friesen, W. V. (1969). Pan-cultural elements in facial displays of emotion. *Science*, 164, 86-88.
- Ekman, P., Sorenson, E. R., & Friesen, W. V. (1969). Pan-cultural elements in facial displays of emotion. *Science*, 164, 86-88.
- Ekman, P., & Friesen, W. V. (1971). Constants across cultures in the face and emotion. *Journal of Personality and Social Psychology*, 17, 124-129.
- Ekman, P. (1972). Universals and cultural differences in facial expression of emotion. In J. Cole (Ed.). *Nebraska symposium of motivation* (pp. 207-283). Lincoln: University of Nebraska Press.

- Ekman, P. (1973). Darwin and cross-cultural studies of facial expression. In P. Ekman (Ed.), *Darwin and facial expression*. New York: Academic Press.
- Ekman, P., & Friesen, W. V. (1986). A new pan cultural expression of emotion. *Motivation and Emotion*, 10, 159-168.
- Ekman, P., Friesen, W. V., O' Sullivan, M. O., Chan, A., Diacoyanni-Tarlatzis, I., Heider, K., Krause, R., LeCompte, W., Pitcairn, T., Ricci-Bitti, P. E., Scherer, K., Tomita, M., & Tzavaras, A. (1987). Universals and cultural differences in the judgments of facial expressions of emotion. *Journal of Personality and Social Psychology*, 53, 712-717.
- Ekman, P. (2003). *Emotions revealed*. New York: Henry Holt and Company, LLC.
- Hebb, D. O. (1949). *The organization of behavior*. New York: Wiley.
- Hochschild, A. R. (1979). Emotion work, feeling rules, and social structure. *American Journal of Sociology*, 85, 551-575.
- Izard, C. E. (1971). *Human emotions*. New York: Plenum.
- Kemper, T. (1978). *A social interactional theory of emotions*. New York: Wiley.
- Matsumoto, D., Kudoh, T., Scherer, K. R., & Wallbott, H. G. (1988). Antecedents of and reactions to emotions in the United States and Japan. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 19, 267-286.
- Matsumoto, D. (1992a). American-Japanese cultural differences in the recognition of universal facial expressions. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 23, 72-84.
- Reisenzein, R. & Hofmann, T. (1993). Discriminating emotions from appraisal-relevant situational information: Baseline data for structural models of cognitive appraisals. *Cognition and Emotion*, 7, 271-94.
- Scherer, K. R., Summerfield, A. & Wallbott, H. (1983). Cross-national research on antecedents and component of emotion: A progress report. *Social Science Information*, 3, 355-385.
- Scherer, K. R. (1984a). On the nature and function of emotion: A component process approach. In K. R. Scherer & P. Ekman (Eds.), *Approaches to emotion* (pp. 293-318). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Scherer, K. R. (1984b). Les emotions: Fonctions et composantes. *Cahiers de Psychologie Cognitive*, 4, 9-39.
- Scherer, K. R. (1986). Emotion experiences across European cultures: A summary statement. In K. Scherer, H. Wallbott, & A. Summerfield (Eds.), *Experiencing emotion: A cross-cultural study*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Scherer, K. R., Wallbott, H. G., & Summerfield, A. B. (Eds.), (1986). *Experiencing emotion: A crosscultural study*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Scherer, K. R., & Wallbott, H. G. (1986). How universal and specific is emotional experience? Evidence from 27 countries on five continents. *Social Science Information*, 25, 1-14.
- Scherer, K. R., Wallbott, H. G., Matsumoto, D., & Kudoh, T. (1988). Emotional experience in cultural context: A comparison between Europe, Japan and USA. In K.R. Scherer (Ed.), *Facets of emotion: Recent research* (pp. 5-30). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Scherer, K. R., & Wallbott, H. G. (1994). Evidence for universality and cultural variation of differential emotion response patterning. *Journal of Personality and Social Psychology*, 66, 310-328.
- Scherer, K. R. (1999). Appraisal theories. In T. Dalgleish & M. Power (Eds.), *Handbook of cognition and emotion* (pp. 637-63). Chichester: Wiley.
- Scherer, K. R., Schorr, A., & Johnstone, I. T. (2000). *Appraisal process in emotion: Theory, research, application*. New York: Oxford University Press.
- Stewart, M. (1997). *The Time of the Gypsies*, Boulder: Westview
- Wallbott, H. G., & Scherer, K. R. (1985). Differentielle Situationen und Reaktionscharakteristika in Emotionserinnerungen: Ein neuer Forschungsansatz. *Psychologische Rundschau*, 36, 83-101.

SUBJECTIVE EVALUATIONS OF EMOTIONAL EXPERIENCE OF SERBS AND ROMANIES

Aleksandra Kostić

Abstract

This research tested differences and similarities in subjective assessment of emotional experience of Serbs (69) and Romanies (78) living in Southeast Serbia. Subjects of both ethnicities were required to recall events that had triggered tested emotions, to provide their detailed description, and then report how much they attempted to control, or conceal the expression of these emotions. The findings of this research point out that there is significant similarity in the subjective evaluation of some aspects of emotional experience in representatives of both cultures. As we have seen, this similarity is presented in the evaluation of antecedent situations for certain emotions (fear, shame, guilt) and also in the attempt of regulation and control. On the one hand, this similarity may be explained by the emotional model based on the existence of an inborn affective program, enabling cultural constants in the emotional experience of people from different cultures. On the other hand, the similarity may also be explained by the fact that Serbs and Romanies live in the same area, take part in

a similar socialization process and follow the same learned rules on evaluating antecedent situations and verbal and nonverbal emotional expression. Naturally, some cultural differences in the specification of events triggering certain emotions were noticed, too (joy, sorrow, disgust). In our opinion, differences are determined by different value systems, customs, tradition. Determining factors of cultural specificities in the given aspects of emotional experience are also social and economic conditions of living (the Serbs being a majority and the Roma a minority nation), different social organization and structure, specific lifestyle within each culture, specific educational patterns.

Key words: evaluations of emotional experience, antecedents of emotion, regulation and control of emotion, ethnicity

SUDOV I ISKAZANI MAKSIMAMA I POSLOVICAMA: REZULTAT KONVERGENTNOG ILI DIVERGENTNOG MIŠLJENJA

Rezime

Mudre izreke – maksime, poslovice, apoftegme – spadaju u sudove i u psihološkom i u logičkom smislu jer govore o nekom odnosu između pojava i sadrže osećaj uverenosti (istinitosti). Sa druge strane, mudre izreke se, uglavnom, svrstavaju u umetničko stvaralaštvo, a ne u naučno. Po Gilfordovom modelu strukture intelekta, mišljenje je sposobnost različita od memorije, a u okviru mišljenja, produkcija je različita od kognicije i procenjivanja, pri čemu produktivno mišljenje može biti konvergentno ili divergentno. Konvergentno mišljenje se, obično, definiše kao ono koje vodi samo jednom tačnom rešenju (više sudova konvergira ka jednom sudu), što je karakteristika naučnog mišljenja. Kod divergentnog mišljenja je obrnuto: postoje brojna rešenja (jedan sud divergira u više sudova). Ovaj tip mišljenja smatra se karakterističnim za umetničko stvaralaštvo. ovaj rad predstavlja pokušaj da se skrene pažnja na jednu kontradikciju: maksime i poslovice sadrže karakteristike konvergentnog mišljenja (jer predstavljaju kondenzovanu misao, rezime više sudova), a svrstavaju se – iako, ne uvek i ne često – u umetničko stvaralaštvo. Cilj rada nije da razreši kontradikciju, već da je jasno istakne: ili nije jasna razlika između naučnog i umetničkog stvaralaštva, ili između konvergentnog i divergentnog mišljenja, ili nije ispravno svrstati maksime u umetničko stvaralaštvo.

Ključne reči: sudovi, maksime, konvergentno mišljenje, divergentno mišljenje.

Još od Gilfordove teorije o **strukturi intelekta** (Pečjak, 1981, str. 418), skoro kao neprikosnovena istina se uzima podela produktivnog mišljenja na **konvergentno** i **divergentno**. Gilford, najpre, intelekt deli na sposobnosti ili procese **memorije** i **mišljenja**. Mišljenje deli na **kogniciju** (shvatanje, saznanje), **produkciju** i **procenjivanje** (kritičke sposobnosti). Najzad, **produkciju** deli na **konvergentno** i **divergentno** mišljenje.

Konvergentno mišljenje odgovara pojmu realističkog mišljenja, a pojam divergentnog mišljenja odgovara pojmu imaginativnog mišljenja. Pošto kod realističkog (konvergentnog) mišljenja postoji *objektivna istina* i *samo jedno tačno rešenje*, ono je reprezent zadatka kakvi se sreću u testovima inteligencije i znanja, odnosno u naučnom mišljenju. Kod imaginativnog (divergentnog) mišljenja, uspeh je veći ako imamo više odgovora i ideja, odnosno ako su rešenja brojnija, raznovrsnija, originalnija, duhovitija, što karakteriše umetničko stvaralaštvo.

Psiholozi se uglavnom slažu da su inteligencije naučnika i umetnika različite, čemu u prilog ide svakodnevno iskustvo koje nam pokazuje da inteligentna osoba ne

²³ E-mail: dimy@verat.net

mora biti stvaralac i obrnuto. Ova razlika između ljudi bi mogla biti povezana sa Gilfordovim razlikovanjem konvergentnog (inteligencija) i divergentnog mišljenja (stvaralaštvo).

Najzad, i samo imaginativno (divergentno) mišljenje ima dva osnovna oblika: a) *stvaralačko mišljenje*: usmereno na stvaranje neke *objektivne* tvorevine (tehnički pronalazak, pesma, slika, itd) i b) *maštanje, fantaziranje*: nije usmereno, bar ne direktno i svesno, na stvaranje neke objektivne tvorevine.

Maksime i poslovice, prema ovoj sistematizaciji, spadaju u **divergentno stvaralačko mišljenje**. (O sličnim procesima – konvergentna i divergentna hijerarhija navika – govori i Ozgud (Osgud, 1963) u svojoj teoriji medijacije).

Prema nekim drugim principima klasifikacije, kao što je postojanje ili nepostojanje subjekta i objekta (predikta) (Petrović, 1998, str. 57), postojanje odnosa, subjektivni doživljaj istinitosti ili neistinitosti (Rot, 1983, str. 191), maksime, poslovice i apoftegme predstavljaju *produkt mišljenja* koji se naziva *sud*. **Sud** uvek sadrži makar jedan subjekat i predikat, odnosno dve pojave o čijem odnosu govori, na primer: *Sve teče* (*Sve se menja*). Sud se može odnositi i na više pojava i odnosa, recimo: *Nekome pluta tone, a nekome tone plutaju* (Puljo, 1982, str. 303).

Za prvi slučaj, možemo reći da se radi o *jednostavnom sudu*, dok bi u drugom slučaju imali *složeni sud*. Za drugu karakteristiku suda – doživljaj uverenosti – bitno je istaći da je sud takav produkt mišljenja za koji se može tvrditi da je istinit ili neistinit (Rot, 1983, str. 195). Ova karakteristika ne podrazumeva da se ljudi slažu oko istinitosti suda, a još manje da *svi* ljudi postižu saglasnost oko njegove istinitosti, već da se za sud može tvrditi *da* ili *ne*, odnosno da je sud tvrdnja sa kojom se slažemo ili ne. Kada su maksime u pitanju, možda možemo reći da dolazi u obzir i subjektivna procena o *dopadanju* ili *nedopadanju*. Tako, na primer, pitanje *Da li sve teče?* nije sud, jer bi bilo besmisleno tvrditi da se slažemo ili ne slažemo sa pitanjem. Možemo se slagati ili ne slagati samo sa nekom tvrdnjom o *odnosu* između pojava, na primer, *Nisu sve stvari podložne promeni* (*Ne teče sve*).

Na osnovu do sada izrečenog, proizilazi da maksime i poslovice prema jednoj podeli spadaju u *sudove* (i to uglavnom u složene sudove), a prema drugoj u *divergentno mišljenje* (*stvaralačko divergentno mišljenje*).

U osnovi ovog rada je pretpostavka da su maksime sudovi koji su produkt **konvergentnog** mišljenja. Ili, u nešto blažem obliku: maksime i poslovice su sudovi koji sadrže mnoge osobine konvergentnog mišljenja (pri čemu se ne odbacuje mogućnost postojanja i karakteristika divergentnog mišljenja).

Ako konvergenciju i divergenciju prikažemo kao strukture u čijoj su osnovi sudovi, one bi izgledale ovako:

1) Konvergentno mišljenje: više sudova ima isti ili sličan smisao ili slično značenje, više sudova konvergira – *sliva se* – u jedan sud za koji se može reći da ih rezimira, sažima i objedinjuje. Na primer, sudovi kao što su: a) *U ovoj zemlji postoji sloboda govora*; b) *U ovoj zemlji postoji ravnopravnost muškaraca i žena*; c) *U ovoj zemlji*

postoji pridržavanje zakona; d) *U ovoj zemlji nema verske i rasne diskriminacije*, predstavljaju sudove koji konvergiraju ka sudu: *U ovoj zemlji je demokratija*.

2) Divergentno mišljenje: jedan sud sadrži više značenja, jedan sud divergira – *grana se* – u više sudova, tj. izaziva manje ili više različite asocijacije. Na primer, *Sve teče* je sud koji može asociirati (divergirati u) sledeće sudove: a) *Sve vode su u pokretu*; b) *Sva živa bića su u pokretu*; c) *Zemlja se stalno okreće* ; d) *Ljudi stare, umiru i ponovo se rađaju*; e) *Aktuelni muzički pravci se stalno menjaju i smenjuju*, itd. Takođe, sud: *U ovoj zemlji je demokratija*, može divergirati u gore navedene sudove (1) a, b, c, d).

Postojanje karakteristika konvergentnog mišljenja kod maksima i poslovice demonstriraledećih nekoliko primera:

A) *Bolje je izgubiti jedan trenutak života, nego život u jednom trenutku.* (Puljo, 1982, str.23)

Ovaj sud predstavlja *maksimu*, *mudru izreku*, *devizu*. Može se reći da on rezimira (objedinjuje, sažima, predstavlja zajednički imenilac), odnosno da ka njemu *konvergiraju* sledeći sudovi:

- Ponekad je neizbežno zakasniti.
- Mnogi misle da je dobro obaviti posao brzo.
- Mnogi misle da brzina nije bitna.
- U brzini se lako napravi greška.
- U brzini se lako izgubi život.
- Ima mnogo saobraćajnih nesreća zbog brzine.
- Trenutak znači sekunda.
- Minuti, sati, dani, predstavljaju samo trenutak.
- Bolje je zakasniti nego poginuti.

B) *Kleknite, ako hoćete da startujete* (Pajović, prema Brkljač i sar., 1983, str. 207):

- Prilikom trke na startu se kleči.
- Klečanje nije ponižavajuće na trci.
- Klečanje je moljenje nekog.
- Klečanje je ponižavajuće u socijalnim odnosima.
- Ako hoćeš da uspeš u životu, moraš biti poslušan.
- Ima mnogo ljudi koji su zahvaljujući ulagivanju napredovali.
- Ako si uspravan i ponosan, nećeš uspeti.

C) *Prazna torba je najteža* (Puljo, 1982, str. 271):

- Punu torbu svako voli.
- Puna torba teža je od prazne.
- Praznu torbu niko ne voli.
- Za praznu torbu niko nije zainteresovan.

D) *Prava linija je, često, najduži put između dve tačke* (Edmond Rostand) (Puljo, 1982, str. 25):

- Prava linija je najkraći put između dve tačke.
- Ići pravo znači ne hvatati krivine i veze.
- Ako ne hvataš krivine, namučićeš se.
- Ako radiš sve propisno, nećeš brzo obaviti posao.

E) *Ne veruj svom srcu, žedno je tvoje krvi* (Lec, 1983, str. 188):

- Ne treba verovati svojim osećanjima.
- Emocijama ne treba podleći.
- Treba racionalno postupati.
- Sva krv iz našeg organizma prolazi kroz srce.
- Protok krvi kroz srce nužan je za život.
- Kad neko uzima našu krv, ubija nas.

Zaključak

Nije teško složiti se da maksima predstavlja *kondenzovanu misao* sastavljenu iz više sudova, odnosno da više sudova **konvergira** ka jednom efektu i ekonomično iskazanom sudu. Ali, mora se priznati i njen **divergentni** aspekt:

Pri susretu sa maksimumom uočavamo da ona izaziva niz različitih sudova (s tim što je ovo proces koji se odnosi na **primaoca** suda i samim tim predstavlja **kognitivni**, a ne **produktivni** proces mišljenja – o kome raspravljamo – te i ne predstavlja pravi argument za postojanje divergentnog mišljenja pri **stvaranju** maksima). Ovi *divergentni* sudovi primaoca, uglavnom su ekvivalentni konvergentnim sudovima stvaraoca.

Pri kreiranju maksime ili poslovice, autor, najverovatnije, prolazi put divergentnog mišljenja: krene od jedne ideje (recimo: *Neki ljudi imaju sreće, neki ne*) i isprobava kombinacije raznih sudova koji su u vezi sa ovim (pokušaji i pogreške?), zadržavajući se na onom koji mu se *najviše sviđa* (uvidanje?), na primer *Nekome pluta tone, a nekome tone plutaju*. Ovaj aspekt produktivnog rada sigurno pripada divergentnom mišljenju. Preciznije, početna ideja ima divergentnu strukturu (divergencija sudova u odnosu na početnu ideju), a konačna ideja (maksima-rešenje) ima konvergentnu strukturu (konvergencija sudova *ka* njoj).

Stoga, možda problem treba specifikovati i posebno govoriti o:

- vrsti mišljenja u početnoj fazi rada (divergentno?)
- vrsti mišljenja u završnoj fazi (konvergentno?)
- vrsti mišljenja kod primaoca maksime (divergentno?)
- vrsti mišljenja kod autora maksime (divergentno-konvergentno?)

LITERATURA:

Brkljač, R., Vukmir, I. i Bojičić, R. (1983). *Riznica mudrosti i pouka*, Beograd: IRO „Svetozar Marković“.

- Lec, S. J. (1983). *Neočešljane misli*, Beograd: Narodna knjiga.
- Petrović, G. (1998). *Logika*, Beograd: ZUNS.
- Pečjak, V. (1981). *Psihologija saznavanja*, Sarajevo: Svjetlost – OOUR ZUNS.
- Puljo, J. (1982). *Biseri mudrosti*, Beograd: Sportska knjiga.
- Rot, N. (1983). *Osnovi socijalne psihologije*, Beograd: ZUNS.
- Osgud, Č. (1963). *Metod i teorija u eksperimentalnoj psihologiji*, Beograd: Savremena škola.

**TESTIMONIES STATED IN MAXIMS AND PROVERBS:
THE RESULT OF CONVERGENT OR DIVERGENT
OPINION**

Miroslav Komlenić, Faculty of Philosophy, Nis

Apstract

Wise sayings- maxims, proverbs, apoftegms - belong to testimonies both in psychological and logical sense, since talking about a certain relation among phenomena and contains a feeling of conviction (authenticity). On the other hand, they are mainly classified in artistic rather than scientific creative work. Since the moment of creation of Gilford's intellect structure model, according which thinking is different than memory, and within thinking production different from cognition and estimation, almost irrefutable truth is considered to be the existance two types of productive thinking (production): convergent and divergent. Convergent thinking is usually defined as that which leads to only one correct solution (more testimonies converge to only one) and it is a characteristic of a scientific opinion, while with divergent opinion is vice versa: there are numerous solutions (one testimony diverges into more) and it is a characteristic of artistic creativity. The purpose of this work is not resolving of contradiction, but its pure emphasizing: either the difference between a scientific and artistic creativity is not clarified, or between convergent and divergent thinking, or the classification of maxims into an artistic creativity is not correct.

Key words: testimonies, maxims, convergent thinking, divergent thinking.

KONCEPTUALIZACIJA TONSKIH ODNOSA KOD DECE: OD LINGVISTIČKE SEMANTIKE DO SEMANTIKE MUZIKE

Rezime

Kognitivna lingvistika smatra metaforu osnovnim fenomenom u izgradnji značenja i jednom od bazičnih operacija uma. Poslednjih godina, teze ove teorije primenjuju se i na vanjezičke vidove kognicije. Budući da je muzički sistem sasvim apstraktan, jedini način da mu se pojmovno pride jeste upotrebiti metaforu: odatle poimanje tonova kao «visokih i niskih» ili instrumenata kao «svetlih i mračnih». U našem istraživanju, devedesetoro dece starosti 11 godina (30 učenika muzičke škole, 30 srpskih i 30 romskih učenika bez muzičkog obrazovanja) bilo je zamoljeno da verbalno opiše dva osnovna muzička odnosa koja su čula: odnos tonova različitih frekvencija i durkog i moluskog akorda. Cilj je bio utvrditi: (1) da li će opis biti metaforičan, (2) koliko će se takva metafora razlikovati od društveno prihvaćenog standarda (viši/nži nasuprot, npr. veći/manji), te (3) da li će analiza novodobijene metafore instrumentima konceptualne teorije omogućiti izvesne paralele na podležnom nivou. Krajnji cilj bio je proveriti hipotezu «teorije uma zarobljenog u telu» da je (muzička) metafora biološki zasnovana pojava, izgrađena konceptualnom ekstenzijom pojedinčevog neposrednog iskustva ili njegovog sopstvenog tela. Rezultati sugerišu da su «prirodne metafore» koje naivni subjekti grade delimično različite od jezikom nametnutog standarda, da postoje razlike između populacionih grupa, ali i da se ispod površinskih nekongruentnosti može postulirati univerzalni konceptualni sistem.

Ključne reči: kognitivna teorija metafore, muzika, jezik, semantika.

Uvod – muzikolingvistika kao psihološka disciplina

Lingvistika se smatra disciplinom kognitivne psihologije, još od pojave N. Čomskog (Chomsky, 1957). Sa druge strane, muzikologija se kod nas uglavnom tretira kao grana antropoloških i istorijskih nauka, gde se pre svega misli na istraživanje muzike starih zajednica ili istorije klasične muzike. No, u svetu, uz ovakvu, tzv. «istorijsku» muzikologiju, jednako poznata i priznata je «analitička» muzikologija. Ona danas uglavnom predstavlja granu psihologije muzike i pre svega se bavi percepcijom muzičkih struktura (ritmičkih, melodijskih, harmonskih). Ovakvo shvatanje muzikologije pokazuje da se i ova naučna grana može delimično smatrati disciplinom kognitivnih nauka. U poslednje tri decenije, dve oblasti neretko se izučavaju paralelno, kroz granu koju ponekad zovemo *muzikolingvistikom* (Bernstein, 1976).

Muzikolingvistika teži da odgovori na tri osnovna pitanja:

²⁴ E-mail: mantovic@EUnet.yu

- (1) Da li se može postulirati zajednička teorija koja bi valjano opisala neke segmente muzičke i jezičke kognicije?
- (2) Da li je zasnovanost takve teorije moguće proveriti psihološkim testovima?
- (3) Da li se takva formalna i funkcionalna veza može potvrditi i u fiziološkim reakcijama mozga (neurofiziološki testovi, slikovno prikazivanje)?

U tom smislu, danas su česti teorijski pokušaji objedinjenog opisa nekih segmenata muzičke i jezičke kognicije (Bernstein, 1976; Lerdahl and Jackendoff, 1983, 2006; Lerdahl 2001; Temperley, 2001), psihološki testovi kojima se date teze proveravaju u radu sa subjektima (Deliege, 1987; Parncutt, 1994; Krumhansl, 1990; Bradley, McAdams and Annabel, 2004), te neurofiziološka istraživanja koja pokušavaju da pokažu izvesnu zajedničku aktivaciju pojedinih kortikalnih zona pri muzičkim i jezičkim perceptivnim zadacima (Koelsch, Günter and Friederici, 2000; Besson and Schon, 2001; Koelsch, Kasper, Sammler, Schulze, Gunter and Friederici, 2004).

Muzikolingvistika češće proučava problem percepcije jezičkih i muzičkih struktura na *gramatičkom* nivou. Ovde se uglavnom misli na izučavanje zajedničkih podležnih mentalnih reprezentacija pri raščlanjivanju opaženih draži na jednostavnije, konstitutivne elemente. U tom pogledu, proučavaju se različiti nivoi jezičke analize, pre svih sintaksički, kao i različiti nivoi muzičke strukture, uglavnom organizacija melodijskih i metričkih hijerarhija. Ipak, centralno ontičko pitanje koga se valja dotaći i u psihološkim istraživanjima izgleda je postojanje ili nepostojanje *značenja* u muzici i njegove moguće paralele sa značenjem koje se iskazuje kroz jezički medijum.

Problem značenja u jeziku i muzici

Pitanje značenja najteži je zadatak savremene lingvistike. Još od oca moderne nauke o jeziku, F. de Sossura (de Saussure, 1915/1996), značenje se posmatra kao izvorno psihološki fenomen, mentalna slika, predstava, pojam ili koncept, koji predstavlja posrednika između lingvističke jedinice, reči, označitelja (*signans*) i referenta, objekta u realnom svetu koji je prvim znakom označen (*signatum*). Pristupi su se u poslednjih devedeset godina dramatično menjali, od bihevioralnih preko kognitivnih do formalnih i komputacionih, ali je poimanje značenja kao mentalnog fenomena zadržano u većini pravaca.

U muzikolingvistici problem je znatno veći. Naime, dok jezik ima sasvim jasnu diskurzivnu i komunikacionu funkciju, u kojoj, makar u principu, reči jasno denotiraju konkretne pojave iz vanlingvističke realnosti, muzika je sistem koji je znatno manje diskurzivan, ne govori jasno ni o čemu, ima sasvim subjektivne i varljive komplekse konotacija, a najčešće ne denotira nikakve jasne objekte. Usled toga je poređenje između muzičkih i jezičkih semantičkih teorija podelilo teoretičare. Jedna grupa škola u estetici, muzikologiji i muzikolingvistici uglavnom posmatra muziku kao samodovoljan formalni sistem koji ne nosi nikakvo značenje (ontološki pravci, npr. Foch, 1980), dok druga, «kontekstualna» ili «semiotička» pokušava da sagleda i muzičko značenje kroz kompleksan fenomen signifikacije. U poslednjoj grupi, istraživači su posmatrali muziku kao sistem koji gradi simbole (Langer

1966/1990), izaziva afektivnu reakciju kojom se prenose emocije (Cooke, 1959; Jackendoff, 1992; Watt and Ash, 1996), te, ponegde, kao sistem kome se mogu pripisati konceptualne strukture u principu uporedive sa jezičkim (Zbikowski, 1998; Johnson and Larson, 2003). Poslednji pristup nalazimo u epistemološkom okviru jedne od značajnih semantičkih teorija današnjice, konceptualne teorije metafore.

Konceptualna teorija metafore u jeziku i muzici

Konceptualna teorija metafore (CMT) predstavlja važan segment jedne od vodećih semantičkih teorija današnjice, kognitivne semantike. Njene manifeste nalazimo u radovima američkih lingvista Dž. Lejkofa i M. Džonsona (Lakoff and Johnson, 1980; 1999; Johnson and Lakoff, 2002). Epistemološki, ona promovise stav radikalno suprotstavljen atomističkim teorijama kategorizacije, prisutnim još od Aristotelovih *Kategorija*. Upravo suprotno takvim školama, na osnovu Vitgenštajnovе *teorije porodične sličnosti* (Wittgenstein, 1953) i istraživanja *prototipskih kategorija* američke psihološkinje E. Roš (Rosch, 1975) ovi autori prigrlili su tzv. *egzemplarni model kategorizacije*. Po ovom pristupu, kategorisanje opažaja iz sveta oko nas ne zavisi toliko od formalnih relacija iz ekstrinzičkih disciplina, poput logike ili matematike, već pre od našeg poimanja sopstvenog tela i preslikavanja opaženih fizikalnih veza između delova tela i spoljne sredine na apstraktne koncepte, uglavnom na osnovu geštalt principa sličnosti, bliskosti i šare i pozadine. Pri takvoj vrsti izgradnje konceptata, osnovni mehanizam proširenja značenja jeste *metafora*.

Kako ovi autori tvrde, metafora nije pesnička stilska figura, već osnovni konceptualni mehanizam pomoću koga možemo da dokučimo bilo koju apstrakciju. Drugim rečima, mnogi standardni izrazi koje svakodnevno koristimo metaforični su, makar mi to i ne primećivali. Na primer, “Baš sam potonuo”, “Pridigao si se”, “Raspoloženje je opalo”, “Potonuo je na dno” konkretne su jezičke aktuelizacije pojmovne metafore koju možemo prikazati jednostavnom formulom: DOBRO je GORE, LOŠE je DOLE. Na sličan način, iskazi “Ne troši moje vreme”, ili “Sat vremena košta čitavo bogatstvo” realizuju pojmovnu metaforu VREME je NOVAC. Jezička aktuelizacija je, tako, samo put kojim se dolazi do pojmovne metafore, koja odražava dubinski metod izgradnje pojmovnih relacija, dakle misaonu strukturu. Usled toga, ona bi u principu mogla da bude operacija primenljiva i na druge, vanjezičke vidove kognicije.

Da li je metaforu moguće pronaći i u poimanju muzike? Čini se da je muzički sistem sasvim apstraktan i nediskurzivan, tako da je jedini način da mu se uopšte priđe upravo korišćenje metafore. Bilo kakav razgovor o muzici, potreban makar da bi se muzički sistem teorijski opisao, dakle radi muzičkog obrazovanja, izgleda mora da se zasniva na metaforičnim relacijama. Kako bismo ovo pokazali, zapitajmo se da li su tonovi zaista *gore i dole*, da li se oni igde *kreću*, šta je to što protiče muzičkim *tokom*, da li je muzika zaista *sredstvo* koje prenosi *emocije*, šta je uopšte *svetlo* u zvuku trube, a *mračno* u zvuku viole... Svaki muzički opis dominantno je metaforičan, što može pokazati analiza bilo kojeg teksta iz muzičke teorije, istorije ili kritike. No, centralno pitanje je da li se radi samo o *jeziku o muzici*, metodi kojoj pribegavamo kada želimo pomalo veštački opisati jedan sasvim nediskurzivni sistem,

ili pak metafora odražava dublju strukturu naših misli, gde je i *sam doživljaj* muzike neraskidivo vezan za pojmovnu metaforu. Ako se stvari posmatraju na taj način, moglo bi se zaključiti da bez metafore ne bi bilo ni muzike (ili ma kog drugog apstraktnog sistema), što je jedna od centralnih teza današnje kognitivne semantike.

Cilj istraživanja

Kako bismo na muzičkom medijumu proverili neke od postulata konceptualne teorije metafore, obavili smo istraživanje metaforizacije pri muzičkoj percepciji na naivnoj populaciji. Naime, cilj naše studije bio je suočiti decu sa muzičkim iskustvom i bez muzičkog iskustva sa osnovnim, dijametralno suprotstavljenim tonskim relacijama i zamoliti ih da te relacije opišu verbalno, najbolje antonimskom relacijom. Ovim postupkom želeli smo da odgovorimo na tri osnovna pitanja:

- (1) Da li će svi dobijeni odgovori biti metaforični?
- (2) Ako se iskaže, da li je takva metafora ista kao u standardnom registru teorije muzike?
- (3) Ako i nije, da li je ipak moguće postulirati podležni identični sistem, gde se metafore naizgled razlikuju, ali se za većinu može pronaći kakva univerzalnija osnova?

Radi se, dakle, o poznatom pitanju odnosa urođenog i stečenog, jednom od centralnih problema kognitivnih nauka. U našem slučaju, ključno pitanje je da li je metafora biološki zasnovana, kao vid konceptualne ekstenzije pokreta i odnosa delova ljudskog tela („teorija uma zarobljenog u telu“, Lakoff and Johnson, 1999), ili se apstraktni koncepti uče bihevioralno? Ili je, ipak, u pitanju kombinacija nativističkih i empirističkih elemenata? Kognitivna teorija metafore mogla bi, na svoj način, da pomogne razrešenju ove velike enigme kognitivne psihologije.

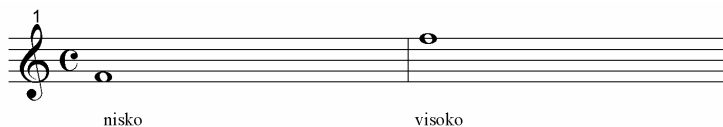
Metodologija

Ispitivanje je obavljeno u maju i junu 2006. godine na stratifikovanom proporcionalnom uzorku koji je činilo devedesetoro dece starosti 11 godina, mahom učenika petog razreda osnovne škole, sa teritorije gradskog jezgra grada Niša. Određeni metodom slučajnog izbora, subjekti su bili podeljeni u tri stratum: 30 učenika niže muzičke škole, 30 srpskih i 30 romskih učenika bez formalnog muzičkog obrazovanja. U prvi stratum ušla su deca odgovarajućeg uzrasta koja pohađaju neki od razreda niže muzičke škole “Dr Vojslav Vučković”; u drugom su se našli učenici osnovne škole “Vuk Karadžić”, koju zbog lokacije pohađa uglavnom romska populacija; u treći je ušlo po desetero dece iz tri slučajno odabrane škole sa teritorije grada Niša (OŠ “Sveti Sava”, 21. maj i “Učitelj Tasa”). Učenici su birani na osnovu redosleda u školskoj dokumentaciji, gde je za randomizaciju poslužio online generator slučajnih brojeva (www.random.org).

Za ovu priliku izdajamo dve karakteristične *draži* koje su puštane ispitanicima. Bile su snimljene kao .wav datoteke, odsvirane semplovanim instrumentom koji je simulirao klavir, i puštane su ispitanicima sa prenosnog računara. U prvoj, ispitivana je tipična metaforizacija tonova kao elemenata

raspoređenih u *vertikalnom prostoru*. Prvi ton bio je na visini f_1 , a drugi f_2 , dok su po ostalim karakteristikama dva tona bila identična:

1. Metafora: muzika kao prostor. Tonski odnosi su odnosi u vertikalnom prostoru

U drugoj draži, testiran je odnos *sreće i tuge*, koji se u teoriji muzike obično vezuje za problem tonskog roda, tj. razliku između durskih i moljskih akorada. Stoga su istim instrumentom bili odsvirani kvintakordi C-dura i c-mola:

2 Metafora: muzika je sredstvo koje prenosi emocije. Tonski rod je odnos sreće i tuge

Testiranje je obavljeno individualno, u prostorijama koje su za tu priliku obezbedile uprave pomenutih pet škola.²⁵ Instrument koji je korišćen predstavljao je pojednostavljenu tehniku analize verbalnog protokola, koju je sa aspekta teorije metafore opisao Gibbs (Gibbs, 1994). U stvari se radilo o vođenom razgovoru, gde su deci najpre puštani tonski primeri čijem smo se metaforičnom opisu nadali, nakon čega je ispitivač zamolio svako dete da opiše „kakav je prvi, a kakav drugi“ (ton, odsek, segment...). Detetu je sve vreme sugerisano da iskaže relaciju suprotnosti, i to, ako je ikako moguće, upotrebi samo jedan par prideva. Ukoliko bi dete iskazalo samo jedan pridev („prvi je... duži ton“), rukovodilac bi odmah tražio antonim („a kakav je onda drugi?“). Ukoliko ispitanik ne bi ništa odgovorio, ili se veoma mučio, rukovodilac bi pokušao još dva puta da dobije slobodan odgovor, nakon čega je detetu upisivana crtica (bez odgovora) i prelazilo se na sledeći korak. Od dece su, dakle, dobijeni slobodni odgovori. Budući da su ispitanici imali slušalice sa mikrofonom, sve što su izgovarali beležilo se u posebnu zvučnu datoteku, koja je nakon testiranja transkribovana i dalje analizirana.

Analiza podataka

Podaci koje smo dobili analizirani su u programu za statističku obradu SPSS 12. Glavni problem predstavljalo je rekodiranje odgovora. Naime, sloboda koju su deca dobila da pričaju šta god žele u vezi sa tonovima koje su čuli predstavljala je problem za naknadnu klasifikaciju dobijenih antonima. Metodološka odluka bila je da ne isključimo nijedan dečji odgovor. Jedini izuzetak bila je situacija kada su deca uporno ćutala ili odgovarala «ne znam» (kodirano kao «nema odgovora»). Takođe,

²⁵ Uz autora rada, ispitivanje na terenu obavile su i gđice Milica Tasić i Lidija Ristić, diplomirani psiholozi.

tamo gde je ispitanik dosta govorio, ali time dao i nekoliko nepovezanih, često i rđavo kategorizovanih antonima («duži i lakši, tj. viši i brži»), odgovor je kodiran kao «nejasan». Van ovoga, svaka relacija upisana je u bazu. Ukoliko je bilo više antonima, po pravilu smo upisivali prvi par iz razloga što nas je interesovala inicijalna, intuitivna reakcija²⁶. Uz klasične prideve u bazu smo upisali i implicitne antonimske odnose («kao da neko trči, a ovo hoda», «liči mi na nekakve kapljice, a ovo drugo na veće kapi»). Nakon ovog postupka, svaka draž/varijabla završila je sa dvadeset do pedeset različitih odgovora, kojima su pripisane numeričke vrednosti. Radi statističke analize njih je trebalo dalje grupisati u što manji broj kategorija.

Kriterijum za povezivanje bio je pripadanje istom semantičkom polju ili mogućnost da se za dva ili više odgovora pronade adekvatan hiperonim. Na taj način, smanjili smo broj odgovora za oba primera na najviše pet po draži, gde su konkretne izgovorene metafore svrstavane u opštije konceptualne kategorije. Ovakva naknadna klasifikacija omogućila nam je statističku analizu dobijenih odgovora.

Rezultati

Prva draž proveravala je metaforu MUZIČKI ODNOSI su ODNOSI VISINA. Deca su čula tonove f_1 i f_2 , ujednačene po svim karakteristikama osim tonske visine i njihov zadatak bio je da opišu „kakav je prvi, a kakav drugi“. U osnovnoj bazi našlo se 27 parova antonima, koje smo kodirali kao konceptualne metafore na sledeći način:

(1) TONSKI ODNOSI su ODNOSI VISINA: niži i viši, dublji i plići, dubok i visok, dublji i piskav, srednji i viši, povišen i snižen, donji i gornji, normalan i viši
(2) TONSKI ODNOSI su ODNOSI VELIČINA: manji i veći, srednji i veći, deblji i tanji, kraći i duži, niski i veći, manji i viši
(3) TONSKI ODNOSI su KVALITATIVNI ODNOSI: srećan i tužan, tužan i veseo, bolji i gori, grublji i nežan, grublji i čistiji, miran i podivljao
(4) TONSKI ODNOSI su ODNOSI SILA (JAČINA I KRETANJE): sporiji i brži, jači i slabiji, jači i manji, zvučniji i takši, zvučniji i tiši, slabiji i jači
(5) BEZ METAFORE: ne znam, nejasno.

Statistička analiza ovako rekodiranih podataka dala je sledeće rezultate u pogledu učestalosti i distribucije:

Metafora 1. f_1 - f_2 . Distribucija odgovora (cela populacija)

Metafora	Br. ispitanika	Procenat
TONSKI ODNOSI su ODNOSI VISINA	45	50.0
TONSKI ODNOSI su ODNOSI SILA	18	20.0
TONSKI ODNOSI su ODNOSI VELIČINA	17	18.9

²⁶ Ipak, od ovog pravila odstupali smo u dva slučaja: ukoliko bi dete uporno sve ponuđene relacije klasifikovalo istim parom prideva (npr. «niži i viši»), kao i ukoliko bismo primetili transfer, da u svakom sledećem primeru kao slobodan odgovor dobijamo par antonima koji smo sugerisali u prethodnom odgovoru. U tim slučajevima, zamolili bismo ispitanika da opiše odnos «još nekako», te beležili drugu verbalnu reakciju (ako je postojala).

TONSKI ODNOSI su KVALITATIVNI ODNOSI	6	6.7
bez metafore	4	4.4
UKUPNO	90	100.0

Dakle, rezultati sugerišu da, najpre, naša populacija tonske odnose konceptualizuje metaforično u ogromnom procentu (samo 4,4% ispitanika nije iskazalo opaženu relaciju metaforično). Dalje, naši ispitanici doživljavaju razlike u frekvenciji odsviranih tonova uglavnom na način široko prihvaćen u našoj kulturi. Na prvom mestu su tonovi shvaćeni u vertikalnom mentalnom prostoru, kao odnosi visina. Slede tonovi shvaćeni kao odnosi sila, zatim veličina i na kraju kvalitativni odnosi. Treba istaći da je razlika između druge i treće pozicije na tabeli statistički beznačajna (samo jedan ispitanik iz uzorka od devedeset). Posmatrano po tri populacione grupe (muzičari, Srbi nemuzičari i Romi nemuzičari), dobijamo zanimljiv rezultat:

Metafora 1. f1-f2. Distribucija odgovora (stratumi)

Metafora	Muzičari		Srbi		Romi	
TONSKI ODNOSI su ODNOSI VISINA	27	90%	14	46.7%	4	13.3%
TONSKI ODNOSI su ODNOSI SILA	0	0%	8	26.7%	10	33.3%
TONSKI ODNOSI su ODNOSI VELIČINA	0	0%	4	13.3%	13	43.3%
TONSKI ODNOSI su KVALITATIVNI ODNOSI	2	6.7%	2	6.7%	2	6.7%
bez metafore	1	3.3%	2	6.7%	1	3.3%
UKUPNO	30	100%	30	100%	30	100%

P<.001

Ovakva analiza ponudila nam je nekoliko interesantnih nalaza. Najprimetnija je velika statistička značajnost (χ^2), što ukazuje da su muzičari, Srbi nemuzičari i Romi nemuzičari posve različito metaforizovali ovu muzičku relaciju. Muzičari su dominantno doživeli tonove u vertikalnom prostoru (90%) i u samo dva slučaja pokušali da opišu tonove kvalitativnim odnosom. Srpska populacija muzički neiskusne dece uglavnom je činila isto (46,7%), ali je pokušala da opiše relaciju i kao odnos sila (26,7%) i veličina (13,3%). Pomalo neočekivano, romska muzički neiskusna deca uglavnom su opisivala relaciju kao odnos veličina (43,3%), zatim sila (33,3%) i posve retko kao visina (13,3%). Muzika kao kvalitativni odnos bila je jednako redak način metaforizacije za sve tri grupe (2 ispitanika, tj. 6,7% stratuma u svakoj). Ovo ukazuje na dva moguća zaključka: najpre, u ovom segmentu, populacija muzički obrazovane i neobrazovane dece značajno se razlikuje, što se naročito vidi kod Roma u odnosu na muzičare; takođe, populacija romske i srpske muzički neobrazovane dece daje legitimitet hipotezi da je odnose tonskih visina moguće sasvim prirodno kategorizovati uz pomoć metaforične ekstenzije odnosa veličina i, u manjoj meri, sila (jačine i brzine).

Druga draž prikazala je jedan od poznatijih muzičkih stereotipa veoma eksploatisanih u psihologiji muzike i estetici čitavog dvadesetog veka. Još od doba kasnog romantizma, a naročito od sadržajne estetike D. Kuka (Cooke, 1959), distinkcija između „srećnog dura“ i „tužnog mola“ odražala se kao jedna od osnovnih binarnih opozicija u opisu zapadne tonalne muzike. Neretko se dati akordi i pomoću njih izrađene lestvice karakterišu i kao „muški“ i „ženski“, što je odnos koji takođe vodi poreklo od romantičarske teorije muzike i danas se manifestuje hiperonimom

koji zovemo „tonski rod“. Emotivističke škole u psihologiji muzike puno su se bavile ovim pitanjem, gde su rezultati istraživanja bili sasvim nejasni, naročito ako su akordi davani izolovano od ostalih muzičkih karakteristika (tonalitet, harmonske veze, dinamika, tempo...). Mi smo pokušali da prikažemo relaciju našim ispitanicima u nadi da ćemo i za ovaj odnos dobiti dominantnu, stereotipnu ili sasvim novu, metaforu.

U osnovnoj bazi našlo se 26 parova antonima. Odgovori su bili prilično diversifikovani, pa smo ih morali klasifikovati u nešto opštije kategorije, naročito kod relacije (2):

(1) TONSKI ODNOSI su ODNOSI EMOCIJA: nežan i strašan, veseo i tužan, srećan i tužan, radostan i tužan, radostan i mračan, normalniji i strašniji
(2) TONSKI ODNOSI su ODNOSI KVALITETA: lep i ružan, više i manje zanimljiv, bolji i gori, ocena pet i četiri, zvonast i dublji, ređi i gušći
(3) TONSKI ODNOSI su ODNOSI SILA: jači i slabiji, tiši i glasniji, lakši i teži, sedi i ustaje, spor i brz, kucaš i udaraš
(4) TONSKI ODNOSI su ODNOSI VELIČINA (uklj. visinu, debljinu, dužinu): dublji i plitiki, bliži i duži, kraći i duži, gornji i donji, veći i manji, takši i viši
(5) BEZ METAFORE: ne znam, nejasno

Ako na ovaj način kategorizujemo odgovore, dobijamo sledeću distribuciju za celu populaciju:

Metafora 2. C dur – c moll. Distribucija odgovora (cela populacija)

Metafora	Br. ispitanika	Procenat
TONSKI ODNOSI su ODNOSI EMOCIJA	26	28.9
TONSKI ODNOSI su ODNOSI SILA	18	20.0
TONSKI ODNOSI su ODNOSI VELIČINA	16	17.8
TONSKI ODNOSI su ODNOSI KVALITETA	8	8.9
bez metafore	19	21.1
UKUPNO	90	100.0

Ovakav rezultat potvrđuje da je u strogoj formi čista emotivistička interpretacija iskustva vezanog za tonski rod problematična. Naime, premda je emotivistička metafora na vrhu tabele, procenat učestalosti daleko je manji nego kod vodećeg odgovora u prethodnom primeru (28,9%). Metaforizacija tonskog roda kao odnosa sila ili veličina samo se za nijansu rede javljala u našem uzorku (20,0% i 17,8%), praćena sasvim retkim shvatanjem tonskih odnosa kao odnosa kvaliteta (8,9%). Uz to, u ovoj draži imali smo čak 19 odgovora bez izgradnje metafore (21,1%). Nalaz sugerise da shvatanje dura kao srećnog, a mola kao tužnog, u ma kojoj pojavnosti varijanti, nije ukorenjeno kod jedanaestogodišnjaka iz naše populacije.

Po stratumima, rezultat je takođe zanimljiv i potkrepljuje naše sumnje:

Metafora 2. C dur – c moll. Distribucija odgovora (stratumi)

Metafora	Muzičari		Srbi		Romi	
TONSKI ODNOSI su ODNOSI EMOCIJA	20	66.7%	5	16.7%	1	3.3%
TONSKI ODNOSI su ODNOSI SILA	1	3.3%	11	36.7%	9	30.0%
TONSKI ODNOSI su ODNOSI VELIČINA	3	10.0%	9	30.0%	4	13.3%

TONSKI ODNOSI su ODNOSI KVALITETA	2	6.7%	2	6.7%	4	13.3%
bez metafore	4	13.3%	3	10.0%	12	40.0%
UKUPNO	30	100%	30	100%	30	100%

P<.001

Razlike između tri populacione grupe statistički su značajne. Muzičari dominantno percipiraju relaciju kao odnos emocija, Srbi nemuzičari kao odnos sila, a Romi nemuzičari u najvećem broju slučajeva uopšte ne grade metaforu. Distribucija prvog i drugog odgovora po snazi kod Roma i Srba nemuzičara ujednačena je, dok je kod muzičara jedna metafora izrazito na prvom mestu. Sve ovo ukazuje na to da je metaforično poimanje durskog akorda kao srećnog, a molskog kao tužnog zapravo kulturom nametnuta konvencija: muzičari su izgleda u muzičkoj školi naučili da dur treba da bude srećan, a mol tužan. Srpska i romska populacija bez formalnog muzičkog obrazovanja uglavnom ne vidi takvu mogućnost (Srbi 16,7%, Romi svega 3,3%). Za razliku od metafore tonских visina, gde razlike postoje, ali ima i osnove za kakvu univerzalističku interpretaciju, kod čistih akorada koji se razlikuju samo po tonskom rodu, ustaljena metafora je izgleda mit.

Diskusija

U radu smo, dakle, prikazali rezultate jednog dela istraživanja koje se bavilo metaforizacijom osnovnih tonских relacija. Cilj nam je bio da prikazemo jednu relaciju koja se izgleda izrazito lako metaforično konceptualizuje (odnos tonских visina), kao i jednu kod koje je ustaljena, kulturom prihvaćena metafora (odnos emocija) izgleda neintuitivna za naivnu populaciju.

Rezultati sugerišu da je metafora dominantan mehanizam koji se koristi za opis muzičkih odnosa. Pri tom, muzika se doživljava uglavnom kao odnos visina, veličina, kretanja, fizičkih sila ili, nešto ređe, kao nosilac emocija.

Po dražima, učestalost metaforizacije ipak varira: u ovom radu, izneli smo jedan primer koji se jako lako i jedan koji se vrlo teško metaforizuje. U tom smislu možemo konstatovati kako je moguće da je odnos tonских visina nekako biološki zasnovan, ili makar stečen u vrlo ranom iskustvu. Moguće je da se tonovi konceptualizuju kao „visoki i niski“, ponekad „veći i manji“ usled njihovih fizičkih karakteristika (odnos frekvencija i talasnih dužina), perceptivnih i akustičkih karakteristika (pri pevanju, rezoniraju više ili niže u ljudskom telu) ili konceptualnih karakteristika koje slušalac gradi na osnovu iskustva (gde tata ima veći glas jer je veći od mame; ili gde instrument sa većim rezonatorom daje veće tonove). Sa druge strane, odnos durskog i molskog akorda kao srećnog i tužnog, naročito ako je odsviran izolovano, izgleda je kulturom nametnuta konvencija. Dakle, muzički odnosi često se, ali ne i uvek metaforično konceptualizuju.

Naše istraživanje takođe je pokazalo da postoje razlike u postignućima između stratum: naročito Roma u odnosu na Srbe muzičare. Ovo je bilo pomalo neočekivano i svakako se ne treba tumačiti vrednosno ili etnički. Naprotiv, moguće je da razlike nastaju usled činjenice da dve grupe ispitanika ipak ne dele maternji jezik, te da nisu jednako upoznate sa standardnom muzičkom terminologijom u srpskom. Različita postignuća u školi, naročito pažnja na časovima muzičke kulture, takođe

moгу da ukažu na izvor razlika: u romskoj populaciji bila je gotovo jedna trećina ispitanika koji su bar jednom ponavljali razred. Dalje od ovoga, uzroke pre treba tražiti u sociološkim istraživanjima.

No, pronađene razlike u metaforizaciji nikako ne treba tumačiti putem vrednosnih sudova. Antropološke studije (Zemp, 1979; Feld, 1981; Zbikowski, 2002; Perlman, 2004) ukazuju da se u različitim kulturama osnovni muzički odnosi metaforizuju posve različito. Srpska i romska kultura svakako su vrlo bliske, no male razlike u metaforizaciji koje smo pronašli kod dve grupe ispitanika poslužile su nam da dalju potporu Lejkof-Džonsonovoj teoriji metaforizacije, po kojoj su površinske razlike ipak samo akcidentalije, te se i kod njih mogu pronaći izvesne dubinske sličnosti. Ako ih analiziramo instrumentima date teorije, dve aktuelizacije odnosa tonskih visina mogu se shematski prikazati na sledeći način:

Srpski ispitanici

TONSKI ODNOSI SU ODNOSI VISINA, IZVORNI DOMEN Vertikalni prostor	→	niži i viši CILJNI DOMEN Muzika
Niska pozicija	☐	ton manje frekvence
Visoka pozicija	☐	ton veće frekvence
Vertikalna osa, proporcija duži	☐	tonalitet
Promena pozicije	☐	promena frekvence

Romski ispitanici

TONSKI ODNOSI SU ODNOSI VELIČINA, IZVORNI DOMEN Odnos veličina	→	manji i veći CILJNI DOMEN Muzika
Manji entitet	☐	ton manje frekvence
Veći entitet	☐	ton veće frekvence
Sfera, proporcija geometrijskih slika	☐	tonalitet
Širenje sfere	☐	promena frekvence

Metafore su, naizgled, sasvim različite. No, da li ipak postoje izvesne podležne sličnosti u dva preslikavanja? U oba slučaja javljaju se osnovne veličine bazirane na dužini, jasno se radi o proporcijama, relacije su u osnovi geometrijske i konceptualizuju muzičke odnose kao vizuelne odnose. Uz to, ton veće frekvence nalazi se na jednom kraju spektruma, a ton manje frekvence na drugom, pri čemu se sam spektum može definisati kao prostor u kome su fizički raspoređeni svi tonovi u okviru tonaliteta. Makar ovih pet apstraktnijih karakteristika može biti zajedničko dvama metaforama, te na taj način možemo pretpostaviti i nekakvu univerzalnu osnovu za pojedine naizgled različite metaforizacije kod srpske i romske populacije.

Zaključak

Pravo pitanje nakon ovakve analize jedno je od osnovnih u kognitivnoj i razvojnoj psihologiji, a verovatno centralno u lingvističkoj semantici: *kako se uče koncepti*? Možda sasvim bihevioralno, preko naučenih relacija (kako su tvrdili B.F.

Skinner i jezički strukturalisti predvođeni L. Blumfeldom). Možda na osnovu urođenih apstraktnih značenjskih relacija, bliskih kategorijama, tzv. konceptualnim primatima (kako danas tvrde bar N. Čomski, A. Vježbicka i jedan od vodećih semantičara današnjice R. Džekendof). No, možda se i na semantičkom nivou zapravo radi o kompleksnom odnosu urođenog i stečenog, gde izgleda da i nativistički i bihevioralni elementi moraju da imaju nekakvog udela u usvajanju koncepata – prvi u opštem ili specijalizovanom kognitivnom aparatu koji uopšte omogućava generalizovanje i kategorizaciju, a drugi u praktičnom iskustvu i seriji pokušaja i pogrešaka kojima dete pokušava da uklopi novonaučene termine u odgovarajuće pojmovne kategorije. Zaista, rešenje problema ovladavanja konceptima predstavlja jedno od značajnih pitanja u opisu kompleksnog odnosa između urođenog i stečenog znanja. Kombinovani nativističko-empiristički pristup ponuđen je u *teoriji uma zarobljenog u telu*, Dž. Lejkofa i M. Džonsona (Lakoff and Johnson, 1999): po ovoj teoriji, dete zaista ima određene urođene kognitivne karakteristike koje omogućavaju kategorizaciju, pre svih sposobnost razlučivanja bitnih elemenata opaženih draži u odnosu na druge draži, na osnovu geštalt postulata „šare i pozadine“; sa druge strane, izgradnja apstraktnih koncepata ne bi bila moguća bez procesa metaforičke ekstenzije, kojim se, na osnovu geštalt principa, iskustvom opažene fizičke relacije odnosa sopstvenog tela i neposredne okoline preslikavaju na apstraktne domene, poput muzičkog.

Ovakav pristup, dakle, možda može otvoriti nove vidike u teoriji kategorizacije. Sa muzikološko-lingvističke tačke gledišta, čini se da nam može pomoći i da opravdamo postojanje *semantike muzike* kao relevantne naučne discipline.

LITERATURA:

- Bernstein, L. (1976). *The Unanswered Question*. Harvard University Press.
- Besson, M. and Schon, D. (2001). A Comparison between Language and Music. *Biological Foundations of Music, Annals of New York Academy of Sciences*, 232- 258.
- Bradley, W., McAdams, S., Annabel J. (2004). Parsing of Melody: Quantification and Testing of the Local Grouping Rules of Lerdahl and Jackendoff's A Generative Theory of Tonal Music. *Music Perception*, 21, 4, 499-543.
- Chomsky, N. (1957). *Syntactic Structures*. Mouton de Gruyter.
- Cooke, D. (1959). *The Language of Music*. Oxford University Press.
- de Saussure, F. (1915/1996). *Kurs opšte lingvistike*. Novi Sad, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Deliege, I. (1987). Grouping Conditions in Listening to Music: An Approach to Lerdahl and Jackendoff's Grouping Preference Rules. *Music Perception*, 4, 325-360.

- Feld, S. (1981). Flow Like a Waterfall: the Metaphors of Kaluli Musical Theory. *Yearbook for Traditional Music*, 13, 22-47.
- Focht, I. (1980). *Savremena estetika muzike*. Beograd, Nolit.
- Gibbs, R. (1994). *The Poetics of Mind: Figurative Thought, Language and Understanding*. Cambridge University Press.
- Jackendoff, R. (1992). *Languages of the Mind*. MIT Press.
- Jackendoff, R. and Lerdahl, F. (2006). The Capacity for Music – What Is It and What's Special about It?. *Cognition*, 100, 1, 33-72.
- Johnson, M. and Lakoff, G. (2002). Why Cognitive Linguistics Requires Embodied Realism. *Cognitive Linguistics*, 13-3, 245-263.
- Johnson, M. and Larson, S. (2003). Something in the Way She Moves: Metaphors of Musical Motion. *Metaphor and Symbol*, 18, 2, 63-84.
- Koelsch, S., Gunter, T. and Friederici, A. (2000). Brain Indices of Music Processing: »Nonmusicians« Are Musical. *Journal of Cognitive Neuroscience*, 12, 520-541.
- Koelsch, S., Kasper, E., Sammler, D., Schulze, K., Gunter, T. and Friederici, A. (2004). Music, Language and Meaning: Brain Signatures of Semantic Processing. *Nature Neuroscience*, 7, 3, 302-7.
- Krumhansl, C. (1990). *Cognitive Foundations of Musical Pitch*. Oxford University Press.
- Lakoff, G. and Johnson, M. (1980). *Metaphors We Live By*. Chicago University Press.
- Lakoff, G. and Johnson, M. (1999). *Philosophy in the Flesh*. Basic Books.
- Langer, S. (1966/1990). *Problemi umetnosti*. Niš, Gradina.
- Lerdahl, F. (2001). *Tonal Pitch Space*. Oxford University Press.
- Lerdahl, F. and Jackendoff, R. (1983). *A Generative Theory of Tonal Music*. MIT Press.
- Parncutt, R. (1994). A Perceptual Model of Pulse Salience and Metrical Accent in Musical Rhythms. *Music Perception*, 11, 409-464.
- Perlman, M. (2004). *Unplayed Melodies: Javanese Gamelan and the Genesis of Music Theory*. University of California Press.
- Rosch, E. (1975). Natural Categories. *Cognitive Psychology*, 4, 328-50.

- Temperley, D. (2001). *The Cognition of Basic Musical Structures*. MIT Press.
- Watt, R. and Ash, R. (1998). A Psychological Investigation of the Content of Music. *Musicae Scientiae*, 2, 1, 33-53.
- Wittgenstein, L. (1953). *Philosophical Investigations*. Macmillan.
- Zbikowski, L. (2002). *Conceptualizing Music: Cognitive Structure, Theory, and Analysis*. Oxford University Press.
- Zemp, H. (1979). Aspects of Are'are Musical Theory. *Ethnomusicology*, 23, 1: 5-48.

CONCEPTUALIZATION OF TONAL RELATIONS IN CHILDREN: FROM LINGUISTIC TO MUSICAL SEMANTICS

Mihailo Antović

Abstract

Cognitive linguistics considers metaphor a basic phenomenon in meaning generation and one of the fundamental operations of the mind. In recent years, theses of this theory have been applied to non-linguistic forms of cognition. Since the musical system is fully abstract, the only way to conceptually address it is to use metaphor: hence the understanding of tones as «high and low» or instruments as «bright and dark». In our research, ninety children aged 11 (30 attending elementary school of music, 30 Serb and 30 Romani participants with no musical education) were asked to verbally describe two basic musical relations they had just heard: that of two tones varying in frequency and that of one major and one minor chord. The goal was to determine: (1) if the description would at all be metaphorical, (2) whether and how much the metaphor would differ from the socially accepted standard (e.g. big/small instead of high/low), and (3) whether the analysis of the new metaphor by conceptual theoretic instruments would reveal certain underlying parallels. The ultimate goal was to test the hypothesis of the embodied mind theory that (musical) metaphor is a biological phenomenon, a conceptual extension of the individuals' immediate experience, or their own body. Results suggest that «natural metaphors» built by naive subjects are partly different from linguistically imposed standards, that there are differences among populations, but also that underneath a universal system may be postulated.

Key words: cognitive theory of metaphor, music, language, semantics.

TEORIJA PREVENCIJE KRIMINALA KROZ DIZAJN OKRUŽENJA

Rezime

Prevenција kriminala kroz dizajn okruženja zasniva se na ideji da kriminal jednim delom nastaje usled mogućnosti koje mu fizičko okruženje pruža. To je metoda za smanjivanje stope kriminaliteta kroz izmenu organizacije stambenih zgrada, njihovog međusobnog odnosa kao i odnosa sa okolnim naseljima. Samostalno nije sposobna da se izbori sa poratom kriminaliteta pa se primenjuje kao jedan u paketu mera za redukciju kriminala.

Ključne reci: prevenција, kriminal, okruženje, dizajn, odbramben

Uvod

Terorističke pretnje, porast stope kriminaliteta i posledični osećaj nesigurnosti i anksioznosti ponovo su učinile aktuelnim problem bezbednosti stanovnika velikih gradova. Istraživanja su ukazala na dve glavne dimenzije osećaja ugroženosti i nesigurnosti: strah da će postati žrtve zločina i zabrinutost zbog kriminala (Furstenberg, 1971). Takođe se ukazuje na pojavu da je strah od kriminala rasprostranjeniji u odnosu na stvarnu ugroženost (Perkins, Tejlor, 1996).

Mehanizam kojim osećaj ugroženosti i straha od kriminaliteta u stambenim četvrtima nastaje, jača i širi se počinje učestalim kršenjem opšteprihvaćenih normi ponašanja - neprilagođenim ponašanjem (Luis, Maxfield, 1980). Oni zbog veće rasprostranjenosti i učestalosti imaju i veći uticaj od stvarne stope kriminaliteta (Larang, 1995). Kriminal je diskretan pa samim tim stvara manji broj žrtava u odnosu na ovakve devijacije koje nisu prikrivene i bivaju primećene od većeg broja stanovnika (Barbagli, 1999). Mogu biti sociološke i fizičke prirode. U sociološke spadaju konflikti niskog inteziteta na samoj ivici kriminaliteta koje građani vide kao prve znake kolapsa društvenog reda i moralnih normi – glasna muzika, prostitucija, džeparenje, nasilničko ponašanje... Ljude koji čine te prekršaje stanovništvo posmatra kao nepredvidive, pa samim tim sposobne i za mnogo ozbiljnije prekršaje. Fizički, sa druge strane, imaju dugotrajan uticaj na životno okruženje. Mogu biti pasivni – napušteni, demolirani objekti, zapuštene i prljave saobraćajnice, nagomilano smeće, ili aktivni – vandalizovan mobilijar, telefonske govornice, ulično

²⁷ E-mail: vanja@junis.ni.ac.yu

²⁸ Rad je nastao u okviru projekta 149062D koji finansira Ministarstvo nauke i zaštite životne sredine Srbije

osvetljenje, grafiti... Sve to rezultuje osećajem nebrige, zanemarenosti i konačno ugroženosti čineći da mehanizam društvene kontrole oslabi do te mere da se stanovništvo oseti nesposobnim da zaštiti sebe i svoju zajednicu. Tada područje postaje spremno za invaziju kriminala u pravom smislu. Ulazi se u spiralu gde osećaj ugroženosti od kriminala dovodi do porasta stope kriminaliteta koji dodatno povećava osećaj ugroženosti (Ciapi, Panseri, 2000).

Istorijat ideje

Seriya interesantnih zaključaka je proistekla iz istraživanja psihologije okruženja koja se na naučnoj osnovi ustoličila u SAD-u krajem pedesetih godina prošlog veka. Interdisciplinarna i u tesnoj vezi sa sociologijom, psihologijom i kriminologijom, odlikovala se po tome što nije izučavala izolovane sociološke i psihološke faktore okruženja već i fizičke – tip stanovanja, gustinu naseljenosti, odnos između objekata u bloku kao i njegovog odnosa sa susednim blokovima, stepen privatnosti poseda i njihovom manipulacijom pokušala da restriktivno ili preventivno deluje na suzbijanje kriminala i ostalih oblika delikventnog ponašanja u okruženju.

Ponašanje je produkt interakcije između osobe i situacije. Prevedeno na jezik kriminologije, zločin je produkt kriminalne namere i ukazane prilike. Fizičko okruženje igra važnu ulogu u zločinu. Prevencija kriminala kroz dizajn okruženja je metoda za smanjivanje stope kriminaliteta kroz izmenu organizacije stambenih zgrada, njihovog međusobnog odnosa kao i odnosa sa okolnim naseljima. Ona ne smanjuje kriminal u pravom smislu te reči već ga delimično premešta na neko drugo mesto, vreme ili metu (Klark, 1988).

Pojam prevencije kriminala u okruženju zasniva se na ideji da kriminal jednim delom nastaje usled mogućnosti koje mu fizičko okruženje pruža (Klark, 1988). Prvi put se pojavio šezdesetih godina prošlog veka u delima „Smrt i život velikih američkih gradova" autora Džene Džekobs i „Socijalni aspekti stanovanja u razvitku gradova" Elizabet Vuds u kojima se po prvi put sugerise da se povećanjem prometnosti ulica i trotoara može ograničiti mogućnosti za razvoj kriminala. Ideja je nastavila da se razvija i u sedamdesetim godinama kroz dela "Prevencija kriminala kroz dizajn okruženja" C. Rej Džefrija i "Obrambeni prostor" Oskara Njumena u kojima se autori zalažu za prevenciju kriminala uticanjem na okolnosti u kojima se događa - oportunistička teorija, koja je dalje razvijena u delima britanskih kriminologa Metjua, Klarka, Šturmana i Hoga. Jedna od osnovnih komponenti teorije o prevenciji kriminala kroz dizajn okruženja je teza "odbrambenog prostora". Istoimeno delo Oskara Njumena i danas predstavlja kapitalan rad na polju istraživanja principa arhitektonskog oblikovanja u cilju obuzdavanja antisocijalnog i kriminogenog delovanja.

Danas razlikujemo tri pristupa ili teorije koje spadaju pod prevenciju kriminala kroz dizajn okruženja (Klark, 1988). Džefrijeva, "biološka" govori o uticaju pojedinih supstanci u okruženju na mentalni razvoj. Drugi je prevencija situacionog kriminaliteta britanskog kriminološkog instituta koji predstavlja generalni pristup

prevenciji prilika koje pogoduju različitim vrstama kriminala. Treći pristup, koji će se ovom prilikom i najviše razmatrati, je "teorija odbrambenog prostora" arhitekta Oskara Njumanu u kojoj kritikuje nehumana velika naselja i njihov sirov izgled koji čini da se ljudi osećaju otuđeni kako jedni od drugih tako i od zajednice i pruža širok spektar saveta kako stanovanje u takvim četvrtima učiniti humanijim i bezbednijim.

Pojam odbrambenog prostora

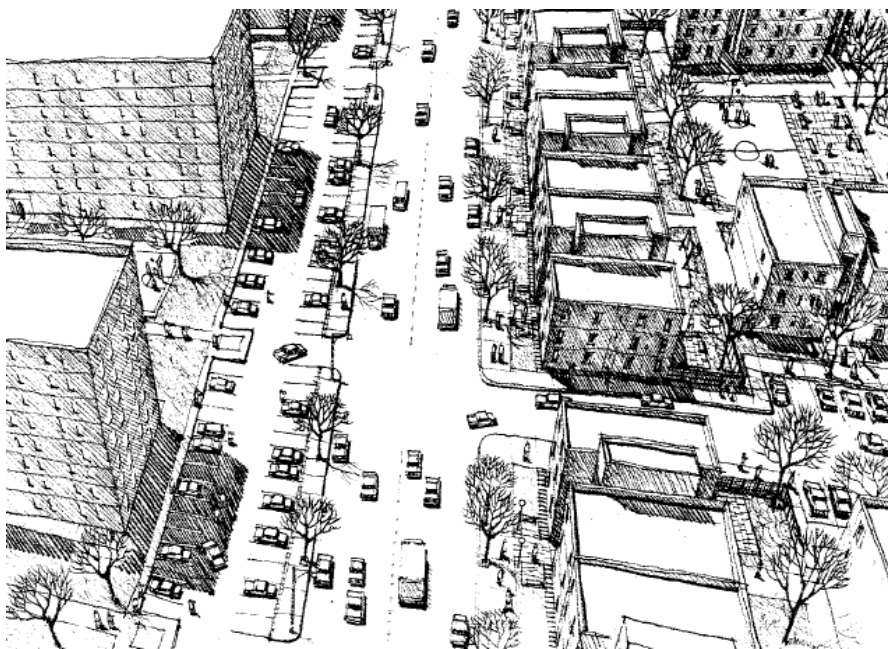
Njumanova studija tipova stanovanja i kriminala u Njujorku definitivno je uspostavila odnos između dizajna okruženja i stope kriminaliteta. Ustanovljeno je da visokospratnice sa liftovima, požarnim stepeništem, dugačkim i nepreglednim hodnicima i javnim ulazima zaklonjenim od očiju javnosti predstavlja mnogo pogodnije okruženje za razvitak kriminala od zgrada manje spratnosti i složenosti ili od individualnih stambenih zgrada. Anonimnost koju takav ambijent zbog broja stanara, njihove međusobne otuđenosti i nemogućnosti da se prepoznaju uljezi omogućava napadačima da počinu zločin bez straha da će biti sprečeni ili uhapšeni. Rešenje koje je ponudio sastojalo se u redizajniranju stambenih blokova preraspodelom zajedničkog prostora bilo fizičkim ili simboličnim ogradama da bi se podstakao prirodni osećaj za teritorijalnost. Takva preraspodela korisnicima omogućava kontrolu prostora oko domova uključujući i ulice, koridore, holove i hodnike u okviru kvarta i na taj način stvara osećaj kontrole, teritorijalnosti i pripadnosti kako bi mogli da realizuju uobičajene društvene vrednosti.

U cilju sanacije ili prevencije (ako se radi o novoprojektovanim objektima) oslanja se na tri principa: nadzor, teritorijalnost i simbolično pregrađivanje.

- **NADZOR** formalan, u vidu prisutnosti službenih organa reda, ili neformalan, prirodan (još bitniji) koji sprovode stanovnici. U tom cilju treba težiti da sva vrata i svi prozori budu vidljivi sa zajedničkih površina;
- **TERITORIJALNOST** u smislu davanja prednosti privatnom posedu. Ma kako on mali ili ograđen delovao stvara osećaj pripadnosti pa samim tim i zaštićenosti - upućuje jasnu poruku potencijalnim uljezima da je prostor zauzet i branjen;
- **SIMBOLIČNO PREGRADIVANJE** zelenilom, cvećem, klupama i drugim mobilijarom stvara utisak posedovanja, angažovanosti i brige.

Koncept odbrambenog prostora razvio se na primeru novoizgrađenog stambenog kompleksa sa 2740 stambenih jedinica, anglomeracije Prut-Igo u Bronksu. Projektovana od strane ondašnjih najeminentnijih arhitekata, na principima Korbizjea i Međunarodnog kongresa moderne arhitekture, predstavljena je kao najnovije dostignuće u oblasti stanogradnje. Iako gustina naseljenosti nije bila naročito velika, 50 stambenih jedinica po kvartu, objekti su imali po 11 spratova. Prizemlje i okolno zemljište je ostavljeno slobodno u cilju nesmetane komunikacije pešaka i oplemenjeno zelenilom. Svaka treća etaža je imala komunalnu prostoriju kao i kanal za odlaganje smeća. Kako je kompletno zemljište bilo zajedničko stanovnici pojedinih objekata nisu mogli da stvore osećaj pripadnosti i teritorijalnosti. Ubrzo se taj prostor pokazao kao nesiguran kao i javni prostor unutar objekata (liftovi, hodnici,

požarno stepenište), zelenilo se pretvorilo u reku stakla i otpada, mobilijar i javni delovi zgrada ubrzo su bili demolirani, prekriveni grafitima i zagađeni otpadom.

Izgled blokova naselja Prut-Igo i Kar Skver Vilidž

Preko puta naselja Prut-Igo nalazio se stariji stambeni kompleks "Kar Skver Vilidž" drugačijeg blokovskog uređenja, nastanjen identičnom populacijom ali u objektima niže spratnosti. Ostao je potpuno popunjen za svo vreme svoje eksploatacije i imun na pojave iz susedne anglomeracije. Razlika u ponašanju i načinu života stanovnika ova dva susedna naselja je bila jasno uočljiva iako nije bilo većih sociološko-psiholoških razlika među njihovim stanovnicima.

Na vrhuncu ponora Prut-Igo anglomeracije postavljalo se pitanje kakvi ljudi tamo žive. Stanovi su bili uredni i čisti iako skromno uređeni, podesti koje su delile samo dve porodice bili su uredno održavani ali, sa druge strane, svi javni prostori - hodnici (koje je delilo i do 20 porodica) zatim stepeništa, liftovi i ulazi koji su bili zajednički celoj stambenoj zgradi (i do 150 porodica) bili su prljavi, zapušteni i u ruiniranom stanju. Stanovnici su održavali i kontrolisali samo onaj prostor koji je bio zaista njihov. Na svim ostalim došlo je do podele odgovornosti usled izostanka identifikacije, kontrole i lične odgovornosti za isti. Kako su objekti bili nastanjeni prevashodno porodicama nižeg srednjeg staleža, neretko sa samo jednim roditeljem – izdržavaocem, nije bilo dovoljno sredstava za finansiranje službe održavanja i obezbeđenja. Posledično, ti prostori postali su idealna pozornica za delovanje kriminalnih grupa.

Demolirana komunalna prostorija

Ruinirane fasade objekta

Naselje nikad nije bilo popunjeno sa više od 60% kapaciteta i kao promašena investicija konačno je porušeno svega deset godina nakon podizanja. Slična sudbina zadesila je i ostala novoizgrađena naselja tog tipa širom SAD-a.

Rušenje Prut-Igo stambenog kompleksa

Multipli regresivnom analizom (matematička metoda koja se koristi da bi se iz mnoštva faktora koji utiču na neku pojavu izdvojili oni sa najvećim efektom) utvrđeno je da na stopu kriminaliteta i nestabilnosti najveći uticaj imaju dva fizička i dva socijalna faktora (tabela 1). Fizički – veličina naselja i broj porodica koje dele isti ulaz u zgradu i socijalni – broj porodica koje primaju socijalnu pomoć i procenat adolescenata u populaciji. Nameće se kao jedini mogući, u cilju prevencije kriminala, uticaj na fizičke faktore okruženja.

<i>Social and physical variables</i>	<i>Indoor felony rate</i>	<i>Indoor robbery rate</i>	<i>Robbery rate</i>	<i>Felony rate</i>
Percentage of population receiving welfare	(1) ^a .51	(1) .46	(1) .47	(1) .54
Building height (number of units per entry)	(2) .36	(2) .36	(2) .36	(5) .22
Project size (number of apartments)	(3) .27	(3) .26	(3) .25	(3) .22
Percentage of families with female head on AFDC	(4) .44	(4) .41	(5) .36	
Number of publicly assisted projects in area	(5) .25	(5) .26	(4) .33	
Felony rate of surrounding community				(2) .41
Per capita disposable income				(4) .49

Tabela 1: Uticaj faktora na porast stope kriminaliteta u okruženju (Njuman, 1996)

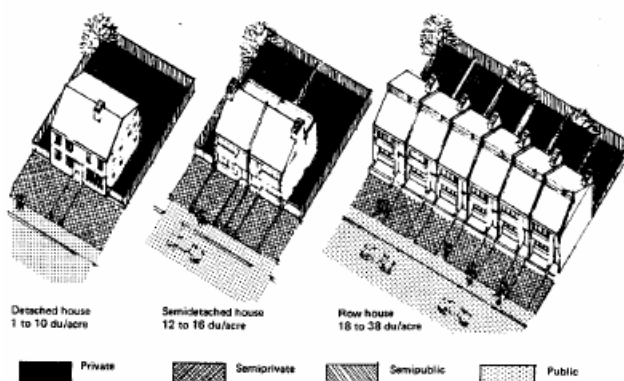
Kako je kolektivno stanovanje vezano za socijalne slojeve niže srednje klase veličina naselja u stvari predstavlja veličinu koncentracije porodica sa socijalnim primanjima (izuzev penzionera) u naselju (Njuman, 1996). Što je ta koncentracija veća, to je veći i osećaj izolovanosti i odbačenosti od ostatka društva i to najpre od strane samih stanara, zatim komunalnih službi i konačno od strane socijalnih službi, policije i obrazovanja. Porodice sa jednim roditeljem su ranjivije jer je stan često bez nadzora odraslih. Tinejdžeri lišeni nadzora roditelja se okupljaju u grupama koje se odlikuju agresivnim ponašanjem i obično se bave radnjama na ivici kriminaliteta.

Sa povećavanjem broja porodica koje dele neki prostor opada i osećaj teritorijalnosti i pripadnosti - dolazi do raspodele odgovornosti. Teže je nekog ponaosob teretiti za stanje stvari, razlikovati stanare od pridošlica ili se složiti sa ostalim oko održavanja i kontrole istih. Uopšte uzevši dolazi do raspada opšteprihvaćenih normi ponašanja i mnogo je lakši pristup nepoznatima takvim prostorima jer ih je praktično nemoguće identifikovati. Oni postaju anonimni pa stoga idealni za skrivanje različitih kriminalnih grupa. U takvoj atmosferi teško je razviti ponašanje u skladu sa društvenim normama (Njuman, 1996).

Postoje društvene grupe za koje je ovakav tip stanovanja prihvatljiv i privlačan ali samo ukoliko nema mešanja sa ostalim grupacijama. Pristupačan smeštaj koji ovakvi objekti pužaju odgovara penzionerima koji žive odvojeno od dece (Njuman, 1996). Ostali stanari im postaju jedan vid proširene porodice u okviru koje ostvaruju socijalizaciju. Zbog otežanog kretanja prednost daju zgradama sa liftovima. Prizemlje i dvorište obično koriste kao prostor za druženje i rekreaciju. Uvođenjem službe obezbeđenja i nadzora, sačinjene od volontera, rešava se i problem bezbednosti. Međutim, to je u praksi teško ostvarljivo. Soliteri su namenjeni velikom broju stanara, obično ih je više u bloku, tako da i ako se pojedini adaptiraju za smeštaj starijih, usled mešanja sa ostalim grupacijama pomenuti ubrzo postaju žrtve kriminala i nasilja. Sa ekonomske tačke gledišta teško se opravdava adaptacija postojećih višesobnih stanova u apartmane koji bi bolje odgovarali potrebama starijih osoba.

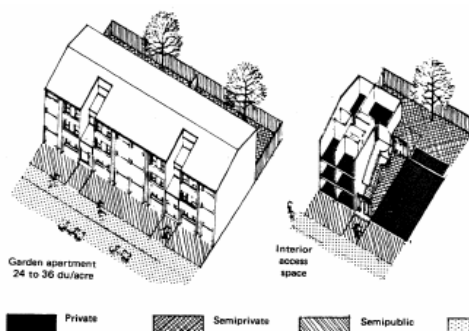
Uticaj vrste stanovanja na kontrolu prostora

Na osnovu svog uticaja na ponašanje stanara i njihovog doživljaja prostora razlikujemo tri osnovna tipa stanovanja: individualne kuće, stambene zgrade niže spratnosti i soliteri – stambene kule.

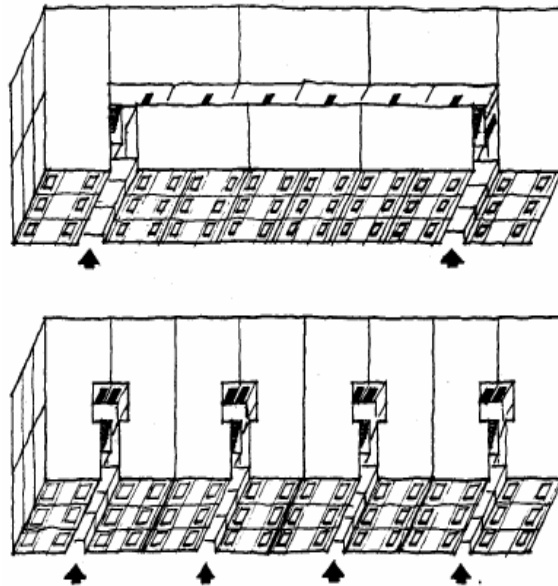
Individualne kuće mogu biti samostojeće, dvojne ili u nizu u zavisnosti od toga da li dele neke od spoljašnjih zidova sa susednim objektom ili ne. Razlika je samo u gustini naseljenosti bloka ali u smislu identifikacije sa prostorom sve spadaju u istu grupu –

unutar objekta živi samo jedna porodica i ne postoje javni unutrašnji prostori ili prostori koji ne pripadaju porodici. Svo okolno zemljište je ograđeno i dodeljeno objektu tako da postoji prednje i zadnje dvorište. Zadnja dvorišta su uglavnom dostupna samo iz objekta tako da je tu stepen privatnosti najveći. Kako su dostupna i sa ulice, prednja dvorišta se označavaju kao poluprivatna iako ih stanari doživljavaju kao privatni posed.

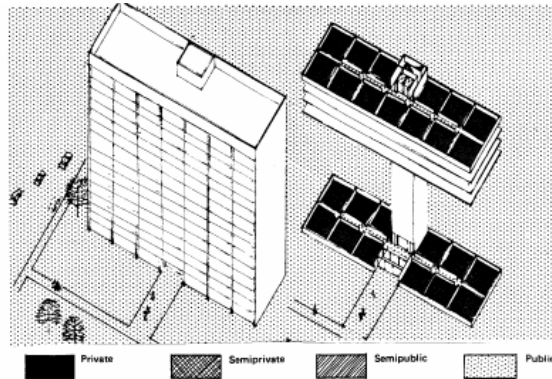

Stambene zgrade niže spratnosti (P+3 do P+4) uvode novi element – zajednički unutrašnji prostor. Koliko porodica ih deli zavisi od organizacije ulaza, stepeništa i hodnika. Prikazana je stambena zgrada spratnosti P+3 sa dva ulaza i po dva stana na podestu. Ulaz deli

osam porodica a podest dve. U slučaju organizacije kao na sledećoj slici, sa istim brojem stanova i spratnošću ulaz je zajednički za svih šesnaest porodica a hodnike na spratovima deli osam porodica. Okolno zemljište pripada svim stanoarima objekta i ne može se smatrati privatnim.

Stepenište obično izlazi i na spoljašnje i na unutrašnje dvorište ali nije jedina veza sa njim. Spoljašnje dvorište je takođe u vezi sa ulicom tako da ima polujavni karakter. Unutrašnje dvorište ograđivanjem pravom ili simboličnom ogradom može dobiti poluprivatni karakter.

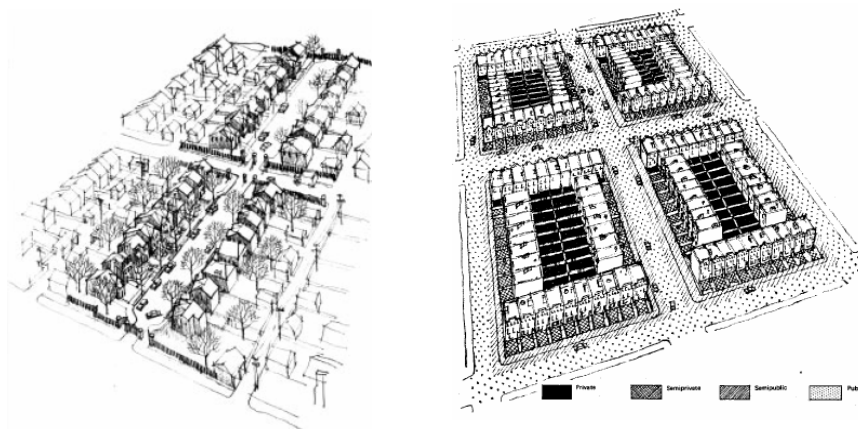

Pronalazak lifta omogućio građenje stambenih objekata velike spratnosti – solitera, odnosno stambenih kula koji omogućavaju veliku gustinu naseljenosti. Obično se grade u slučajevima kada je cena zemljišta previsoka pa je treba podeliti na što više

stambenih jedinica. Imaju sedam do petnaest stambenih etaža (mada ima slučajeva i sa preko trideset) sa po šest do deset ili više stambenih jedinica po spratu. Zbog velikog broja porodica koje ih dele, zajednički unutrašnji prostori (ulazi, holovi, klasična i požarna stepeništa, liftovi...) imaju izrazito javni karakter. Kako je okolno zemljište obično oskudno zbog svoje visoke cene i opterećeno velikim parkingom zbog velikog broja stanara, usled visoke spratnosti i fizički udaljeno od pojedinačnih stambenih jedinica kao o zbog odsustva bilo kakve vrste pregrađivanja, može imati jedino javni karakter.

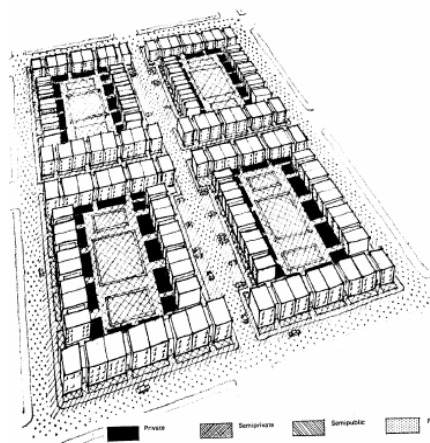
Uticaj organizacije bloka na kontrolu ulica

Organizacija bloka je praktično uslovljena, sa manjim varijacijama u smislu gustine naseljenosti, vrstom organizacije stanovanja. Svaki od pomenutih tipova organizacija stanovanja ima karakterističan tip bloka.

Kod individualnog stanovanja, bilo ono samostojeće, dvojno ili u nizu, svo raspoloživo zemljište osim ulica i trotoara je privatno, ograđeno i podeljeno pojedinim objektima. Kako je ranije objašnjeno, prednja dvorišta su poluprivatnog a zadnja privatnog karaktera. Poluprivatni karakter se odnosi i na deo trotoara i ulice

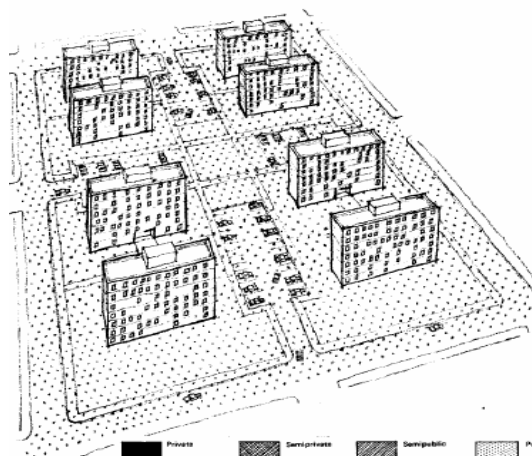
ispred objekta na kome je organizovano parkiranje obzirom da taj prostor ne dele ni sa kim. U stvari, jedini prostor koji ima pravi javni karakter, je sredina saobraćajnice. Ostatak prostora je pod direktnim uticajem i kontrolom stanara.

Na slici je prikazan stambeni blok zatvorenog tipa tipičan za stambene zgrade niže spratnosti. Zadnja dvorišta unutar bloka su dostupna svim stanarima pa stoga poluprivatna. Postoji i slučaj kada su delovi dvorišta neposredno uz objekte

privatni posed stanar prizemlja. Mali travnjaci ispred ulaza su neposredno uz trotoar i ne predstavljaju jasnu barijeru jer su presečeni pristupnim komunikacijama ka ulazima koje sada deli od šest pa naviše porodica. Parkiranje je opet rešeno neposredno uz ulicu ali kako nije dodeljeno pojedinim stanarima ne predstavlja jasan produžetak njihovog poseda, te celo područje ispred objekata ima polujavni karakter.

Ukoliko broj stambenih jedinica po ulazu nije prevelik mnogi stanari će se i prema ovom prostoru ophoditi kao prema poluprivatnom radije nego polujavnom.

javnog karaktera. Za održavanje su zadužene isključivo gradske komunalne službe. Raspored zgrada i broj stanara uslovljava parkiranje unutar bloka tako da su pešačke staze duge i nepregledne. Rastinje koje bi trebalo da oplemeni prostor samo pogoršava situaciju u pogledu bezbednosti.

Soliterski blok (slika 8) po pravilu ima najveću gustinu naseljenosti. Okolno zemljište je neograđeno i svima dostupno – nije dodeljeno pojedinačnim objektima. Posledično, stanovnici ne doživljavaju taj prostor kao svoj niti osećaju odgovornost prema njemu kao ni prema okolnim saobraćajnicama. One su obično udaljene od objekata a često nisu ni naspram ulaza. Kompletno područje izuzev samih stanova je

Metode prevencije kriminala kroz dizajn okruženja

Njumenovo delo "Odbrambeni prostor" i istoimena teorija imali su veliki uticaj na dizajn stambenih zgrada u mnogim zemljama. Usledilo je masovno rušenje postojećih i napuštanje prakse građenja visokih stambenih objekata zbog njihovog kriminogenog potencijala. Vremenom su se u vidu svojevrstnih normi iskristalisale metode prevencije i sanacije kriminala putem intervencija u fizičkom okruženju (Klark, Metju, 1980). Što je veći broj metoda iskorišćen, strategija će biti uspešnija:

TERITORIJALNOST – Spoljašnji prostor treba predizajnirati tako da podstiče osećaj pripadnosti. Stanari treba da osećaju da javne površine pripadaju njima;

ODBRAMBENI PROSTOR – Stambena zajednica mora delovati kao da se sama brani a stanari moraju imati potpunu kontrolu nad krajem;

SPONTANI NADZOR - Nadzor koji u sklopu svojih redovnih aktivnosti nesvesno ili polusvesno sprovode sami stanari. U tom smislu treba omogućiti pogled kroz prozore na parking, šetališta, igrališta, ka spoljašnjosti i unutrašnjosti bloka;

ORGANIZOVAN NADZOR – Video nadzor objekata ili organizovane grupe stanara – volontera;

OBEZBEĐIVANJE OBJEKTA – U cilju odvracanja potencijalnih napadača ili uljeza treba postaviti prepreke u vidu brava i bezbednosnih ogledala (ekrana). Vrata, prozori i ulazi moraju biti sigurniji i napravljeni od kvalitetnijeg materijala. Spoljašnje osvetljenje i alarmni uređaji su takođe poželjni.

KONTROLA PRISTUPA – Koristiti prave - fizičke (zid, živa ili žičana ograda) ili psihološke (redovi stubova, cvetne aleje, promena boje ili nivoa podloge, znaci privatnog poseda...) ograde za odvracanje.

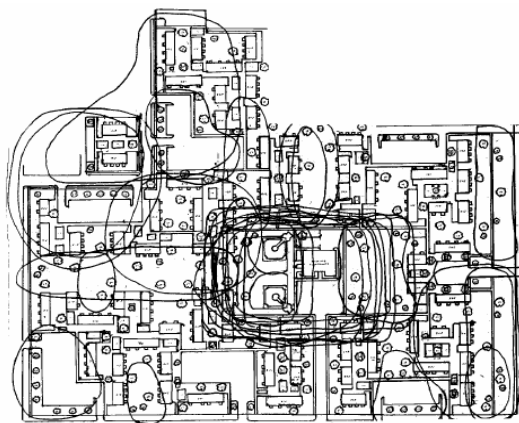
PROGRAMI AKTIVACIJE – Organizovati dnevne centre i igrališta za okupljanje grupacija stanara vodeći računa da im se aktivnosti i komunikacije ne preklapaju.

Klason Point eksperiment

Teorija obrambenog prostora doživela je prvu primenu i proveru u naselju Klason Point u južnom Bronksu, delu Njujorka sa relativno visokom stopom kriminaliteta. Naselje sastavljeno od 46 praktično identičnih objekata (400 stambenih jedinica) niže spratnosti je sagrađeno tokom drugog svetskog rata za potrebe smeštaja radnika fabrike municije. Sagrađeno je u kratkom vremenskom roku, sa fasadom od golih betonskih blokova u vojničkom stilu bez ikakvih estetskih pretenzija.

Iako je ubrzo nakon završetka rata bilo predviđeno za rušenje uspelo je da se održi sve do 1969. godine. Zbog ruševnog stanja u kome se nalazilo u tom periodu je bilo popunjeno sa svega 30% kapaciteta. Ovakav odbojan i anoniman ambijent postao je stecište lokalnih bandi i najrazličitijih vrsta kriminala.

Stanovnici su se plašili izlaska i noću i tokom dana. Iz predostrožnosti izbegavali su svaki kontakt sa nepoznatim licima. Kao najopasniji deo opisivali su javni otvoreni prostor u cetru kvarta a bezbedno im je delovala samo neposredna okućnica.

Situacija naselja Klason Point sa obeleženim najopasnijim mestima

Neosvetljena pešačka komunikacija

Monoton izgled naselja

Prvobitni izgled centralnog parka

Vandalizovani poštanski sandučići

Kako je ionako bilo predviđeno za rušenje, vlasti su odobrile svojevrсни eksperiment koji je Oskar Njuman predvideo. Kako sredstva nisu bila velika ograničio se na par najosnovnijih metoda:

- Deljenje i raspodelu pojedinim stanarima većeg dela slobodnog prostora u centru bloka kako bi razvio osećaj teritorijalnosti i kontrole nad istim;
- Povećanje prometnosti i sigurnosti pešačkih komunikacija unutar bloka smanjivanjem broja i osvetljavanjem istih;
- Razvijanje identifikacije stanara sa objektima kako bi se pospešio nadzor zemljišta.
- Sanacija fasada kako bi se poboljšao opšti utisak o naselju i dodatno identifikovali stanari sa objektom;
- Podela dvorišnih delova posebnim gupacijama korisnika kako ne bi došlo do sukoba interesa.

Najpre je čeličnom ogradom definisan privatan posed, 50% od ukupne površine dvorišta. Betonskim ivičnjacima - simboličnom barijerom je oivičeno dodatnih 30% javnog zemljišta ispred objekata neposredno uz trotoar ali ovaj put polujavnog tipa. Ograđene delove stanari su momentalno prihvatili kao produžetak svog poseda i počeli da ih uređuju po sopstvenom nahođenju. Najpre su zasadili travnjake, potom i cveće, da bi na kraju počeli da ostavljaju i neke lične predmete u njima. Stanari su prvi put počeli da pokazuju zaštitnički odnos prema prostoru van svojih stambenih jedinica. To se nakon tri godine proširilo i na zajedničke delove zemljišta ispred objekata. Vremenom su u okviru ograđenih dvorišta počeli da ograđuju svoje parcele.

Ogradoeno unutrašnje dvorište

Oivičeno prednje dvorište

Preostale pešačke zone unutar bloka dobile su rasvetu u vidu lampiona koja je davala meko svetlo što je doprinelo utisku sigurnosti noću i poboljšalo preglednost. Nasuprot bojazni investitora da će slabo zaštićeni lampioni ubrzo biti vandalizovani to se nije dogodilo. Simbioza između poboljšanog nadzora i osvetljenja učinila je da lampioni ostanu zaštićeni. Na pešačkim raskrsnicama predviđen je javni prostor za igru dece oivičen klupama što se pokazalo kao promašaj. Kako je igralište bilo u centru kvarta nekim objektima je bilo bliže te su stalno vođeni sukobi oko istog. Na

kraju je bilo vandalizovano od strane stanara udaljenijih objekata koji su se osetili isključenim.

Osvetljena i uređena komunikacija

Oplemenjeno centralno dvorište

Da bi se stanari dodatno angažovali i identifikovali sa objektom, kod sanacije fasada ponuđeno im je da za svaku zgradu ponaosob izaberu boju i teksturu po sopstvenoj želji. To se pokazalo kao višestruko korisno. Momentalno je postalo događaj od najvećeg značaja - čitave porodice su izlazile i dogovarale se o budućem dizajnu. Po prvi put su počeli da se odgovorno ponašaju kao zajednica.

Neke od varijanti fasadnih obloga

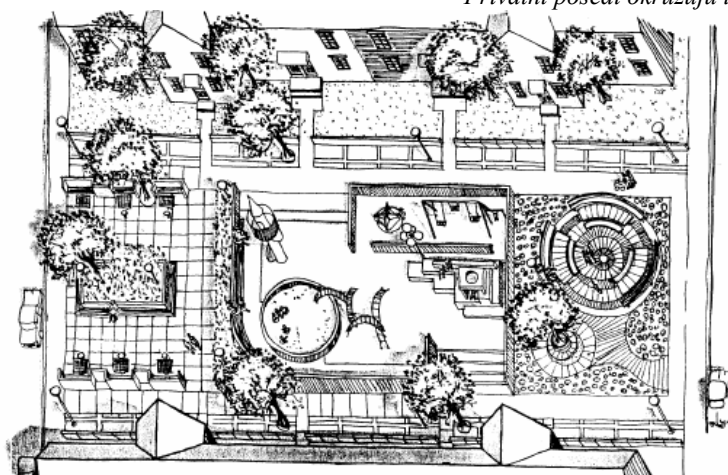

Proces oplemenjavanja fasada

Da bi se promenio karakter ničijeg poseda u centru kvarta on je transformisan u zonu za rekreaciju svih starosnih grupa stanovnika. Izgrađene su tri zone sa potpuno drugačijim izgledom i karakterom. Prostor za starije je projekovan i izgrađen u konzervativnom stilu sa klupama za sedenje. Deo namenjen tinejdžerima je nasuprot prvom obilovao krivinama, slobodnim formama u jarkim, živim bojama. Ova dva dela su bila razdvojena prostorom za igru najmlađih u sredini. Nasuprot očekivanjima taj prostor nikada nije funkcionisao prema zamisli projektanta. Mlada deca i starije osobe su ubrzo proterane iz ovog dela od strane tinejdžera. Nameće se zaključak da ako treba rasporediti 10 jedinica opreme za rekreaciju bolje ih je dodeliti svakom objektu ponaosob nego ih grupisati u sredini kvarta. Osnovno pravilo za razvoj teritorijalnosti je - što je manji broj porodica koje dele neko područje to je veća odgovornost koju osećaju za održavanje i obezbeđenje istih kao i razvijanje prihvatljivog kodeksa normi i ponašanja.

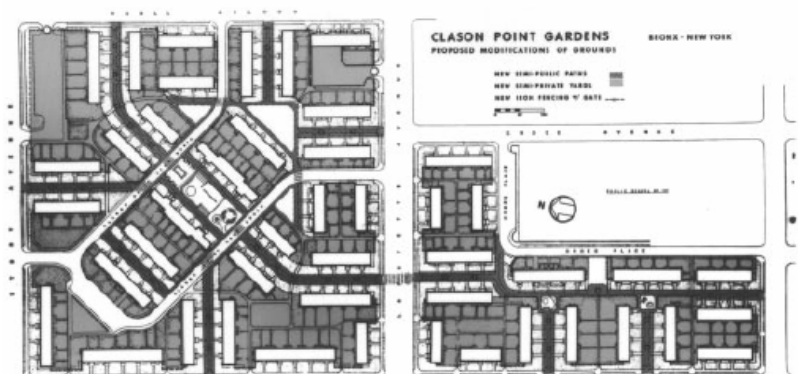

Rekreacija u centralnom dvorištu

Privatni posedi okružuju igralište

Plan adaptacije centralne zone za potrebe starijih, dece i tinejdžera

Situacija stambenog naselja Klason Point nakon sprovedenih intervencija

U pvoj godini eksperimenta stopa kriminaliteta je opala za 54%. Procenat populacije koji smatra da ima pravo da ispita nepoznate na teritoriji kompleksa porastao je sa 27% na 50%. Strah od kriminala opao je još dramatičnije nego sam kriminal tako da je većina stanara izjavila da se mnogo manje boje prolaska kroz kompleks noću. Kwart koji je ranije bio popunjen sa svega 30% kapaciteta, nakon modifikacija nije mogao smestiti sve zainteresovane potencijalne stanare. Uprkos neslaganjima oko centralnog igrališta i zone za rekreaciju stanari su uspeali da potisnu bande koje su se nekada na tom mestu okupljale.

Problemi prilikom implementacije metode prevencije kriminala kroz dizajn okruženja

Već se sredinom sedamdesetih godina prošlog veka posumnjalo da je metoda prevencije kriminala kroz dizajn okruženja sposobna da se samostalno izbori sa porastom kriminaliteta na nekom području pa je počela da se primenjuje kao samo jedna od komponenti u paketu mera za redukciju kriminala (organizovanje građanskih patrola, pojačavanje policijskog nadzora, poboljšanje komunikacije između policije i stanovnika...). U praksi su se pri implementacij kao dominantni pokazali sledeći problemi (Klark, Metju, 1980):

Narušavanje harmonije između estetskih vrednosti arhitekture sa jedne i zahteva za bezbednijim okruženjem sa druge strane dovodi do razvitka mentaliteta „utvrđenja“ u nekim naseljima.

Kako ne postoje projektantske norme u pogledu bezbednosti stambenih zona i objekata kojih bi se pridržavali pri njihovom projektovanju, segment bezbednosti se

iz finansijskih faktora često marginalizuje i primat daje estetskom segmentu u kome postoji jasna tržišna utakmica.

Arhitekta nije uvek upoznat sa krajnjim korisnikom tako da često izostaje njegovo angažovanje koje bi rezultiralo osećajem veće identifikacije sa prostorom u kome će boraviti.

Policija i ostali organi reda uglavnom nerado gledaju na samoorganizovanje korisnika prostora.

Često se javljaju problemi u organizaciji građanskih patrola usled zauzetosti ili opadanja zainteresovanosti naročito u najkritičnijim periodima.

LITERATURA:

- Barbagali, M. (1998). REATI, VITTIME E INSICUREZZA DEI CITTADINI, RELAZIONE PRESENTATA AL CONVEGNO SU "LA SICUREZZA".
- Vud, E. (1967). *Social Aspects of Housing in Urban Development*, ST/SOA/71, Department of Economic and Social Affairs, United Nations, New York.
- Džefri, K. (1971). *Crime Prevention Through Environmental Design*, Sage Publications, Beverly Hills, CA.
- Džejkobs, Dj. (1961). *The Death and Life of Great American Cities*, Random House, New York & Penguin Books, Harmondsworth, 1965.
- DEI CITTADINI'', Roma.
- Furstenberg, (1971). PUBLIC REACTIONS TO CRIME RATE IN THE STREET, *American Scholar*, 601.
- Klark, R., Metju, P. (1980). *Designing Out Crime*, Home Office and Research Planning Unit, HMSO, London, *Crime Prevention News* Mar-May 1988, Home Office, London.
- Klark, R. (1988). THE THEORY OF CRIME PREVENTION THROUGH ENVIRONMENTAL DESIGN
- Larang, H. (1995). CRIME ET SENTIMENT D'INSECURITE, Puf, Paris
- Luis D. A., Maksfeld M. G. (1980). FEAR IN THE NEIGHBORHOODS: AN INVESTIGATION ON THE IMPACT OF CRIME, *Journal of research in Crime and Delinquency*, 160

- Njuman, O. (1972). *Defensible Space*, Macmillan, New York, NY. New South Wales Department of Housing 1987, *Home Security Policy*, Government Printer, Sydney.
- Panseri, K., Ciapi, S. (2000). LIVING IN SECURE CITIES: THE PROJECTS ABOUT CITY SECURITY
- Perkins D. D., Tejlor R. B. (1996). "ECOLOGICAL ASSESMENT OF COMMUNITY DISORDER: THEIR RELATIONSHIP TO FEAR OF CRIME AND THEORETICAL IMPLICATION", American Journal of Community Psychology

THEORY OF PREVENTION CRIME THROUGH ENVIROMETAL DESIGN

Aleksandar Ristić, Vladimir Nešić

Abstract

Crime prevention throo environmental design is based on idea that crime results partly from the oportunities presented by physical environment. It is a method for reducing crime rate by reorganizing buildings, their mutual relationship and relationship with adjecant settlements. Standing alone it is not able to reduce crime rate so it is commonly practised as one of the measures for reducing crime.

Key words: prevention, crime, environment, design, defensible

SADRŽAJ

Branko Milosavljević, Sanja Lovrić	5
SOCIJALNA KONTROLA KAO PREDIKTOR SOCIJALNO PRIHVATLJIVIH PONAŠANJA MLADIH.....	5
Branko Milosavljević, Srđan Dušanić.....	17
ZNAČAJ INDEKSA SOPUS ZA RELIGIOZNOST I PORODIČNU ATMOSFERU MLADIH.....	17
Goran Z. Golubović	27
HRIŠĆANSKA I ISLAMSKA RELIGIOZNOST PRED IZAZOVOM GLOBALNE SVESTI	27
Đorđe Čekrlija	37
RELACIJE RELIGIOZNOSTI I FIKSACIJA LIBIDA.....	37
Marina Matejević,	51
VREDNOSTI U PORODIČNOM VASPITANJU.....	51
Violeta Blagojević,	61
PORODICA I PROFESIJA.....	61
Tatjana Stefanović Stanojević,.....	66
LJUBAVNI ODNOSI I AFEKTIVNA VEZANOST	66
Tatjana Stefanović–Stanojević, Marija Stefanović	76
UTICAJ KVALITETA AFEKTIVNE VEZANOSTI NA RAZVOJ CRTA EMOCIONALNE INTELIGENCIJE.....	76
Zorica Stanisavljević-Petrović	88
PARTNERSKI ODNOSI RODITELJA I USPEH UČENIKA IZ SRPSKOG JEZIKA I MATEMATIKE	88
Boban Petrović.....	98
RELACIJE IZMEĐU LIČNIH USMERENJA I BAZIČNIH DIMENZIJA LIČNOSTI.....	98
Bojana Dimitrijević.....	116
DIJAGNOSTIČKI ASPEKTI PSIHOLOŠKE PROCENE LIČNOSTI ZAVISNIKA OD DROGA.....	116
Milica Todorov, Marina Hadži–Pešić, Snežana Vidanović, Jelisaveta Todorović.....	130
EMOCIJE I MEHANIZMI ODBRANE KOD PACIJENATA OBOLELIH OD PARANOIDNE SHIZOFRENJE.....	130
Irena Milić,	140
KONTRATRANSFER U PSIHOANALIČKOJ PSIHOTERAPIJI.....	140
Vesna Anđelković	150
OD INDIVIDUALNOG I SIMPTOMATSKOG KA SOCIJALNOM I KULTUROLOŠKOM PRISTUPU MENTALNOM ZDRAVLJU.....	150
Aleksandra Kostić.....	156
SUBJEKTIVNA OCENA EMOCIONALNOG ISKUSTVA KOD SRBA I ROMA	156
Miroslav Komlenić	170
SUDOVI ISKAZANI MAKSIMAMA I POSLOVICAMA: REZULTAT KONVERGENTNOG ILI DIVERGENTNOG MIŠLJENJA	170
Mihailo Antović	176
KONCEPTUALIZACIJA TONSKIH ODNOSA KOD DECE: OD LINGVISTIČKE SEMANTIKE DO SEMANTIKE MUZIKE.....	176
Aleksandar Ristić, Vladimir Nešić.....	190
TEORIJA PREVENCIJE KRIMINALA KROZ DIZAJN OKRUŽENJA.....	190

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

316.6(082)
159.923.5(082)
316.62(082)
615.851(082)

DRUŠTVO, porodica i ponašanje :
primenjena psihologija : [zbornik radova] .

- Niš : Filozofski fakultet, 2007 (Niš :
Krug) . ' 197 str. : ilustr., graf . prikazi,
tabele ; 23 cm

Tiraž 300. – Bibliografija uz svaki rad. –
Abstract uz svaki rad.

ISBN 978-86-7379-139-5

а) Социјална психологија – Друштво –
Зборници б) Социјална психологија –
Породица – Зборници с) Понашање –
Зборници д) Психотерапија – Зборници
COBISS.SR-ID 143213068